

INTERVJU / BRANISLAV ĆELAP (1922. – 2016.)
ANTIKOLONIJALNI ARHIV JUGOSLAVIJE NA FILMU
BAZDULJ – PRILEPIN – JESENJIN
O PISMIMA MILANA KAŠANINA
IZ ARHIVA / AKCIJA *DINARA*

ISSN 1331 - 5439

PROSJEČETA

174

MAJ 2023

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Фотографија из филма

Досје Ладуовић, 2022.

ШТАМПА: Kerschoffset

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинанциран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

Љубезно име и презиме

Успомен мом оцу

Има неписано правило које нервира многе од нас писаца-истраживача националне историје књижевности и културе, проучавалаца живота и рада славних и великих претходника уопће. Што дубље човек понире у нечије дјело то ће му се од гомиле сазнања, података и ширих импликација по правилу сакрити нешто важно. И то ће му бити сакривено, како би Енглези рекли, "hidden in plain sight" – скривено пред голим оком. Да би се ту, дубљом иронијом, најмање видјело. А то *важно*, најчешће није можда сасвим пресудно за дјело великог аутора у цијелости. Али јест за писца-истраживача. И то је, као по неком вишем закону, откриће које га се тиче сасвим лично, интимно, у самом коријену бића.

Такођер, такво откриће за истраживача – који се наравно пита, љути и кори зашто и како није раније сазнао овакав њему преважан податак – по вишој, готово мистичној, „талмудистичкој“ логици, слети тек кад дође вријеме за то. Кад човек *заслужи*. Или кад му највише треба.

Откад сам прије неку годину доселио у Истру, близина града Трста као једног од стожерних мјеста за нашу историју, политичку и културну, непрестано расте. А у том нама одавде на први поглед и асоцијацију одмах препознатљивом, но заправо трајно измичућем мјесту, отвара се данас након југославенске савремене повијести и краја заједништва, за проучаваоца српске културе одмах трајна дихотомија, подијељеност целине на два не увијек самјерљива и непреклапајућа дијела. Један је дакако црква Светог Спиридона, голема бијела грађевина у самој централној точки града, материјални и духовни збир српске историјске присутности у Трсту. Друга је Доситеј Обрадовић, неодојив, наш највећи просвјетитељ након Светог Саве, лучоноша модерности, европејства и један од три-четири најважнија интелекта наше културе, и у томе његов први штампани рад – програматски и драги спис „Писмо Харалампију“, познат и као „Љубезни Харалампије“. Писмо пријатељу и у исти мах најаву „Совјета здравога разума“ и претходница „Живота и прикљученија“, 1783. односно 1784., обје *печатане* у „Лајпсигу“, обје међаши, дјела обрата, и данас темељи и стубови ове културе.

Писао сам најмање пет пута о часном Доситију, мојему „свјетовном свецу заштитнику“. Текстове не мала обима често и, ако ми се вјерује, истинском посвећеношћу и, доситејевском *љубезношћу*. Отуд ми остаје нејасно како ми једно од оних открића с почетка овога текста није дошло раније. Можда је било до драгога старинскога *грчкога* имена адресата – „Харалампије“ је, макар мени, а сигуран сам и за дио моје генерације, име које у дјетињству и младости нисмо везали с православљем, него нам је звучало као име лика из цртаног филма које би у синхронизацији Телевизије Београд изговарао глас једног од старих драгих глумаца, рецимо Мића Татић или Никола Симић.

Морало је проћи вријеме и доћи изабрани тренутак дакле, да ми напоскон сване коме се велики Доситеј обраћа. Да откријем наима да се иза примаоца писма, тршћанскога пароха, и староставнога имена крио и човек с презименом које ме ударило као гром и облило топлином у једном – парох Харалампије био је, како је знаљцима одавно познато, ни мање ни више него неки наш рођени Мамула из Гомирја.

Како наводи вриједни историчар Чедомир Денић, кад горњокарловачки епископ Генедије године 1787. пише и доставља митрополиту Мојсију Путнику у Карловце кратке биографије калуђера гомирског манастира, даје штуре податке и о овом нашем човеку, не наводећи дакако његово мирско име. Епископ описује Мамулу као човека „склоног праскавости и непослушности“. И ту ми се уклопи напоскон све. Видим мушичавог, непредивљивог Мамулу: као многи људи тога краја по природи повучен, али бунција, човек „напасан“ и „нага“. Кад се намршти – чувај се. Не видиш тада да је унутра заправо голубије срце, а да се иза стамене вањштине народнога човека отварају бескрајне неухватљиве дубине, чему сам свједочио безброј пута, а у сјећању, што вријеме више пролази, тако и свијест о томе расте, боли и блажи, како кад.

Само се још, кроз сасвим „ненаучну“ сузу, питам ту и тамо око „нашије расније ствари“ и даље. Је ли Мамула био голем, плавоок и жутокос као Којо ковач, или дрван, тамних угљастих очију и оштробрад као Душан, можда испијен и свијетлосмеђоок с оним тачкицама у ирисима као Милош, или ситан црнобрк као Милан, можда косих стиснутих очију и валовите косе као Раде.

Не знамо, и нећемо ни сазнати. Остаје записано сјећање – што је много већа чињеница него што наши људи могу и да замисле, то да је нешто записано и да је, теже, преживјело, да није запаљено – остаје чињеница да је постојао пријатељ Доситејев, Харалампије Мамула, којем не знамо рођенога имена, али чије је друго, изабрано име метафора почетка новог времена и свијета, симбол дотад невиђенога и новог почетка. И скривен под тим именом, скривен под голим оком „праסקави и непослушни“ наш земљак. Неће по страни, али *ту*. И без којег, макар тако измакнутога мало „у крај“ не би било исто ни све оно велико, несагледиво велико касније.

Ђорђе Матић

Zbor *Domaćigosti / Trnjanski kresovi* 6. 5. 2023. / fotografija: Nenad Jovanović

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 19,91 eur / 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije i izvan EU za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатa

- 04 OD SRETENJA DO OSLOBOĐENJA**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 11 ZAGREBAČKO KRŠTENJE ROMA: VI KOJI SE U HRISTA KRSTITE...**
Arhimandrit Danilo Ljubotina
HRONIKA
- 12 GRIJEH JE ŠTO SAM IZ MIJEŠANOG BRAKA. OTAC SRBIN, A MAMA HRVATICA**
Nikola Bajto
INTERVJU, BRANISLAV ČELAP (1922. – 2016.)
- 19 BARJAK NA AGRAMSKOJ BANDERI**
Goran Babić
DNEVNICI (2)
- 21 POŠTENJE JE BOGATSTVO SVAKOG SIROMAŠTVA**
Miloš Kordić
ZAPIS SA BANIJE
- 25 GDE JE BUĐANOVAČKO JEVANĐELJE?**
Borivoj Čalić
DVIJE CRTICE
- 28 AKCIJA „DINARA“**
Čedomir Višnjić
ISTORIJA, KLASNI NEPRIJATELJ U ZEMLJI
- 32 NESVAKIDAŠNJA DUHOVITOST MILANA KAŠANINA**
Milivoj Nenin
KNJIGE, PISMA, SUSRETI, TRAGVI
- 34 ROCK VIŠE NE MOŽE DA BUDE REVOLUCIONARAN**
Nenad Živanovski-Stolić
INTERVJU, BRANISLAV BRIAN RAŠIĆ
- 40 FENOMEN PET B.**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, LEPA BRENA PRODŽEKT
- 44 ANTIKOLONIJALNI ARHIV JUGOSLAVIJE NA FILMU**
Sonja Leboš
FILM, *DOSJE LABUDOVIĆ*
- 48 STARI I NOVI SVIJET, SVUGDJE OKO NAS**
Bojan Dmitrović Krištofić
STRIP, *EL SHATT: FRAGMENTI I PRIČE IZ DRUGOG RATA*
- 51 KANTAUTOR I UMJETNIK – DRUGI DIO**
Nenad Rizvanović
ESEJ O ARSENU DEDIĆU
- 55 BOGOJAVLJENJE**
Nikola Živanović
ESEJ O MATIJI BEČKOVIĆU
- 58 PANTA RHEI**
Dragan Babić
KNJIGE, *PAPIR SA VODENIM ZNAKOM*
- 60 GOSPOĐA I DRUGOVI**
Vule Žurić
KNJIGE, *GOSPOĐA, TAJNOVITI ŽIVOT KRISTE ĐORĐEVIĆ*
- 62 DA LI JE MOGLO BITI DRUGAČIJE?**
Bojan Munjin
KNJIGE, *DVADESETE, PROPALI IZLET POTPUKOVNIKA MAKSIMOVIĆA – KNJIGA I*
- 65 U SRČI OGLEDALA**
Muharem Bazdulj
KNJIGE, *JESENJIN*
- 68 KRAJIŠKI GRENADIR**
Milena Severović
POEZIJA
- 70 POVRATAK MRTVACA**
Slobodan Grubač
PROZA
- 74 PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD SRETENJA DO OSLOBOĐENJA

Nenad Jovanović

BRAČNI ŽIVOT NA SCENI – Predstava “Scene iz bračnog života”, u kojoj igraju popularni srpski glumci Zlatan Vidović i Tamara Krcunović, a režirala je Ana Tomović, 16. februara je imala svoju hrvatsku premijeru u Hrvatskom kulturnom domu na Sušaku, nakon čega je izvedena i u zagrebačkom Kerempuhu. Predstava je rađena po istoimenoj čuvenoj švedskoj mini-seriji Ingmara Bergmana iz 1973. koja se ubraja u televizijske klasike, a priča prati odnos bračnog para, profesora psihologije Johana i njegove supruge Marijane, advokatkinje za razvode.

NA SAJMU ZAVIČAJA – U Novom Sadu održana je četvrta po redu manifestacija čiji puni naziv glasi: “Sajam zavičaja – zavičaj kroz privredu, turizam i kulturu” u organizaciji pokrajinskog Fonda za izbegla i raseljena lica i saradnju sa Srbima u regionu. Na preko 80 štandova predstavilo se 120 izlagača i više od 30 KUD-ova iz Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Mađarske s više od 500 izvođača i uz nekoliko hiljada posjetilaca, među njima i SKUD “Jovan Lazić” iz Belog manastira i ženska grupa “Suljošanke” iz Kneževih Vinograda. Belomanastirski SKUD učestvovao je i na manifestaciji “Bušojaraš” kojom se u Mohaču obilježava kraj zime od 16. do 21. februara. Nastupio je zajedno s HKUD-om “Beli Manastir” i s folklornim ansamblima iz Mađarske i Srbije.

UVIJEK AKTIVNI OSIJEK – Zimus i proljetos osječki pododbor “Prosvjete” organizirao je niz aktivnosti. Tako je održano predavanje na temu Velikani srpske književnosti – Miroslav Mika Antić (1932. - 1986.) koje je održala Mara Jurković, članica Književne sekcije osječkog pododbora. Od 27. februara nakon duže pauze s radom nastavlja Muzička sekcija pododbora. Pod rukovodstvom opernog pjevača Miloša Milojevića, novog voditelja, okupilo se 15-ak ljubitelja pjevanja. Sekcija je za sada bazirana na horskom pjevanju odraslih članova te se planira, s vremenom, proširenje i na druge segmente rada. Likovna sekcija “Kreativno čoše” održava radionice na temu “Vaskršnje kreacije”, a radilo se u tehnički zlatoveza. Pod rukovodstvom Snježane Fuis, 15-ak ljubitelja likovnog izražavanja stvorilo je niz zanimljivih i kreativnih likovnih radova posvećenih nadolazećem Vaskrsu. Prvog martov-

skog dana održana je i proba Tamburaške sekcije pododbora nakon što su nabavljene tamburice za članove.

Održano je i predstavljanje projekta Ljubice Bauković pod nazivom “Očuvanje kulturne baštine Srba u zapadnom Sremu”, a 10. marta pjesničko veče članova Književne sekcije pododbora uz učešće šest pjesnika i gostiju. Književnu sekciju koja djeluje četiri godine predstavio je pjesnik Milenko Vasiljević Čiko uz naznaku da je pododbor izdao 13 knjiga a da su dvije u pripremi. O svemu tome govorilo se 17. marta na izvještajnoj skupštini pododbora kojoj je kao delegat prisustvovao je generalni sekretar Prosvjete Slobodan Živković. Predsjednik pododbora Zdenko Čikara u izvještaju za 2022. ukazao je na 24 programa i 5 likovnih radionica, a počelo je i školovanje djece po modelu C, odnosno njegovanje jezika i kulture) te je održan i ljetni kamp srpskog jezika i kulture na Viru.

VEČE EVERGRINA – Posljednje subote u februaru u belomanastirskom Srpskom kulturnom centru održano je žensko druženje nazvano “Veče evergrina” koje su smislile Svetlana Pešić i Radmila Ognjenović, predsjednice Srpskog kulturno-umetničkog društva (SKUD) “Jovan Lazić” i Srpskog udruženja žena (SUŽ) “Dukat”. U ugodnoj atmosferi, uz vječne melodije šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća i pripremljenu zakusku, pozvane gošće provele su prijatno veče, uživale u hitovima i zaplesale. Na žurku su pozvane i članice udruženja žena “Suljošanke” iz Kneževih Vinograda te “Kola srpskih sestara” iz Belog Manastira.

PO MATERINSKOM JEZIKU – U Češkom domu u Zagrebu 4. marta održano je deveto obilježavanje međunarodnog dana materinskoga jezika “Pričaj mi na svom jeziku”. Na priredbi održanoj u dvorani punoj djece i njihovih roditelja te učiteljica koje su ih pripremale, učestvovali su učenici osnovnih i srednjih škola u Zagrebu koji pohađaju nastavu svojih materinskih jezika i kulture. Nastupili su učenici albanskog, bosanskog, češkog, mađarskog, makedonskog, poljskog, srpskog i ukrajinskog jezika i kulture koji su prezentirali djela svojih književnika za djecu ili svoju narodnu baštinu koja što se tiče slavenskih naroda, ima dosta sličnosti, a onda, svako na svom jeziku, i dječju pjesmu “Bratec Martin”. Učenici srpskog jezika i kulture po C modelu iz OŠ Ivana Gundulića pod vodstvom profesorice Valentine Pipinić, izveli su dvije recitacije; Jelena Pašić recitirala je pjesmu “Ljutito meče”

Brane Crnčevića, a Petar Vukelić "Tražim poštovanje" Vladimira Andrića. Nakon njih, hor "Đulići" iz Srpske pravoslavne opšte gimnazije "Kantakuzina Katarina Branković", pod vodstvom profesorice Jasmine Veldić izveo je pjesme "Tamo daleko" i "Moj golube" uz aplauz prisutnih.

TEOFILOVIĆI U KISTANJAMA – U organizaciji SNV-a i VSNM-ovima Karlovca i Karlovačke županije, 4. marta u karlovačkom Gradskom kazalištu Zorin dom održan je koncert braće Ratka i Radiše Teofilovića koji su izvodili klasični i noviji repertoar, uključivši tu i sevdalinke, pjesme s juga Srbije, ali i neke poznate dalmatinske izvorne pjesme. Mjesec dana kasnije Teofilovići su u organizaciji SNV-a i VSNM Šibensko-kninske županije, uz podršku općine Kistanje, održali koncert i u kistanjskom Domu kulture, razgalivši brojne ljubitelje muzike iz Knina, Skradina, Šibenika, Zadra... "Kada smo dogovarali ovaj nastup želeli smo da našim sugrađanima, narodu ovih krajeva, ponudimo jedan drugačiji kulturni sadržaj, nešto što, nažalost, ovdje nemaju priliku često slušati. Da ne zvuči grubo, ali većina manifestacija koje se vezuju za našu zajednicu, isključivo su vezane za naše svetkovine, crkvene praznike ili tužne godišnjice, tako da ovdrašnji ljudi nemaju često priliku slušati nešto što odstupa od toga, a narod je upravo toga željan", rekao je predsjednik VSNM-a Šibensko-kninske županije Borislav Šarić.

MORAVIČKI ERO – U punoj dvorani Doma kulture u Moravicama, glumac Željko Ninčić je 4. marta uvečer izveo stend ap komediju "Ero s ovoga svijeta". Kulturni događaj su organizirali pododbor Prosvjete u Moravicama i VSNM Vrbovsko.

OSMI MART – U organizaciji VSNM-a Požege i uz podršku VSNM-a Požeško-slavonske županije, u Društvenom domu na Lazama kod Požege 4. marta održana je proslava Dana žena. U prepunom domu, koji je obnovljen

uz podršku SNV-a i Grada Požege, okupljenima se obratio dožupan Nikola Ivanović koji je govorio o ulozi žena u hrvatskom društvu. Također je rekao da je potrebno otvoreno progovarati o problemu nasilja u obitelji. U organizaciji SKD-a "Prosvjeta" pododbor Darda i Likovne radionice "Petar Dobrović" 8. marta održana je izložba slika na temu "Žene i cvijeće". Uz pozdrav voditeljice likovne radionice Rade Marković, o izložbi slika govorio je Petar Matić. Slike su uglavnom radovi članova Likovne radionice i rađene su tematski za izložbu slika.

U šibenskom Muzeju pobjede i oslobođenja Dalmacije otvorena je izložba "Žene za slobodu" autorice Antonije Vukičević. Izložba je osmišljena kao niz fotografija s kratkim historijskim crticama. Tako je u NOB-u u Hrvatskoj učestvovalo 43.660 žena, od čega ih je 4.579 poginulo, 1.898 je steklo status ratnog invalida, dok su 772 žene proglašene nositeljicama Partizanske spomenice 1941. godine. Narodnim herojima proglašeno je osamnaest žena iz Hrvatske. Povodom Osmog marta delegacije antifasista i Grada Zagreba odale su počast Rajki i Zdenki Baković antifasistkinjama koje su 1941. položile svoj život u borbi protiv okupatora i ustaša.

JOŠ LEPŠA BRENA – U riječkom Hrvatskom kulturnom domu na Sušaku održana je kazališna predstava "Lepa Brena Projekt" koja prikazuje život Fahrete Jahić u kontekstu društveno-političke tranzicije. Nastala je iz monologa dramskih pisaca Maje Pelević, Tanje Šljivar, Vedrane Klepice, Slobodana Obradovića i Olge Dimitrijević, dok su redatelji predstave Olga Dimitrijević i Vladimir Aleksić. Svatko od petoro glumaca utjelovljuje jednu od pet Brena - Brenu Graditeljstva, Brenu Biznismenku, Brenu Pjesme, Brenu Jugoslavenku i Brenu Seksualnosti. U samo četiri dana "Lepa Brena Projekt" odigran je čak šest puta, a za oba termina održana u Rijeci karte su bile u potpunosti rasprodane.

FOLKLOR U KORENICI – Pododbor "Prosvjete" u Korenici 11. marta upriličio je godišnji koncert "Sloga u srcu, folklor u duši" na kojem su u dvorani tamošnjeg KIC-a, osim domaćina, nastupili i folkloriši pododborna iz Krnjaka, Garešnice i Udbine. Što se tiče mladih i malo manje mladih Garešničana, oni su se, kao i na srpskoj večeri u Zagrebu predstavili prepoznatljivom koreografijom Kosovskog pomoravlja, kao i koreografijom Banata.

IZVJEŠTAJNE SKUPŠTINE U ZAGREBU ... – Zagrebački pododbor "Prosvjete" uspješno je prevladao sve teškoće u radu, a njegove su sekcije izvele veći dio ranije planiranih aktivnosti, rečeno je na izvještajnoj skupštini pododborna upriličenoj 15. marta. O okolnostima u kojima pododbor djeluje govorila je predsjednica Aneta Vladimirov, ističući uspješne aktivnosti sekcija. Likovna sekcija koja obuhvaća 15 članova i članica lani se sastala 25 puta, održala je izložbu na temu Elementi, a njene su članice učestvovala na kolonijama, rekla je voditeljica Lana Kovačević. Muzička sekcija, odnosno

Zborxop koji broji 18 članova uz repertoar od 20 pjesama, pojačala je svoju vidljivost održavši 15 nastupa na brojnim skupovima vezanim uz antifašizam, odnosno nacionalne manjine u gradu, ali i drugim mjestima. Folklorna sekcija nastupila je na smotri manjinskog stvaralaštva u Zadru i uvijek bavala igre iz Leskovca i igre s Banije dok je muška pjevačka sekcija ostvarila više nastupa. Održavana su druženja subotom, a za njihove učesnike organiziran je izlet u Dalmaciju, a obnovljene su i prostorije. Nakon što je izvještaj o radu za 2022. jednoglasno usvojen, bilo je riječi o planovima za 2023. godinu

... I KARLOVCU – Članstvo karlovačkog pododbora “Prosvjete” na redovnoj godišnjoj izvještajnoj skupštini usvojilo je izvještaj o radu u 2022. kao i financijski izvještaj te plan aktivnosti za ovu godinu. Pododbor broji sedamdesetak članica i članova u tri sekcije: Etno, Literarno-informativnoj i Likovnoj. O aktivnostima svake sekcije pojedinačno i kronološki je govorio predsjednik pododbora Milan Lapčić, ističući da je pododbor lani zabilježio 35 aktivnosti na susretima, priredbama, izložbama i likovnim kolonijama, prosječno tri mjesečno. Nedugo nakon skupštine u organizaciji pododbora održana je tribina “Svijet u kojem živimo” sa sveučilišnim profesorom u penziji, politologom i sociologom Vladimirom Lajem koji je radio na Institutu Ivo Pilar te predavao na Hrvatskim studijima.

TIKVA NA URANKU – Amaterska dramska sekcija Udruge srpske nacionalne zajednice “Uranak” iz Varaždina s uspjehom je u Varaždinu i Moravicama upriličila dvije predstave “Pokondirena tikva” po djelu Jovana Sterije Popovića u režiji Jagode Kralj Novak. Predstavi održanoj 19. marta u Varaždinu prisustvovali su gradonačelnik Neven Bosilj i njegov zamjenik Miroslav Marković. Sljedeću nedjelju ta je predstava, izvedena u moravičkom Domu kulture u organizaciji pododbora “Prosvjete” Moravice i VSNM-a Grada Vrbovskog, obogatila kulturni život Moravica i stanovnika tog kraja. “Gorskom kotaru su potrebni programi u kulturi i zbog toga me veseli činjenica da se vrlo aktivno krenulo u realizaciju ideje Mjesnog odbora Moravice o pokretanju Dana Pere Kvirgića u tom mjestu, što će uz ove godine još kvalitetniju manifestaciju “Gomirje harmonika mundijal”, sigurno dati pozitivan impuls promociji našega kraja, ali i razvoju turizma i održivog poduzetništva”, rekao je predsjednik VSNM-a Vrbovskog Milan Vukelić.

JEŽEVA KUĆICA – Stotinjak djece i njihovih roditelja iz Požeško-slavonske županije i Ogulina organizirano je 25. marta došlo u Zagreb kako bi u maloj dvorani Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog u Zagrebu, zajedno sa svojim vršnjacima iz Zagreba, gledalo koncertnu predstavu u režiji Petre Radin. U predstavi su, uz članove Zagrebačke filharmonije s dirigentom Dinkom Apeltom, kulturnu dječju priču Branka Ćopića mali-

šanima približili glumci Hana Hegedušić, Vladimir Tintor i Damir Poljičak. “Predstava na koju smo iz Ogulina dovezli pun autobus 50-oro djece starosti od tri do 12 godina i njihove roditelje, prvi je takav događaj koji je uz pomoć SNV-a organiziralo naše Vijeće”, rekao je Neven Ivošević, član VSNM-a Grada Ogulina.

VEDRO UZ VEDRANU – U suradnji pododbora “Prosvjete”, VSNM-a Primorsko-goranske županije i Srpskog demokratskog foruma gošća pododbora bila je književnica Vedrana Rudan. U razgovoru sa Zoranom Stankovićem dotaknula se tema poput feminizma, političara, književnosti i djece te dobro nasmijala publiku.

BRANKA NISU ZABORAVILI – U organizaciji županijskog i gradskog VSNM-a, pododbora “Prosvjete” i KUD-a “Branko Radičević” u Slavonskom Brodu obilježena je 199. godišnjica rođenja velikog srpskog pjesnika Branka Radičevića. Okupljenima ispred spomen-ploče u porti crkve Sv. Georgija, obratio se predsjednik KUD-a Đorđe Rakić. “Radičević je značajan, veliki pisac i pjesnik rođen u ovom gradu, pjesnik koji je pjevao iz duše i koji je jakim svijetlom obasjavao sve o čemu je pjevao. Za mene je posebno velika čast što vodim društvo koje nosi ime tako značajnog pesnika, kazao je Rakić, govoreći potom o životu, djelu i značenju Radičevića.

LEPTIRICA KAO UVOD – Od 29. marta do 2. aprila u dvorani zagrebačkog kina Tuškanac odvijalo se peto izdanje programa “Ponovo radi bioskop – TV film u kinu” čiji je uvod bio kulturni film “Leptirica” Đorđa Kadjevića. U okviru programa publika je mogla vidjeti 18 TV drama i filmova snimljenih od kraja 1960-ih do početka 1990-ih u produkciji Radio televizije Beograd (RTB). Muzej Jugoslovenske kinoteke, ambasada Srbije u

Zagrebu i kino Tuškanac bili su partner SNV-u u pripremama i organizaciji ciklusa.

“Tokom 70-ih i 80-ih godina prošlog veka, televizije u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu imale su fenomenalnu produkciju TV drama u kojima su režiseri, scenaristi i glumci ostvarili zapažene uloge”, rečeno je na otvaranju.

TVORNICA USKRŠNIJH OBIČAJA – U Etnološkom centru baranjske baštine u Belom Manastiru 29. i 30. marta održane su dvije radionice pod nazivom “Tvornica uskršnjih običaja”. Prvog dana su djeca iz belomanastirskog Dječjeg vrtića Cvrčak učila bojati uskršnje zečeve i pisanice, a drugog dana održana je radionica tradicionalnog farbanja i ukrašavanja odnosno oslikavanja uskršnjih jaja, na kojoj su se okupili predstavnici nekoliko udruženja s područja Baranje. Oni su pokazivali kako su se nekada farbala uskršnja jaja prirodnim materijalima: vinom, ljuskama od oraha i luka, ciklom, ljubičastim kupusom i onda ukrašavala travama, cvijećem i voskom. Radionice su održane pod vodstvom Marka Horvata iz Duboševice i njegovog udruženja “Tako je to nekad bilo”.

JA SAM AKIKO, A TI? – U belomanastirskoj Baranjskoj srpskoj kući gostovala je dječja scena “Pođi tuda...” Kulturnog centra Pančeva s predstavom za djecu “Ja sam Akiko”, rađenoj prema tekstu Stefana Tićmija, pravog prezimena Mitić, u režiji Milje Mazarak i u interpretaciji Sofije Mijatović. Predstavu je malim gledaocima iz Belog Manastira, Darde i Uglješa poklonilo SNV.

APRILSKI SLOM – Zadnjeg dana marta u prostorijama pododbora “Prosvjeta” u Osijeku, historičar Zoran Jakšić održao je predavanje “Aprilski slom 1941. godine”, govoreći o historijskom periodu od 1918. kad je oformljena Kraljevina SHS, do njenog sloma u aprilu 1941. godine. Težnjom za

ujedinjenjem svih južnih Slavena u jednu državu, stvorena je zemlja koja nije ekonomski razvijena, a bila je politički i nacionalno razjedinjena. Bilo je riječi i o vojnom puču 27. marta nakon pristupanja Kraljevine Jugoslavije, dovođenju na vlast kralja Petra II uz generala Dušana Simovića kao premijera, nakon čega je 6. aprila slijedio mučki napad Njemačke i njenih saveznika bez objave rata – masovnim bombardiranjem Beograda i vojnih aerodroma te brzim prodorom 30 divizija, preko svih granica, osim Grčke. Vojska Kraljevine Jugoslavije u rasulu i uz brojnu petu kolonu 17. aprila potpisuje bezuslovnu kapitulaciju, a kralj i vlada bježe iz zemlje.

PODIZANJE KAPACITETA – Od 31. marta do 2. aprila održan je 5. modul programa pod nazivom Podizanje stručnih kapaciteta u SKD “Prosvjeta”, namijenjen voditeljima folklornih ansambala i sekcija te perspektivnijim plesačima, koji djeluju u okviru “Prosvjete”. Zahvaljujući angažmanu vrhunskih predavača, polaznici programa imaju priliku da kroz teorijski i praktični rad usvoje znanja koja će im koristiti u njihovom radu u pododborima “Prosvjete”. Kroz ovaj vid edukacije, na najbolji način se čuva i štiti folklorna tradicija Srpskog naroda, sa posebnim akcentom na očuvanje tradicije Srba iz Hrvatske, rekao je generalni sekretar Prosvjete Slobodan Živković. Tokom 5. modula obrađivane su pjesme i plesovi Srba sa Korduna, kao i etnokoreološke cjeline sjeveroistočne Srbije, a sam program se realizira u suradnji “Prosvjete” i Srpskog narodnog vijeća.

PRVOAPRILSKI SAJAM ... – Udruženja koja djeluju na području Bijelog Brda došla su na ideju da razvesele svoje mještane i s prvim danima proljeća organiziraju Prvi prolećni sajam u svom selu. Prvog aprila organizirali su sajam izložbeno-prodajnog karaktera koji je održan u lokalnom Domu kulture. “Sajam je trebao biti održan na otvorenom u dvorištu naše Etno kuće, ali smo zbog vremenskih uslova bili prinuđeni da se premestimo u Dom kulture”, rekao je predsjednik mesnog odbora Bijelo Brdo Radoslav Marić.

... I KONCERT – U organizaciji SNV-a i VSNM-a Dubrovačko-neretvanske županije 1. aprila Ansambl narodnih igara "Prosvjete" iz Vukovara održao je cjelovečernji koncert u Gradskom kazalištu u Metkoviću. Publika je imala priliku uživati u pjesmi i ANI-ja i solista koji su se predstavili metkovačkoj publici.

TRIBINA O SRBIJI U SVIJETU – U dvorani Biblioteke "Prosvjete" u Zagrebu 13. aprila organizirana je tribina "Republika Srbija u savremenom svijetu" na kojoj su o položaju Srbije između Evrope i Rusije, konačnog rješavanja pitanja Kosova i aktualnim problemima službenog Beograda, govorili profesori Vladimir Vuletić i Vladimir Cvetković iz Beograda uz moderiranje potpredsjednika "Prosvjete", profesora Siniše Tatalovića.

KONSTANTIN BOGOGOJAZNI – U Zagrebačkom plesnom centru u organizaciji VSNM-a Grada Zagreba 13. aprila uvečer emitiran je radio roman "Konstantin Bogogojazni" rađen po istoimenom romanu Sime Mraovića. Roman, čiju je radio izvedbu financiralo VSNM Grada Zagreba, govori o 90-ima u Zagrebu iz aspekta jednog mladog Srbina. Djelo je u radio formi režirala Slađana Kilibarda, producirala Nataša Puškar, dok je dramaturgiju teksta uradila Dina Vukelić. Glas Konstantina utjelovio je glumac Ugo Korani, a u glumačkoj ekipi su i Marko Hergešić, Sreten Mokrović, Aleksandar Kajo Cvjetković, Petra Svrtan, Nikša Butijer, Doris Šarić Kukuljica...

TAMBURICA PUTUJE – U suradnji SNV-a, VSNM-a Općine Udbina i Grada Vrbovskog te dva pododborna SKD-a "Prosvjeta", Dječji tamburaški

orkestar KUD-a "Branislav Nušić" iz Borova te Tamburaški sastav Dunavske zore gostovali su u punoj dvorani Kulturno-informativnog centra Nikola Tesla, a zatim i u Domu kulture u Moravicama.

Dječji tamburaški orkestar sastavljen od 15-ak mladih muzičara pokazao je svoje vještine sviranja tradicijskih pjesama iz svoga kraja, ali su se izvrsno snašli i u obradama pop pjesama.

OTVORENA BARANJSKA SRPSKA KUĆA – Svečanim prijemom i programom upriličenim 20. aprila, Baranjska srpska kuća u Belom Manastiru i službeno je otvorila svoja vrata pripadnicima srpske i svih drugih zajednica koje žive u Baranji. Kulturni i društveni centar koji će koristiti srpske organizacije u Baranji osveštao je vladika osečkopoljski i baranjski Heruvim, a svečano su ga otvorili predsjednik SNV-a Milorad Pupovac, gradonačelnik Belog Manastira Tomislav Rob i zamjenica gradonačelnika iz redova pripadnika srpske zajednice Svetlana Žarković. Kuća je sagrađena 1910. godine i nalazi se odmah pored Crkve Svetog Arhangela Mihaila, parohijskog doma i nekadašnje škole. SNV je ovu kuću kupio od Saveza mađarskih udruga prije dvije godine, a sada je sređen i uređen objekt predan na upravljanje srpskoj zajednici u Belom Manastiru.

ČIKOVIH 11 – U prostorijama osječkog pododborna "Prosvjete" 21. aprila održana je promocija zbirke pjesama člana književne sekcije Milenka Vasiljevića Čike "Stihom i tugom kroz zavičaj". Knjigu je izdao pododbor "Prosvjete", a ovo je bila Vasiljevićeva 11. samostalna knjiga.

TUC, TUC, TUCIJADA – U Etno kući Mađara u Grbavcu 22. aprila održana je 15. Tucijada Zapadne Slavonije i Moslavine. Na manifestaciji koju je organizirala "Prosvjetina" Koordinacija Zapadne Slavonije i Mo-

slavine učestvovali su folklorišti pododbora "Prosvjete" iz Daruvara, Grubišnog Polja, Slatine, Pakraca i Lipika, Virovitice i Garešnice. Garešnička A sekcija predstavila se pjesmama i plesovima iz Moslavine, a B sekcija igrama iz zapadne Srbije. Uz kulturno-umjetnički program održala se već tradicionalna tucijada, takmičenje u tucanju uskršnjih jaja.

ZLATNA RASKOŠ BARANJSKIH NOŠNJI – U belomanastirskom Srpskom kulturnom centru (SRC) 23. aprila održana je revija baranjskih narodnih nošnji pod nazivom "Zlatnom niti izvezena". Reviju je organizirao SKUD "Jovan Lazić" pod vodstvom predsjednice Svetlane Pešić, a na njoj su uz domaćina učestvovali i Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Beli Manastir, belomanastirska Mađarska kulturna udruga "Pelmonoštor" i Romski resursni centar iz Darde. Revija je organizirana sa željom da se pokaže velika raznolikost i ljepota baranjskih narodnih nošnji te da se skrene pažnja javnosti na značaj i potrebu njihovog očuvanja. Dio prikazanih nošnji vlasništvo su kolekcionara Jovana Vilića iz Bolmana i kolekcionarke Jele Bokšić Nikolić iz Gajića, a dio iz fonda spomenutih društava.

VIŠNJIĆEVE "DVADESETE" – U punoj dvorani Novinarskog doma u Zagrebu 25. aprila je održana promocija knjige "Dvadesete: knjiga I – propali izlet potpukovnika Maksimovića" autora Čedomira Višnjića. O knjizi, koju je izdao SNV, osim autora govorili su historičar Ivo Goldstein, novinar i publicist Tihomir Ponoš i predsjednik SNV-a Milorad Pupovac, koji je bio i jedan od recenzenta knjige. Glavna tema knjige koja opisuje kako je izgledala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca neposredno nakon ujedinjenja 1918. zaključno s 1923. godinom jesu zajednička državna ideja i praksa, tj. hrvatsko-srpski odnosi gledani iz "prečanske" srpske perspektive koja je jasno oblikovana i artikulirana u Višnjićevim tumačenjima i komentarima.

ŽIVO U BUKOVICI – Na području Bukovice od 25. do 29. aprila održana je etnološko – umjetnička radionica u Bukovici koja je u organizaciji SKD "Prosvjeta" iz Zagreba okupila interdisciplinarni tim etnologa, glazbenika, grafičkih dizajnera i suvremenih umjetnika koji su se posvetili ovom, od vlasti i naroda zaboravljenom kraju. Kroz radionicu je zabilježena kulturna baština Bukovice – običaji, muzika, recepti i legende, a specifični elementi reinterpretiraju se po završetku radionice kroz novi umjetnički rad. Kako je najavljeno, umjetnički radovi koji su nastali na radionici bit će predstavljeni na izložbi u Zagrebu.

ČITANJE POD ZVEZDAMA – Nakon tri godina prisilne pauze zbog korone, u Dalju je 25. aprila održan tradicionalni program pod nazivom "Čitanje pod zvezdama" koji zajedno organiziraju Narodna biblioteka Dalj, tamošnji pododbor "Prosvjete" i Kulturno-naučni centar "Milutin Milanković". Tradicionalni program na specifičan način njeguje i slavi pisanu riječ, a trogodišnje čekanje polučilo je dobar odziv čitača i publike. "Teme na ovim okupljanjima su različite. Ovaj put smo se opredelili za jednu pomalo specifičnu temu o knjigama koje su promenile svet. Naravno, puno je bilo knjiga koje su se trudile da promene svet iako mi nismo baš sigurni da li svet ide nabolje ili hrli u nekakvu apokalipsu, ali knjiga je svakako ta koja sa svog humanističkog aspekta gleda da preko poboljšanja svesti onih koji je čitaju poboljša i svet u kojem živimo", rekao je Đorđe Nešić, jedan od autora programa.

SAŽETIH 530 STRANA – U organizaciji časopisa Tragovi, koji izdaje Arhiv Srba u Hrvatskoj, 28. aprila u Zagrebu je upriličen razgovor o knjizi "A Concise History of Serbia" (Sažeta istorija Srbije) profesora Dejana Đokića. Tom prilikom s autorom je razgovarao profesor Dejan Jović, glavni i odgovorni urednik Tragova. Predstavljajući Đokića kao profesora na koledžu

Goldsmiths Sveučilišta u Londonu, Jović je rekao da knjiga koju je pisao od 2015. do 2021. a lani objavio Cambridge presss, na preko 530 stranica sažeto, ali sveobuhvatno obuhvaća historiju Srbije i Srba dugu skoro 1.500 godina. Knjiga ne obrađuje samo visoku politiku i povijest vlasti, već je autor znatan prostor posvetio i društvenoj, ekonomskoj, kulturnoj povijesti Srbije i Srba. Nisu zaobiđene ni manjine, primjerice nacionalne, žene, politička opozicija, a svoje je mjesto dobila i povijest sporta, kroz isprepletanje sporta i vlasti, podsjetili su sugovornici.

koji je zanimljivim sadržajima polučio velik interes stanovnika. "U ovoj fazi naglasit će se važnost očuvanja tradicije, jezika i običaja Srba na području Gorskog kotara kroz istraživanje i prikupljanje fotografske građe i zapisa, izradu replike srpske narodne nošnje Gorskog kotara te jezičke i muzičke radionice", rekla je voditeljica projekta Maja Musulin. Nakon izlaganja pozvala je okupljene da se aktivno uključe kroz prikupljanje starih fotografija, učešće na radionicama i ostalim predviđenim aktivnostima.

RAZLIČITOSTI MANJINA – U organizaciji Koordinacije veća i predstavnika nacionalnih manjina Vukovarsko-sremske županije, u Boboti je 29. aprila obilježen Dan nacionalnih manjina Vukovarsko-sremske županije. Manifestacija, koja je odavno postala tradicionalna, bila je prilika da nacionalne manjine koje djeluju na području Županije prikažu svoje bogatstvo i različitosti. U gastronomskom i kulturnom dijelu programa, pored domaćina srpske nacionalne manjine, učestvovali su još i rusinska, mađarska, slovačka, njemačka, ukrajinska i bošnjačka nacionalna manjina. Podršku nacionalnim manjinama u ime Zajedničkog veća opština Vukovar dao je i predsjednik Dejan Drakulić, dok je predsjednik Koordinacije veća i predstavnika nacionalnih manjina i predsjednik županijskog VSNM-a Svetislav Mikerević naglasio da na području županije živi osam nacionalnih manjina koje su aktivne u svom radu. Ovo je prilika da nam pokažu šta su radili u prethodnoj godini, a sama prezentacija nacionalnih jela i bogati štandovi pokazuju da je ova manifestacija svake godine sve raznovrsnija, rekao je Mikerević.

PROJEKT GORSKI KOTAR – U staroj školi u Dokmanovićima održano je predstavljanje nastavka projekta "Tradicija i običaji Srba Gorskog kotara 2" u partnerstvu Srpskog demokratskog foruma (SDF) i Srpskog narodnog vijeća (SNV), a u čijem provođenju učestvuju VSNM Grada Vrbovskog i druge organizacije srpske zajednice na području Vrbovskog. To je nastavak istoimenog projekta koji se provodio u prvoj polovini prošle godine i

OSLOBOĐENJE ZAGREBA I DRUGE PRIČE – Povodom 78. godišnjice oslobođenja Zagreba i Dana pobjede nad fašizmom u Evropi, kao i dana Evrope, na savskom nasipu u Zagrebu 6. maja održana je već tradicionalna manifestacija Trnjanski kresovi koja je svojim brojnim sadržajima okupila nekoliko hiljada, najvećim brojem mladih Zagrepčana. Manifestaciju je organizirala Mreže antifašistkinja Zagreba (MAZ) uz podršku SNV-a i više nevladinih organizacija. Uz tradicionalno paljenje kresova, izložbe, eko-kviz, brojne radionice i štandova na kojima su se predstavljale nevladine organizacije, brojne posjetioce kresova okupio je nastup zborova - Domaćinosti, Ličko prelo, Partizanski zbor, Zborxop, koji kao i Muška pjevačka grupa djeluje pri zagrebačkom pododboru "Prosvjete".

ЗАГРЕБАЧКО КРШТЕЊЕ РОМА: ВИ КОЈИ СЕ У ХРИСТА КРСТИТЕ...

пише: **Архимандрит Данило Љуботина**

Био је то крај врелог и суhog љета. Сунце је ужарило најљепши загребачки Цветни трг, на којем је значајан украс наше Православне Српске Цркве Светог Преображења као успомене наше велике и славне прошлости.

Малобројна зелена стабла својим крошњама не стижу да ублаже љетну врелину

у самом храму и поред отворених витража необарокне цркве. Но ту се служе сва богослужења дневног свакидашњег круга.

И баш тада у дочараној топлини, када је град полупразан, а празнину надомјештају туристи, нахерени и свакојако одјевени, дошле су оне, младе, прелепе, високе, стилски са укусом одјевене Ромкиње са својим родитељима са молбом да се крсте. Њихова је жеља и одлука била јасна и снажна. Хоће кроз Свету тајну Крштења да постану православни хришћани као што су њихови родитељи. Попричали смо о основама Православне вјере. Дали смо им нешто од катихетске литературе, као што је „Нема љепше вјере од хришћанске“, а крштење је заказано за сљедећу суботу. Наше су дјевојке загребачке Ромкиње са нестрпљењем дочекале тај за њих велики дан.

Дошле су анђеоски обучене, блистале од радости. Донијеле су велике букете разнобојног цвијећа, што је у њиховој традицији, и окитиле цијелу цркву. Необичан приказ и мирис крина, надмашио је и најмириснији грчки тамјан којег користимо само за посебне велике празнике.

Њихова кума Љубица Божељка, није могла да сакрије сузе радоснице које су се просуле по њеној свечаној црквеној хаљини.

Наш Митрополит Порфирије – садашњи Српски Патријарх, захтијева да се свако крштење обави потапањем, зато што је набављен посебни суд, што самој Светој тајни даје љепоту и пуноћу значаја.

Сам чин Свете тајне Крштења у води „поновног рођења“, био је непоновљив, као што је и свако крштење непоновљиво, бесконачно, вјечно. Тако су и дијелови тијела запечаћени светим миром, вјечним

печатом дара Духа Светога, чију светост препознају свети у Царству незалазне свјетлости. Тако је наша одабрана група катихумена, излазећи из воде „пакибатија“ засвијетлила Духом просвећења.

Радост је обузела све нас, свеприсутне и све знатижељне. Роми имају могућност дубоког доживљаја љепоте Божије и Његове космичке драме пред којом границе губе смисао.

Прославили смо у ромском (како они кажу, циганском стилу), овај догађај мале Педесетнице у оближњем ресторану „Корчула“.

Али ми и Роми дијелимо нешто тајанствено, дијелимо заједничко поље костију, јасеновачко! (Језек 37). Нас су бројали и још нас поједини броје, али Роме нико није бројао, а поље злочина је стравично велико.

Зато, у рано прољеће, кад се живот буди на пољу јасеновачком, изникну бијели цвијекови, као ситне хаљинице ромске дјечице, безбројне, непрегледне, неизбројиве. Њих нису бројали и немају броја. Јер, када сунце зађе, гледају те очице у Небо, у безброј звијезда свог вјечног Живота.

На периферији Загреба живи већи број Рома и од њих значајан је број наших парохијана Православне вјере. Роми много значаја дају обиљежавању крсне славе крштењу а посебно поштовање одају својим покојницима па нарочито пажљиво припремају сахране и редовно одржавају помене и парастосе на којима се сакупља многобројна родбина.

Тугују, али са дубоком надом и вјером на васкрсење и живот вјечни.

Молитвено пратимо наше дивне загребачке Ромкиње, желећи им срећан животни пут.

**Аутор је духовник храма Светог Преображења у Загребу, текст је изворно објављен у часопису Православни мисионар*

GRIJEH JE ŠTO SAM IZ MIJEŠANOG BRAKA. OTAC SRBIN, A MAMA HRVATICA

BRANISLAV ČELAP (1922. – 2016.)

POSljednje svjedočanstvo

Tata je bio aktivan u Srpskom sokolu, a moja mama u Hrvatskom, ali su zajedno nastupali. Tada nije bilo dijeljenja tko je tko. Vjenčali su se 1920., a ja sam se rodio 1922. Tata je već izdavao knjige, iako je radio kod Kuglija. Kad sam bio mali bio sam okružen štosovima knjiga. Tako se tu rodila i ljubav za knjigu, ali i strah

RAZGOVARAO: Nikola Bajto

Kad je 13. ožujka 2016. u Zagrebu u svojoj 94. godini umro Branislav Čelap, jedan od ključnih rukovodilaca Prosvjete u socijalističkom razdoblju, Čedomir Višnjić napisao je o njemu veću biografsku bilješku ("Branislav Čelap – Dijete svog vijeka"), obuhvativši i njegova najvažnija postignuća u izdavaštvu i u kulturnom životu srpske zajednice u Hrvatskoj.

Čelapa sam u srpnju 2014. posjetio kako bih s njime provjerio podatke za jedno istraživanje na kojem sam radio, o tada aktualnom pitanju povrata oduzete imovine Privredniku, Prosvjeti i drugim srpskim organizacijama u Hrvatskoj ("Zalutali imetak", SNV, Zagreb 2016.). Iako naš susret nije bio zamišljen kao intervju, razgovor smo snimali više od sat i pol, nakon čega mi je Čelap, okružen knjigama i lijekovima, još pokazivao knjige koje je prije jednog stoljeća objavio njegov otac Đorđe Čelap, također značajni zagrebački knjižar i izdavač. Među njima su bile i dvije s kojima sam ga fotografirao: "Historija jednog mladog Srbina" Paula Labbea iz 1919. na ćirilici i "Hrvatska rapsodija" Miroslava Krležu iz 1918. na latinici. Čelapov otac je s Krležom išao u gimnaziju i kasnije prijateljevao.

Osim o događajima vezanima uz imovinu Prosvjete, Čelap je govorio o svojim roditeljima i o svojem životu i činilo se vrijednim da ga se još jednom sjetimo tako da se to njegovo posljednje svjedočanstvo objavi. Iako je bio u visokoj dobi, slabije vidio i čuo, rado je pričao i često bi se nasmijao. Na neka pitanja nije odgovarao izravno, pa je bilo i potpitanja i ponavljanja, koja su se ovdje mogla izbjeći prerađivanjem razgovora, ali radi dokumentarnosti

radije donosimo minimalno uređeni transkript. Snimka razgovora, koja je sačuvana u fonoteci Arhiva Srba u Hrvatskoj, počinje Čelapovom konstatacijom da mu je obitelj dvaput doživjela konfiskaciju imovine, početkom fašističke okupacije i nakon oslobođenja, "prvu od strane ustaša '41. godine i drugu nakon dolaska partizana '46. godine".

Što ste imali i što vam je oduzeto?

Branislav Čelap: Moj otac bio je Privrednikov pitomac. On je bio Srbin pravoslavne vjere iz zapadnog Srema, rodom iz Mirkovaca kraj Vinkovaca. Išao je na izučavanje knjižarske struke u Pančevo kod nekih knjižara i štampara. To su bili Jervreji i kod njih je bio četiri godine. On se zvao Đorđe. Išao je kao Privrednikov pitomac, vratio se odande prije Prvog svjetskog rata. Ja sam rođen 1922., a moj otac je rođen 1892. godine. I onda je on bio tamo četiri-pet godina u Pančevu, to je bila Austro-Ugarska Monarhija, to je bila knjižara i štamparija ujedno.

Kako je postao Privrednikov pitomac?

Branislav Čelap: Njegov otac, moj djed, bio je profesor gimnazije u Gospiću i u Vinkovcima. On je rano umro, tako da ga moj otac nije ni upoznao. Onda je baka s petero djece ostala udovica. Djed je umro u Gospiću i baka je došla s petero djece u Zagreb i dobila stan od austrougarskih vlasti, preko puta Prosvjete u Berislavićevoj. Uspjela je s njegovom mirovinom odškolo-

ti svih petero djece. Tata je jedini išao kao Privrednikov pitomac. Teta je išla u Zagrebu na studij za profesoricu klavira. Dva strica su bila bankovni činovnici, a jedan oficir u austrougarskoj vojsci. Otac je išao iz Zagreba na zanat. On je samo rođen u Vinkovcima kad je djed bio tamo profesor, jer je baka bila iz Mirkovaca. Otac joj je bio pravoslavni sveštenik. Đorđe je išao iz Zagreba u Pančevo, koje se zvalo Pančova. Tamo je učio struku kod Jevreja, Horovic su se zvali i bili su jedini knjižari i štampari u Pančevu. Tamo je završio zanat i došao u Zagreb. Zaposlio se kod Kuglija u Ilici. To je bila kulturna knjižara koju je osnovao Ljudevit Gaj. Bila je najstarija knjižara na Balkanu. Nigdje, ni u Beogradu ni u Novom Sadu ni Sarajevu... bila je prva knjižara na Balkanu, ta Kuglijeva. Hartman se prije zvala, u Ilici 30. Tamo se moj otac zaposlio kao knjižarski pomoćnik. Inače je bio gimnastičar, bio je u Sokolu. U Austro-Ugarskoj su bili i Hrvatski sokol i Srpski sokol. Tata je bio aktivan u Srpskom sokolu, a moja mama u Hrvatskom sokolu. Ona je Hrvatica iz Vrbanje kraj Vinkovaca, ali oni su zajedno nastupali. Tada nije bilo dijeljenja tko je tko. Srbi i Hrvati su zajedno nastupali na tim sletovima i tako su se oni upoznali. Moj otac je bio jako zgodan čovjek i dobar vježbač, a i mama je bila zgodna, dve godine je razlika između njih. Vjenčali su se 1920., a ja sam se rodio 1922.

Tata je već izdavao knjige, iako je radio kod Kuglija. Pokazat ću vam tu neka njegova izdanja koja je kod kuće izradio. Iako je bio zaposlen, Kugli mu je dozvolio da štampa o svom trošku te knjige. Kad sam bio mali bio sam okružen štosovima knjiga. Tako se tu rodila i ljubav za knjigu i strah od knjige. Najveća ljubav su mi knjige. Na prvom mjestu je knjiga. Pa ja sam cijeli život svoj proveo uz knjigu.

Znači, otac je počeo graditi svoj posao, malo po malo?

Branislav Čelap: Da. Tu imam priređeno, vidite, izdavanje na ćirilici. Nije se onda ćirilica progonila kao danas. I onda su oni kad su se oženili odmah zamišljali da otvore vlastitu knjižaru. Tada je ovaj moj djeda po mami, Šokac iz Vrbanje, a bio je imućan seljak, prodao dobar dio zemlje i mogao je dati mami da otvore knjižaru. Oni su je otvorili na Kazališnom trgu, sada Trgu maršala Tita.

Gdje je bila knjižara?

Branislav Čelap: Na početku Savske ceste, tamo gdje je spomenik Svetom Jurju. Ona kuća odmah na početku Savske ceste, preko puta spomenika, tu je bila naša knjižara. To je na uglu Savske i Klaićeve. Tu u prizemlju je bila naša prva knjižara. (Danas je to adresa Trg Republike Hrvatske 8, op. a.) Otvorena je 1928. godine, kad je meni bilo šest godina. Knjižara se zvala A. Čelap po mojoj mami Ani na koju je i glasila. Mama je dala novce, zapravo djed, i tako su otvorili tu knjižaru. Kuća je bila židovska i onda se unajmio prostor. Nekretnina nije bila naša nego samo pokretnine, namještaj i roba. To je bila i knjižara i papirnica, pa čak i posudbena knjižnica. Posao je išao dobro. Bile su najpoznatije tri knjižare u Zagrebu: Kugli u Ilici 30, koje više nema; onda naša knjižara na Kazališnom trgu, koje isto više nema, prostor zjapi prazan; i treća je bila Lasićeva knjižara na uglu Zrinjevca i Masarykove ulice, tamo gdje je sada američki konzulat u toj zgradi.

Jesu li širili dalje posao?

Branislav Čelap: Pa da. Onda su moji otvorili još dvije knjižare u Zagrebu, jednu na Rooseveltovom trgu gdje je Novinarski dom, a treća je bila u

Adžijinoj ulici, to kad je sagrađena nova gimnazija, sad se zove Kneza Mislava ta ulica. Tri knjižare smo imali u Zagrebu. Sad ćemo doći do konfiskacije. Pošto je to glasilo sve na moju mamu A. Čelap, a ona je Hrvatica i katolkinja, onda je došlo do prve konfiskacije kad su došli ustaše u Zagreb 1941. godine. Oni su mislili da je to knjižara od moga tate, ali tata nije htio da bude knjižara na njegovo ime, nego da se vodi na mamino ime. I zahvaljujući tome što su ustaše mislili da je to tatina imovina, konfiscirali su knjižaru. Tada ja nisam bio u Zagrebu, ja sam dan ranije od 10. aprila, otišao 9. aprila s jedrilicima jer sam bio jedrilica. Kad su došli ustaše 10. aprila u Zagreb jedna rulja je došla pred knjižaru, a mi smo stanovali odmah iznad. Vikali su: "Đorđe Čelap, još ove noći dobit ćeš bombu u stan!" A mama je sklonila tatu kad je vidjela što se događa. On je otišao kod svoje sestre u Frankopansku ulicu. Mama je rekla da je otišao i da ne zna gdje je. Znala je, naravno, ali nije htjela reći. Onda su ustaše odveli moju sestru kao taoca, koja je imala tada 16 godina, rođena je 1924. Rekli su mami da će biti pritvorena dok se tata ne javi. Tako je tata otišao na policiju da se prijavi i sestru su pustili, a njega su zadržali u zatvoru. Tamo je svašta prošao i onda su ga otpremili u logor Kerestinec, a knjižaru su ustaše kao srpsku imovinu konfiscirali. Ali je mama dokazala da je ona ustvari vlasnik knjižare, a da je Đorđe Čelap samo namještenik u toj knjižari. Tako su knjižaru vratili mojoj mami.

Onda su ustaše odveli moju sestru kao taoca. Tako je tata otišao na policiju da se prijavi i sestru su pustili, a njega su zadržali u zatvoru. Tamo je svašta prošao i onda su ga otpremili u logor Kerestinec, a knjižaru su ustaše kao srpsku imovinu konfiscirali

Sestra je ostala s njom u Zagrebu, tata je bio u Kerestincu, a kad je bio napad Hitlera na Sovjetski Savez, onda su sve iz Kerestince, a tamo su uglavnom bili Židovi i Srbi, onda su iz logora sve zatočenike postrojili na poljani ispred dvorca i razdijelili. Svi Židovi na jednu stranu, i njih su strpali u marvene vagonne i poslali, a Srbe su u tri grupe podijelili. Među njima je bilo puno Srbijanaca koji su za vrijeme Kraljevine služili u Zagrebu. Njih su sve otpremili marvenim vagonima u Srbiju, a ove Srbe prečane, gdje je bio i moj tata, jer je on iz zapadnog Srema, njih su podijelili ovako: jedna grupa, to su bili ti Srbi iza Save, gdje je bio i moj tata, još i ovi iz zapadne Slavonije, ti su bili svi jedna grupa, a druga grupa su bili svi ovi južno od Save, Kordun, Banija, Lika i Dalmacija, njih su otpremili u Jadovno i tamo ih poklali i bacili u jame. Ove Srbe iz sjevernih krajeva su poslali u njihove zavičajne općine, a zavičajna općina moga tate su bili Vinkovci jer je rođen u Mirkovcima. Prvo je jedno vrijeme bio

na policiji, rekao je da u Vinkovcima ima brata od strica i onda su ga pustili da ide njemu, ali da se mora tri puta na dan javljati. U međuvremenu je i moja mama kao Hrvatica uspjela dokazati da je vlasnica knjižare, pa su onda ustaše vratili knjižaru. Jednu radnju je morala ustupiti poslovođi te radnje jer je on bio član Ustaškog pokreta, onu u Novinarskom domu, to je bila više papirnica nego knjižara, a jednu je zatvorila.

Kad su došli ustaše 10. aprila u Zagreb jedna rulja je došla pred knjižaru, a mi smo stanovali odmah iznad. Vikali su: "Đorđe Ćelap, još ove noći dobit ćeš bombu u stan!" A mama je sklonila tatu kad je vidjela što se događa

Ovaj prostor u Savskoj je i dalje bio u vlasništvu Židova? Što se dogodilo dalje?

Branislav Ćelap: Onda se dogodilo to da je bio 6. maj, to je Đurđevdan, kad sam se ja vratio. Bio sam s jedriljarima otišao prema Dalmaciji, pa smo htjeli otići u Sjevernu Afriku da se priključimo Englezima, ali dospjeli smo samo do Bugojna, gdje su već preuzeli vlast ustaše nastupajući zajedno s muslimanima, i onda su provjeravali tko je šta. Moji prijatelji jedriljari su za mene tvrdili da nisam Srbin, da mi je majka Hrvatica, i dokazivali su kao Hrvati da ja nisam Srbin i tako sam se vratio u Zagreb. Bili smo svi u Zagrebu, a tata u Kerestincu. Knjižara je već bila vraćena i onda smo se dogovorili da se tata i ja maknemo iz Zagreba dok je još glava na ramenu. Onda je mama preko jednog ustaše isposlovala propusnicu za Zemun. To je skupo platila, rekla je da je toliko dala za tatu i mene za tu propusnicu da se mogla kupiti jedna pristojna obiteljska kuća u Zagrebu. Toliko je taj ustaša dobio novca od moje mame za tu bjanko propusnicu koju sam ja ispunio da Đuro Ćelap i sin Branimir – ne Branislav, jer je to srpsko ime – putuju iz Zagreba u Zemun, koji je pripadao Hrvatskoj. Tako smo se oprostili '41. godine i otišli tata i ja u Beograd, a mama i sestra su ostale u Zagrebu i bili smo razdvojeni do kraja rata. Jedanput je sestra došla da nas posjeti u Beograd, gdje je tata ostao do '45. i vratio se u Zagreb. A ja sam otišao 1943. na prisilni rad u jedan njemački logor. Gradila se pruga iz Petrovca na Mlavi za Žagubicu, gdje je rudnik srebra bio, i tamo sam bio mjesec dana u logoru i onda sam zbrisao zahvaljujući nesreći na iskrcavanju. Zagnojio mi se prst i to je trebalo hitno operirati pa su me Nijemci pustili da idem u Beograd, a ja sam iz Beograda klišnuo u Beč. Od '43. do '45. sam studirao u Beču.

Otac je u Beogradu. Mama je preko njemačkih oficira slala iz Zagreba ćirilne knjige koje su bile povučene iz prodaje jer je ćirilica bila zabranjena, kao i Srpska pravoslavna crkva. Sva srpska imovina je bila oduzeta. Mama je slala

preko tih njemačkih vojnika koji su službeno dolazili iz Zagreba u Beograd, i onda je tata to tamo prodavao po Beogradskim knjižarama, a ja sam radio u jednoj knjižari kao knjižarski pomoćnik, jer sam morao raditi i u našoj knjižari u Zagrebu. Prijavili su me pa sam dobio i radnu knjižicu da sam izučeni knjižarski pomoćnik i s tim sam se zaposlio u Beogradu.

Mama je isposlovala, kako je mama radila s Nijemcima, da sam trebao ići u Leipzig jer je on bio središte knjižarstva prije rata u Njemačkoj. Tamo je postojala viša knjižarska škola koju je iz Hrvatske bio jedini završio pokojni Stjepan Kugli. Bio sam primljen i taj dan kada sam putovao u Leipzig, Amerikanci su ga napali bombama i ta škola je stradala. Zato sam ostao u Beču, nisam ni išao do Leipziga. I onda sam tamo upisao visoku školu za vanjsku trgovinu. Tu sam apsolvirao, ali nisam diplomirao jer je došao kraj rata, a jedva sam čeka da dođem doma i vidim se s roditeljima i sestrom. Kad sam se vratio onda je knjižara još radila dok nije bila mama optužena da je surađivala s neprijateljem, s Nijemcima, jer je trgovala s njima. Tehničkim priborom uglavnom, to se bolje prodavalo nego knjige. I tako sam ja ostao dvije godine u Beču dok se nisam vratio u Zagreb i tu su onda podigli optužnicu protiv moje mame. Ona je bila osuđena samo na prisilni rad bez lišenja slobode. Ujutro je morala ići čistiti zagrebačko smeće na Kajzerici. Ondašnja komunistička vlast je planirala da napravi hipodrom. Mama je išla ujutro to čistiti i dolazila je kasno navečer kući. Smrdjela je od toga smeća što je tamo radila. Bila je osuđena na dvije godine prisilnog rada, ali je išla svega dva-tri mjeseca. E, onda su konfiscirali partizani knjižaru kao njezino vlasništvo. Nju su osudili i konfiskacija je bila kazna u vidu imovine, a glavna kazna je bio taj prisilni rad.

Ta se konfiskacija odnosi na robu iz prostora knjižare?

Branislav Ćelap: Mama je to nabavljala za vrijeme rata iz Njemačke, taj tehnički pribor. To je više vrijedilo nego knjige u knjižari, a nije htjela to prodavati, čekala je da dođe oslobođenje pa da to ima. Onda je to pripalo Mladosti, kad su to konfiscirali mami. Dali su da upravlja time zagrebačka Mladost. Onda je osnovana Prosvjeta i ja sam bio prvi poslovođa te knjižare na Preradovićevom trgu.

Ovaj prostor gdje je bila vaša knjižara je bio u vlasništvu Židova?

Branislav Ćelap: Da, bili su prije Drugog svjetskog rata.

Što se dogodilo kad su ustaše došli?

Branislav Ćelap: Uzeli su, uzeli su, jasno, svu židovsku imovinu su uzeli.

Od koga je onda vaša mama unajmljivala prostor za vrijeme rata?

Branislav Ćelap: To vam točno ne znam. Ja mislim da je... ne znam kome je plaćala, ali je plaćala najamninu.

Knjižara je bila u najmu od tih ljudi, a poslije rata Mladost drži knjižaru na istom mjestu? A ne znate jesu li ti Židovi dobili nazad prostor?

Branislav Ćelap: Ma ne, nisu, taj je prostor pripao državi ili gradu. Već je bio proveden holokaust i oni su iskorijeni.

Vi ste bili prvi poslovođa kad se otvara Prosvjeta?

Branislav Ćelap: Da, a direktor knjižare i izdavačkog poduzeća je bio Vljako Lalić, to je otac od pjesnika Ivana V. Lalića. I on je mene postavio tamo

za poslovođu knjižare, čika Vlajko. To je bilo spojeno, knjižara i izdavačko poduzeće.

Prosvjeta je osnovana krajem rata u partizanima?

Branislav Čelap: Osnovana je u Glini, sad je bila godišnjica ove godine. Ne znam je li još otvorena izložba u Preradovićevoj.

Dakle, Prosvjeta otvara knjižaru na trgu, a vi postajete poslovođa?

Branislav Čelap: Prosvjeta dobiva knjižaru na Cvjetnom trgu, Preradovićeva broj 5, gdje je za rata bila ustaška knjižara koja se zvala Velebit, a upravitelj knjižare Velebit je bio Crnogorac Sava Štedimlija koji je bio na strani ustaša (Savić Marković Štedimlija, op. a.).

Knjižara je već bila vraćena i onda smo se dogovorili da se tata i ja maknemo iz Zagreba dok je još glava na ramenu. Onda je mama preko jednog ustaše isposlovala propusnicu za Zemun. To je skupo platila, rekla je da je toliko dala za tatu i mene za tu propusnicu da se mogla kupiti jedna pristojna obiteljska kuća u Zagrebu

Tako ste počeli raditi za Prosvjetu?

Branislav Čelap: Prvo sam bio poslovođa, onda sam išao '49. u vojsku na odsluženje vojnog roka, bio sam godinu dana, pa je privremeno bio neko imenovan. A kad sam se vratio nisam išao u Prosvjetu nego je bilo osnovano Udruženje izdavača i knjižara Hrvatske. To je bilo prvo strukovno udruženje u bivšoj Jugoslaviji. Već sam imao i završen fakultet i postao sam poslovni tajnik u tom udruženju. Bio sam tamo kad je bio organiziran prvi sajam knjiga, bio sam i ja u organizaciji. Nakon godinu dana, kada je umrla direktorica izdavačkog poduzeća Prosvjeta, književnik Vojin Jelić zvao je mene da dođem u Prosvjetu za direktora poduzeća. I bio sam 31 i pol godinu direktor izdavačkog poduzeća. Otišao sam 1985. u mirovinu.

A došli ste, znači, '53. – '54.?

Branislav Čelap: Da, kada sam se vratio iz vojske. Imao sam visoku stručnu spremu, iskustvo neko u izdavačkoj djelatnosti, i tako su me zvali da dođem.

Što su radili vaši roditelji kad su ostali bez knjižare?

Branislav Čelap: Oca je strašno pogodilo to što je konfiscirana knjižara po drugi put od strane partizana i on se razbolio i relativno mlad u svojoj 57. godini je umro. A sestra se udala i otišla u Rijeku. Kasnije sam ja tražio povrat imovine oduzete za vrijeme komunističke vladavine. To se rješavalo na općini Centar, a još su moji bili kupili kuću u Nazorovoj koja je isto bila konfiscirana. Ja sam tražio da se to vrati. Onda su me zvali u općinu i rekli: "Vratit ćemo vam dio imovine što ste tražili, nekretnine, to je sve bilo upisano na vas, to vam možemo odmah vratiti, ali ove pokretnine vam ne možemo vratiti." Ja kažem: "Čekajte, to je istovremeno oduzeto i tražio sam da se u paketu i vrati." "E", veli, "što se tiče toga, ako inzistirate da se vama vrate i nekretnine i pokretnine, onda možete čekati nekoliko godina. Ako pristanete samo na nekretninu, a to je kuća u Nazorovoj 26, onda to možemo odmah, a ovoga drugoga se morate odreći." Onda sam se ja konzultirao sa Simom Rajićem koji je zastupao Srpsku crkvenu općinu kad je ona tražila imovinu. Ona je bila zabranjena '41. i svu imovinu su oduzeli ustaše. Kad je crkva tražila da se vrati, Simo Rajić je to vodio. On mi je savjetovao da pristanem, za još ovo malo života što mi je ostalo, da dobijem kuću u Nazorovoj, a ne da čekam godinama da se riješi zajedno. I tako sam se odrekao, a veća vrijednost je bila ovih pokretnina nego nekretnina. To sam tražio odmah čim je došao zakon o povratu.

Nakon godinu dana, kada je umrla direktorica izdavačkog poduzeća Prosvjeta, književnik Vojin Jelić zvao je mene da dođem u Prosvjetu za direktora poduzeća. I bio sam 31 i pol godinu direktor izdavačkog poduzeća. Otišao sam 1985. u mirovinu

Na koje pokretnine ste mislili?

Branislav Čelap: Pa to je bilo sve što je bilo u knjižari. I taj tehnički pribor i knjige.

Kako ste mislili da će se to vratiti, kao novčana odšteta?

Branislav Čelap: Da, to se mora dokazati da je sve legalno nabavljeno, da to nije nikakav šverc. Da, da, odšteta u novcu.

A kuća u Nazorovoj vam je oduzeta nakon '45. zajedno s knjižarom?

Branislav Čelap: Da, kad je mama suđena.

I niste se mogli vratiti u tu kuću?

Branislav Čelap: Ja sam stanovao u toj kući pa sam je uspio prodati.

Nekakvi albanski mafijaši su to htjeli prigrabiti sebi. Našao sam dobru od-
vjetnicu koja mi je pomogla da se to normalno proda i da dobijem novac. To
je kupio jedan Amerikanac koji je živo u New Yorku i koji je to htio urediti kad
se vrati u Hrvatsku.

**Vaša obitelj '45. gubi posao i kuću, ništa vam dobro ne donosi
oslobođenje u tom smislu, osim što vi počinjete imati karijeru?**

Branislav Čelap: Mog tatu je to strašno pogodilo, ja sam diplomirao '49.
a on je '48. umro, nije ni dočeka da diplomiram. (Đorđe Čelap radio je 1947.
– 1948. u knjižarskom poduzeću Ratnih vojnih invalida u Zagrebu, a umro je
1949., op. a.)

Je li mama nastavila raditi poslije toga?

Branislav Čelap: Ne, ona nikad poslije toga više nije radila. Čekajte, otac
je umro '48. ili '49., a mama je umrla 1955. Ne, ona je radila, ona je vodila
podružnicu Medicinske knjige u Zagrebu.

**Sledio sam se kad sam prije
dva-tri tjedna gledao onaj
prijenos s Bleiburga, kad je
tamo na TV-u rekao ovaj, inače
komandant tog počasnog
voda, da... ja sam se sledio...
da ustaška država nije bila
zločinačka tvorevina. Za
vrijeme ustaške države je
napravljen genocid**

**Vi vodite Prosvjetu, izdavačko poduzeće 31 i pol godinu. Sama Pro-
svjeta je doživjela u jednom trenutku ukidanje i konfiskaciju?**

Branislav Čelap: Pa došlo je ono hrvatsko proljeće i onda znate da po-
slije tog hrvatskog proljeća je donesena odluka da se obustavi rad i Matice
hrvatske i Prosvjete. I onda je Prosvjeta primila to rješenje i odmah su oni
obustavili rad, s time da imovinu Prosvjete preuzme na čuvanje izdavačko
poduzeće Prosvjeta na čelu kojega sam bio ja. Prosvjeta je brisana iz popisa
društvenih udruženja. Brisana je iz registra, a imovina je povjerena na ču-
vanje nama. A Matica hrvatska nije nikad brisana iz popisa društvenih organi-
zacija, nije brisana zbog toga što su se u Matici dogovorili, vjerojatno i s vla-
stima, da od Matice hrvatske nitko od ovlaštenih ljudi ne bude prisutan kad
stigne to rješenje. A to je meni pričao nitko drugi nego poslovni tajnik Matice
hrvatske, koji je bio moj dobar prijatelj, zajedno smo planinarili, Hrvat Krešo
Mikolčić. Krešo mi je rekao da jednostavno nisu mogli nikome od nadležnih
organa Matice hrvatske uručiti to rješenje o brisanju iz popisa društvenih or-
ganizacija tako da Matica nikad nije brisana za razliku od Prosvjete.

Imovina dolazi pod vašu upravu, i onda?

Branislav Čelap: Preselio sam se tada iz sjedišta koje mi je bilo na Cvjet-
nom trgu dolje u Berislavićevu ulicu.

Vi ostajete na svojoj funkciji, vas ne diraju?

Branislav Čelap: Ne, ne. Ne. Pokušali su. Bio je jedan pokušaj. Kako nisu
uspjeli Maticu hrvatsku brisati, onda su se partijski mudrijaši dosjetili da se
te dve organizacije fuzioniraju, Nakladni zavod Matice hrvatske i Prosvjeta
izdavačko poduzeće. Međutim, direktor Nakladnog zavoda je bio književnik
Pero Budak, mi smo bili dobri prijatelji i dogovorili smo se da se odupremo
tome prijedlogu i uspjeti smo tako da nikada nije došlo do te fuzije, spajanja.

Je li sva imovina Prosvjete bila sada pod vašom upravom?

Branislav Čelap: Je, je, sve. Mi smo se zadužili kod Republičke konfe-
rencije radnog naroda koja je bila nadležna da ćemo mi čuvati tu imovinu do
obnove ili drugog rješenja.

I tako je to bilo do vašeg odlaska u penziju?

Branislav Čelap: Da, kad sam otišao '85. u mirovinu.

**Znači, sva imovina Prosvjete je i dalje pod izdavačkim poduzećem
Prosvjeta bila na okupu?**

Branislav Čelap: Ne, kad je obnovljena Prosvjeta, onda smo mi vratili
tu imovinu.

**Mislio sam '85., u trenutku vašeg odlaska u mirovinu, a onda se na-
kon '90. obnavlja Prosvjeta?**

Branislav Čelap: Obnavlja se ona već prije, prije nego je došla Tuđma-
nova vlast. Već kad se počela raspadati Jugoslavija, kad se znalo da će biti
rata, onda je Stanko Korać, književnik koji je bio urednik kod mene, ja sam
ga zadužio da brine za tu imovinu, onda je on htio obnoviti rad Prosvjete, ali
tada nije uspio i on je otišao u Beograd.

**Prosvjeta sada ipak traži neku imovinu, vodila je neke sporove i
imala potraživanja, o čemu je riječ?**

Branislav Čelap: A to je bilo. Pojavio se jedan nesretnik u Prosvjeti koji
je velika zla nanio poslije mene, koji je puno toga upropastio i onda su konač-
no i njega smijenili, Miroslav Mihajlović. Ne znam jeste li čuli za njega?

**Ne. Što se tiče društva Privrednik, ono je bilo ugašeno '46. i Pro-
svjeta je dobila dio njegove imovine. Jeste li vi tada znali što je bilo
naslijeđeno od Privrednika?**

Branislav Čelap: Pa kako ne bih znao kad je moj otac bio Privrednikov
pitomac.

**Je li on imao kakvu vezu s Privrednikom do '41. i kasnije, pošto je
bio pitomac?**

Branislav Čelap: Pa imao je. Čekajte, evo... dajte pogledajte ovu hrpu
tu, prvu. Tu je svašta izmiješano. Nema ništa? Vidjet ćete, tu ima nekih iz-
danja od moga oca. Ima i onaj "Povratak iz SSSR-a" od Andrea Gidea. Tanje
knjižice, tanje... Ne vidite, je l' da? Slabo je svjetlo.

Ovo je Prosvjeta, ovdje ima neka velika stara knjiga... Evo, tu su neke knjige. Krleža. Izdanje Georgija Čelapa, "Hrvatska rapsodija", 1918., Zagreb. Cijena tri krune.

Branislav Čelap: A tko je vama rekao za mene, Milorad Pupovac?

Više ljudi mi je reklo. Nikola Lunić iz Privrednika i Sofija iz Arhiva Srba, mislim i Saša Milošević. Nisam s Miloradom ni pričao u vezi ovoga. Znači, Privrednikova imovina je bila sva oduzeta?

Branislav Čelap: Da, oduzeta i pripojena Prosvjeti.

I onda je 90-ih bio spor jedno vrijeme, tko će što tražiti da mu se vrati? Jeste li vi već izašli?

Branislav Čelap: Ne, još sam bio u Prosvjeti. Jer su se javili onda neki koji nisu čak ni Privrednikovi pitomci bili da oni reflektiraju na tu imovinu.

Što se tiče Privrednika, otac vam je bio pitomac, je li on imao neku vezu s Privrednikom u Zagrebu prije '41?

Branislav Čelap: Kako ne, imao je, ali ne sjećam se više toga. Privrednik je uglavnom najveću aktivnost imao u Austro-Ugarskoj Monarhiji, tako je i moj otac otišao, prije Prvog svjetskog rata je otišao u Pančevo... Ajde, živjeli! Uzmite jednu čašicu, nećete? Ima jedna tamo, ja vam ne vidim dobro, morate sami. Previše sam godina naprtio na leđa... Živjeli!

Živjeli! Rekli ste da ste 1922. rođeni, koji datum?

Branislav Čelap: 30. 6. 1922.

I onda je Prosvjeta primila to rješenje i odmah su oni obustavili rad, s time da imovinu Prosvjete preuzme na čuvanje izdavačko poduzeće Prosvjeta na čelu kojega sam bio ja. Prosvjeta je brisana iz popisa društvenih udruženja

Sad ste rođendan imali, pune 92 godine?

Branislav Čelap: Da, sad u ponedjeljak. Devedeset treća mi je na leđima.

Svašta ste proživjeli?

Branislav Čelap: Previše, previše!

Što se tiče povrata imovine, dosta toga još nije riješeno. Privrednik je imao ogromnu imovinu u Zagrebu i svuda okolo. Nije imao prav-

ni kontinuitet, drukčiji je slučaj nego s Prosvjetom. Kako ste vi gledali na taj period socijalističke vlasti, s obzirom na to što je vaša obitelj doživjela?

Branislav Čelap: Znete što, Prosvjeta je osnovana sa zadatkom, prije nije postojala. Postojalo je Srpsko kolo i Seljačko kolo, ja sam bio član Seljačkog. Primarni zadatak Prosvjete bilo je čuvanje i njegovanje bratstva i jedinstva. Ja sam uvijek govorio da se to prisilno ne može provesti nego se mora puno toga još riješiti. Sledio sam se kad sam prije dva-tri tjedna gledao onaj prijenos s Bleiburga, kad je tamo na TV-u rekao ovaj, inače komandant tog počasnog voda, da... ja sam se sledio... da ustaška država nije bila zločinačka tvorevina. Za vrijeme ustaške države je napravljen genocid i on tvrdi da nije bila zločinačka.

Kad je došla nova vlast vaša je obitelj opet nastradala. Kako ste gledali na sve to? Vi ste osobno ipak imali uspjeha?

Branislav Čelap: Ja sam se nekako probijao kako sam znao i mogao. Grijeh je što sam iz miješanog braka. Otac Srbin, a mama Hrvatica. I doselili su se kad je Marija Terezija naseljavala puste krajeve nakon što je protjerala Turke. Onda su se u isto vrijeme doseljavali iz Hercegovine, iz Nevesinja, čak i iz istog kraja, i preci mojeg tate koji su bili pravoslavne vjere, i preci moje mame koji su bili katoličke.

Još nešto u vezi Prosvjete, društvo je izbrisano, ali imovina je ostala u funkciji poduzeća. Jeste li je vi koristili za poslovanje?

Branislav Čelap: Jesam, došao sam tamo u Berislavićevu i tamo mi je bilo sjedište, a iza Cvjetnog trga u knjižaru sam premjestio ured.

A izdavačka djelatnost nije bila ometana?

Branislav Čelap: A, bome je. Evo jedan primjer, djela Dobrice Ćosića. On je bio nekoliko mjeseci stariji od mene i poznavali smo se, on je umro sad. Na jednom sajmu knjiga smo se dogovorili da ćemo objaviti izabrana njegova djela u Zagrebu, koja su na ćirilici, da ćemo ih u Zagrebu objaviti na latinici. To sam stavio u naš izdavački plan, e, onda su, ne hrvatske vlasti, nego ovi iz Prosvjete, rekli da ne može Prosvjeta izdavati jednoga četnika. Međutim, zamislite to, mi smo to morali izbaciti iz plana, a izdavački plan je to onda uvrstilo izdavačko poduzeće Otokar Keršovani iz Rijeke i izdalo. To je bilo '77., oni su mogli, a mi nismo smjeli. Srbi su se nažalost bojali vlastite sjene, mnogi ovdje. Ja sam često dolazio u sukobe s rukovodiocima, nisam bio ni u jednoj partiji, a po vjerskom uvjerenju sam agnostik i uvijek smo mi govorili "popovi, lopovi", bez obzira koje vjere bili.

Kad je ugašena Prosvjeta nakon hrvatskog proljeća, koliko je taj nacionalni naboj u Prosvjeti bio narastao u odnosu na hrvatski?

Branislav Čelap: To se odnosilo na svaku djelatnost. Morali su sve raspustiti, sve terenske organizacije.

Mislite li da je to bilo zato da bi gašenju Matice hrvatske postojala na drugoj strani ravnoteža?

Branislav Čelap: Pa ne. Gledajte, mislim da se htjelo postići to da bude jednonacionalna država, a Srbi kao najveća manjina su najviše smetali.

ДНЕВНИЦИ (2)

БАРЈАК НА АГРАМСКОЈ БАНДЕРИ

Живио сам тада у Загребу и стихови су настајали из тзв. хрватске перспективе која се препознаје једнако и данас кад Хрватска можда не шаље студенте на источни фронт (у швабске постројбе), али шаље и тек ће слати различиту другу помоћ војсци Володомира Зеленског. Домољубни аутор ће рећи да жуто-плави барјак на Маркову тргу у Аграму лепрша на Бандери

пише: **Горан Бабић**

Ево прође и више од мјесец дана а у овај либар не унесох ни слова. Додуше, пао сам и десна нога ми је у гипсу, ког ћу носити још најмање двадесет дана те се то може узети као оправдање. Тешко ходам уз помоћ штака, а ни писање ми не иде од руке па мање – више читам или гледам ТВ.

На ТВ–у главна вијест пут Сија у Москву, односно даље јачање осовине Пекинг – Москва. Ми, скутрени овдје на Балкану, као у некој крлетци, и даље се дијелимо не бисмо ли били ситнији, непримјетнији, неважнији и безначајнији. Занимљиве су притом и разлике (тј. подјеле) до којих је долазило у прошлом стољећу, а једнако долази и данас па се Срби опредјељују за Русе, а Хрвати за Швабе. Намјерно кажем Швабе јер су их тако звали и сужњи у Аушвицу, Дахауу, Матхаузену и другим швапским концентрационим љетовалиштима. Али вратимо се нашој теми.

Ево како сам писао (и објавио) прије четрдесет година. Збирка „Окус оскоруше“, издање Матице српске, Нови Сад, 1982, доноси на 61. страници пјесму „Продужетак зиме“. Пјесма јест подужа, али говори о данашњој теми, као да није минуло пола вијека и као да се, под милим Богом, промијенило није ништа. Ево је:

Продужетак зиме

Млади писци хрватски
Б – ић и К – ић,
студенти, своједобно,
Правнога факултета
Свеучилишта у Загребу
подстанари бијаху, тада,
на Ремизи.

Зимске су ноћи на Трешњевци
мрзле, студене, ледне,
а тих година њих двојица,
наследоватељи славне наше
правничке повијести,
урођеног нашег смисла
за правицу,
бијаху сиромашни.

Нечим је ваљало ложити
прождрљиву лимену пећ,
а новца за огријев,
и милости газдаричине,
није било никако,
нимало, ни најмање.

Стога су крали, из подрума,
из архиве славног, вишестолетног
Правног факултета
прашњаве вреће с индексима
оних годишта жалосних, чемерних,
41, 42, 43.

које су слали у Русију,
на источна бојишта,
да се не врате, никада.

Тиме су Б – ић и К – ић ложили, дакле, пећ,
фуруну подстанарску,
гријући на њој
славонску ракију.

Дивне студентске приче
о женама, о њеним
дугим њежним прстима, ногама,
приче тако сличне
војничким, уз пиће
и сланину ту су се
причале! Чаробне младе
ноћи трешњевачке!

Кроз димњак је у небо
куљао бијели дим.
Дим чињеница, костију,
срамоте и славе,
дим топовског меса,
дим великог пакла
у којем се народи, по божанској правди,
спаљују и прже.

Можда су млади писци
хрватски те ноћи читали
Крлежу. Оне његове ријечи
и редове који о томе рјечито
говоре. О стољетној нашој
биједи, буги, бунилу.
Те ноћи, кажем,
кад су пјесници ложили
мртве своје другове
тако да им се
и задњи затре траг.

О далеке степе, тајге,
мрачне руске шуме!
Смрад поробљене Украјине
по којој газе млијечни
хрватски студенти!

Дивља су дјеца оборужана,
окићена шареним сликама, заставама,
барјацима, стјеговима, копљима,
сабљама, моћима блажене
дјеве Марије и великога Анте
Павелића, оца Домовине, насљедника
Старчевића, Кватерника,
и Радића, Вишеслава,
Домагоја, Здеслава,
Трпимира, Бранимира, Крешимира,

Мислава.
О света Кроацијо!
Франкопана, Зринских, о мрски Мађари
над којима јаше и мачем их реже
Јелачић бан!
Зар по страшним тундрама
дјеце своје прах расипаш?

Ах, зато доказ, доказ о постању,
задњи њихов сликопис, исказницу
врховнога Училишта нашег
ти вјерно, предано и савјесно
чуваш. Нека знају будући нараштаји
да онај њихов предак,
који их није зачео,
годишћа Господњег тисућу
деветсто четрдесет, рецимо,
треће, за Домовину,
далеко, додуше, од Ње,
што је пао,
изгледао је тако и тако
и из Римскога права
и Грађанског, обћег, све је,
готово, знао.

Управно, је ли, и тада,
предавао Крбек?
Двадесет, међутим, година
послије,
у зрак ће снијежни,
загребачки,
имена, и лица, њихова
летјет.

Да би нови цвијет и цват
интелигенције домаће
могао преживјет,
уз лук и вино,
хисторијску нашу свијест.

Живио сам тада у Загребу и стихови су настајали из тзв. хрватске перспективе, а та се (перспектива) препознаје једнако и данас кад Хрватска можда не шаље студенте на источни фронт (у швабске постројбе), али шаље и тек ће слати различиту другу помоћ војсци Володомира Зеленског. Домољубни аутор ће рећи да жуто-плати барјак на Маркову тргу у Аграму лепрша на Бандери.

25.3.2023.

О ПЛАВКАСТОЗЕЛЕНОЈ ЛИГИ НА ЦОКЛИНУ КАМЕНЕ БАЈТЕ

ПОШТЕЊЕ ЈЕ БОГАТСТВО СВАКОГ СИРОМАШТВА

**Сиромаштво банијског села
Комоговине, у коме сам рођен,
смјестило се, и љепотом природе
окожено, послје Другог свјетског
рата, између смрти и живота. А смрти
се наживјело све што је преживјело
тај рат. И послје њега, до педесетих и
првих педесетих година, сиромаштво
села живи у сјенима изгорјели и
мирисима њеног дима**

пише: **Милош Кордић**

И од обичног сиромаштва, ако може и тако да се каже, постоје сиромаштва и много сиромашнија од тог, обичног. На које се људско биће, као и на обично, навикне па га живи стрпљиво, колико год да је мукотрпно, као да му оно рођењем припада. Као да му бољег живота нема. И моли Бога да и такав живот живи у миру. Да не буде горе.

А да малко сања и неки бољи живот, сигурно је да сања. Можда га не сањају сви. Али међу онима који га сањају вјероватно је највише оних који сањају нешто ситно, скромно. Које они који то имају, или им је без већих мука достигну, не сањају.

И поштовало се своје сиромаштво.

*

Сиромаштво банијског села Комоговине, у коме сам рођен, смјестило се, и љепотом природе окожено, послје Другог свјетског рата, између смрти и живота. А смрти се наживјело све што је преживјело тај рат. И послје њега, до педесетих и првих педесетих година, сиромаштво села живи у сјенима изгорјели и мирисима њеног

дима, утјеривања обавеза, отимачине и планских кућа разапетих на крсту петокраке опијајућег, варљивог славља побједе. На крсту наде што свјетлуцне понекад сјећањем на обећане златне жлице и виљушке којима ће сви приносити устима залогаје из заједничке здјеле. А заједничка здјела бијаше још увијек и празна и сушна.

*

У школи се читају ћирилични буквари и партизанске читанчице.

Читају се књижице поема и на приредбама рецитије се из њих: *Стојанка мајка Кнежопољка* Скендера Куленовића и *Јама* Ивана Горана Ковачића, читају се и на приредбама рецитије пресме: „Мајка Православна“ Владимира Назора, „На Петровачкој цести“ Бранка Ћопића, „Остајте овдје“ Алексе Шантића, чита се и игра драма *Јазавац пред судом* Петра Кочића, а ја се сјећам и књижице Петра Петровића Пеције (онога који је рођен у Оточцу, а не Петра С. Петровића Пеције) с његовим драмама, од којих су неке и читане, увјежавани и играни прилагођени њихови дијелови.

А онда је у наше село стигао и роман о рату на Банији и по Славонији – роман *Демоња* Милана Нојинића.

Чита се и плаче. Дише се и кашље уз листове *Српска ријеч* (касније *Просвјета*) и *Дјеца за дјецу*. Пелцује се против много чега, а памтим оно против туберкулозе, маларије... Тријебе се уши: косе дјевојчицама заливају се петролејом и чешљају чешљевима, краћим а ширим, израђеним од говеђих рогова – с једне стране рјеђих, а с друге густих зубаца, дјечацима се косе шишају кроз-наскроз, све у страху од тифуса. (У селу је једно вријеме, у рату, радила шурионица за оно од одјевне робе што се имало, за рубине и партизанске униформе.) Траже се нестали и мртви – никако да се нађу. Траже се петролеј, шећер, квасац, со, маст, брашно... У Задрузи (дућану) уписује се у ред за кру који се довози из Костајнице или Мајура. Чека се на Унрине пакете и пакете Црвеног крста, којима нас Америка, највише она, спасава глади, голотиње и босотиње. Нестају сељачко-радано-задружне овце, говеда, коњи. Нестаје колхозно грешно рођена Сељачка радна задруга. Млади јачају своја мршава и ратом измучена тијела такмичењима у

скоковима удаљ и увис, бацању камена с рамена, надвлачењу конопа, трчању на оволико и онолико метара... Пододбор Српског културног друштва „Просвјета“, основан 1947. године, ради у почетку пуном културно-просвјетитељском паром. Затим с временом застаје и коначно се половином педесетих гаси. Играју се кола Шамарици у част. И пјева јој се: „Ми смо браћа испод Шамарице...“

И пјева се тој заједничкој зајели социјализма. Која никако да почне да се пуни.

Сиромаштво живи између живота и смрти. А не само између смрти и живота.

*

Много, много година касније читам у књизи *Знакови поред пута* књижевника и нобеловца Иве Андрића ове три реченице:

Живимо! Да, господине, али како? Као да смо на великој санти леда која, сивим океаном под безименим небом, плови све држе у непознатом правцу, и са сваким даном бива све ужа и тања.

А ја тада у свом углу сиромаштва живим за грумен откинуте или за хрпицу остругане лиге у ријечи Суњи – за куповање фабричке фарбе нисмо имали... (Лига је врста камена кречњака, плавкастозелене боје, најчешће се налазила на брзацима мањих водених токова или дубоко у земљи приликом копања чатрње, односно бунара – наилазак на лигу био је знак да је и вода близу.) То је угао свијета у који одлазим са оцем по лигу. (Касније ћу се тога сјетити кад будем читао приповијетку „Први пут с оцем на јутрење“ Лазе Лазаревића. Мада мој отац није коцкао, није пио, осим што би, понекад, чашу ракије...)

**А онда је у наше село стигао
и роман о рату на Банији
и по Славонији – роман
Демоња Милана Ножинића.
Чита се и плаче. Дише се и
кашље уз листове *Српска
ријеч* (касније *Просвјета*) и
*Дјеца за дјецу***

Тражимо ми, откидамо, стружемо и доносимо лигу како бисмо је ситнили, мијесили и мијешали с угашеним кречом и тако добијали плавкастозелену боју за бојање сиромаштва наше камене једнособне ратне бајте. И том бојом кречимо бајту изнутра, чистом бијелом кречимо је извана, а цоклин такође плавкастозеленом. Па онај ко дође и сједне у хладовину нашег ораса, испред куће, обавезно пригледава у цоклин, па вели оцу:

Лијепа т је, Јоцо, та плава фарба.

Зар ти не видиш да е то зелена?! одговара отац.

Други пут долази неко други, сједа и вели:

Лијепа т је, Јоцо, та зелена фарба којом си цоклин...

Зар ти не видиш да е то плава?! одговара отац.

И тако се отац с нашим комшијама, рођацима и другим путницима намјерницима игра фарби и фарбања.

А лиге је било на више мјеста у нашој Суњи.

*

Било је лиге и у два поточића која су се у врху Пећинског јарка спајали у Пећински поток. (Пећина, заједница, мајина, пашњак, јарак, брдо, прилично окомита страна, на сјеверној страни села.) Посебно су површински биле веће плоче у лијевом поточићу, кад се гледа одоздо, из врха равнот дијела јарка, односно од југа к северу, који, тај лијеви, извире испод јаме на врху тог крака јарка. Јаме коју мјештани одвајкада називају Вучји наслон. Тражио сам поријекло том називу, чуо више прича, али не вјерујем да сам чуо ону праву – ни у једној се не спомињу вукови. А капи воде капкају с врха наслона у његову унутрашњост, у прашину: увијек на исто мјесто. И ту се, изнад наслона, у шикари вињага црних купина, стабалаца трњина, глогиња и ујади паветине завршава јарак што води испод колског пута и предјела њива и бара који се зове Рибњак. Због чега Рибњак? Као да је неко живио ту, изнад залива Панонског мора, а рибе... Ту, дакле, на сам отвор наслона капка вода из, горе, у Рибњаку, подаљег извора.

Међутим, у Пећинском јарку никад нисмо ни покушавали да вадимо лигу. До Вучјег наслона могло се пењати једино по плочама поточића. И то већма пузећи него газећи по води која се, хладна као лед, танка, плитка, пуна ријечних ракова, веома брзо прелива преко клиских плоча, у ствари каскада, на путу до мјеста на коме ће се с оним другим, источним поточићем спојити у Пећински поток. Ту нисмо никад ни покушавали... И ту сам, мислим да сам ту, први пут у животу видио бурњака. Свога каснијег даждевњака који ће ми ући у пресму у прози и у пресму у стиху под истим насловом – „Даждевњак“, у збирци пресама Дасање леда (Ривија, Осијек, 1985). А биће и један од оних, уз неколико десетака које смо једне од осамдесетих година видјели – моја дјеца и ја, при дну шуме, изнад њива, воћњака, винограда и викендица у предјелу Дрит, што се издиже уз цесту Петриња–Глина, с јужне стране Новог Селишта код Петриње, који су ми били, ти бурњаци, пред очима док сам се припремао а онда и писао свој први и једини роман *Даждевњак* (ЗУК „Никола Тесла“, Пландиште, 2014).

Не, ту, у Пећини, никад нисмо ни копали, ни вадили ни стругали лигу – одлазили смо у Суњу. На једно од мени тада баш бајковитих углова: и суњских и сеоских.

*

На тој, сјеверној, десној страни цесте кроз село, цесте којом се од истока, од Костајнице, иде к западу, у Јабуковац, из Јабуковца за Петрињу и Глино, до Суње се пролази кроз авлију Јована Јоје Трнинића (Ћириног). Рат је кум Јоја провео у њемачком заробљеништву. Имао је, колико знам, двојицу браће: Драгана, партизана од 1941, погинуо је на

Гојилу, у Мославини, 1942, и Душана, учесника НОБ-а од 1942, радио је у Рафинерији Сисак (ту му је касније радила и кћерка Душанка), и двије сестре: Милку, удату у Превршац, у Корасиће (имала је сина Стојана, млађег од мене, са којим сам, за свог једног четрнаестодневног боравка код кумова, других Корасића, и обављања с коњима прољетних пољопривредних радова, кад би кишица сипала, чувао говеда, затим ми је био ђак у Меченчанима), и Мару, најприје удату у Кнезовљане, а онда се удала у Горњу Велешњу. И Јоцо је био ожењен и имао сина Драгана, који је касније отишао у Осијек и ту се запослио. (Ово имао је условно: неки од оних које спомињем, хвала Богу, живе и раде, а неки су бог зна од када у својој вјечности.)

**Тражимо ми, откидамо,
стружемо и доносимо
лигу како бисмо је
ситнили, мијесили и
мијешали с угашеним
кречом и тако добијали
плавкастозелену боју за
бојање сиромаштва наше
камене једнособне ратне
бајте**

Прије Јојине куће, кад се, дакле, иде од истока к западу, налазила се кућа породице Радешић. Увучена на дну обале њихове омање окућнице. Смјештена је била испод башчице, а изнад густиша од растиња, поред чије је доње стране протицала Суња. Радешићи, Душан и Стоја, имали су Драгана и Љубу – за њих знам, добро сам их познавао. Драган је касније отишао у Сисак. Неколико пута видео сам га с коњем и гумењакком (платонером). Једном сам му се и јавио, али се он мене није сјећао – много сам млађи од њега, а он је рано отишао из села. Живио је у тзв. Другом сектору, у Сисак Предграђу. Било је то насеље у коме су бројне куће подигли Роми и друга сиротиња која је стизала са Баније, из Босанске Крајине и других подручја у потрази за послом. Затим су се запошљавали и ту, у Другом сектору, градили куће, кућице. (Све је то било подигнуто без било каквих папира; противио сам се њиховом рушењу док сам био члан Извршног вијећа Скупштине општине Сисак – и нису срушене. У чему је, вјероватно, малко и моје скромне заслуге.) Насеље се смјестило у индустријској зони поред Жељезаре, Рафинерије и близу касније изграђене Термоелектране, као и пруге која из Сиска води за Суњу и даље за Новску и Београд, на исток, а јужни крак за Костајницу и Босански Нови па даље: лијево за Бањалуку, Сарајево и

Плоче, а право за Сплит... Љубин син, Жељко Марковић, чуо сам, живи у Остружници, поред Београда. И успјешан је приватни предузетник.

(Ту, у Другом сектору, одмах код улаза из правца Жељезаре и града, била је приземна зграда Центра за образовање кадрова Жељезаре, коју су називали „Сорбона“. Једну школску годину ту сам предавао културу језика полазницима школе за стицање звања квалификованих радника. Послије сам могао да се хвалим како сам предавао на „Сорбони“. И онда, због бројних обавеза на послу, даље нисам могао. А баш ми је било жао оних дивних и млађих и старијих људи. Од којих ниједан није на крају школске године имао код мене негативну оцјену. И данас се

**Ту, у Другом сектору,
одмах код улаза из
правца Жељезаре и
града, била је приземна
зграда Центра за
образовање кадрова
Жељезаре, коју су
називали „Сорбона“.
Једну школску годину ту
сам предавао културу
језика полазницима
школе за стицање звања
квалификованих радника**

сјећам једног драгог, бистрог Остојића, и једног Дабића – обојица су од Двора... Да, хтјели су да наставим с радом на „Сорбони“. Али...)

Е те двије породице, ти Трнинићи (којих је било још неколико кућа у селу), и Радешићи (с лијеве стране цесте била је још једна кућа њихових презимењака, рођака), припадале су, по мом тада дјечачком мишљењу, међу најсиромашније породице у селу. Био сам више пута у њиховим кућама. Житеље куће Радешића, оних о којима причам, звали смо Кајићи. Због чега, не знам. И увијек ми је житеља и једне и друге куће било жао. Била је то сиротиња поштења коју сам и волио и поштовао. Тада сам и сам, и још дуго послје тога, живио и растао у ратној бајти. Па сам знао... па и данас знам...

*

Дио села, од моста преко Шестић потока па до краја Маљске стране, односно до скретања на пут за Цркву Преображења Господњег (данас је то манастир Комоговина, као што је био и негдје од 1693. па до 1777. године, кад га је, због непрестаних буна по Банији, а посебно

због Кијукове буне, организоване 1751. године, баш код манастира, укинула аустроугарска власт), у коме се, том дијелу села, налазе и куће Трнинића и Радешића, називао се Карановац. Историја тог назива остала ми је непозната. Мада... По једној причи (а све су, вјероватно, непоуздане), ту се на почетку досељавања првих српских православних породица у село, крајем 17. вијека, доселила једна породица из мјеста Карановац (данашње Краљево), у Србији. Е, сад, да ли се та породица презивала Радешић, Шестић, Дабић, Миросављевић, Гојсавић или Маљковић, а оне су живјеле на том потезу (око 300 метара дугом), тешко је рећи. Карановац је (касније, дакле, Краљево), записано је у Википедији (а ни то није поуздано), добио име „по Карану, оцу владара из половине 15. вијека, Шобата. Друго је по црном, кара новцу који је пронађен у близини насеља...“ У том дијелу села, тим комоговњанским Карановцима, изграђен је и парохијски дом, који смо ми звали „Попов дом“. Тумачење даље води у далеку средњовјековну српску историју у којој су рудари Саси, који су били вриједни рудари по Србији, руду називали „карен“. Новије тумачење заснива се на грчкој ријечи

**Замишљам да у
њему, поред ситних
птица, о којима Јован
Јовановић Змај у давно
компонованој пјесми
„Тихо ноћи“ има и ове
стихове: „А на грани
к’о да нешто бруји – /
То су мали сићани
славуји...“ живи и дух
као из прочитаних бајки
нашег неистјерљивог
сиромаштва**

„каранос“, што значи владар, главар... Испод куће мојих Радешића, а у садашњем гричу изнад саме Суње, некад се, по причи коју сам слушао и од свог оца и од дједа Петра Жишка, који је око појаса носио мени тада веома занимљиву ствар – ћемер, вадио некакав камен који се уграђивао у зидове кућа, ограда...

Пролазимо поред кућице у омањој авлији кума Јоје (ту ће касније, као и код Радешића, нићи нова кућа – о њима ћу даље све мање знати, јер смо отишли свако својим путевима, стазама и богазама у даљи живот), која је на равном дијелу фондуша. Па се спуштамо стрмом

стазом до ускотрачне пруге којом се из горе Шамарице вози дрво до Мајура. Затим се ту нешто од тога обрађује, прерађује, а нешто се одвози и даље. Пругом идемо неколико метара до мостића којим пруга прелази преко Суње. То је од Мајура тек други њихов мостић. Први је кад пруга пријеђе цесту која се код Шареног моста (код Уметића) одваја од цесте Петриња–Костајница за Меченчане, и даље, на запад: за Комоговину, Јабуковац, Глину и већ споменутим правцем за Петрињу; дакле ту, близу, пруга прелази Суњу и даље води поред Суње сјеверном страном. И тако, једна уз другу, најприје до овог мостића, па одавде све до легендарног партизанског Чавић брда: до извора Суње испод њега, односно до краја пруге. А горе, кад и једна и друга „изађу“ из села, а Комоговина је прво село кроз које Суња протиче, има више мостића код којих оне мијењају правце кретања... Иначе је та кроз авлију кума Јоје стаза и најкраћи пут до споменутих Жабара, у којима живе Миросављевићи, Трнинићи, Дабићи, Жишци, Кутлићи, Јасићи... Осим најисточнијих Дабића, којима је преко ледина Јошика и Чечевице најкраћи правац до Кордића, Дмитровића, Зебића, Плављанића, споменуте куће Трнинића и Жижака, односно до источног дијела села у који се улази из правца Костајнице.

Дакле, стигли смо до мостића. Па се, ту, у његовој близини, спуштамо и у плићу, бржу и не баш хладну воду. Отац заварнуо ногавице ‘лача и дугачких бијелих гаћа, оних са шпагама којима се гаће завезују на доњим порубима ногавица, ја у црним кратким, до нешто малко изнад кољена, пређним гаћама, офарбаним ораховим љускама. Окренути смо уз ток воде. Лијево је, кроз до обале, оно грмље изнад које је кућа Радешића. У њему се чује цвркул ситних птица које су се ту склониле од сунца. Зими их ту нема – не због тога што су одлетјеле на југ, нису то селице, објашњава ми отац, а и сам већ толико знам, него због тога што ту вјечно живи сјевер са својим некад блажим а некад јачим и јаким вјетровима. Тај дио грмља мени је сасвим мрачан. И хладан. Замишљам да у њему, поред ситних птица, о којима Јован Јовановић Змај у давно компонованој пјесми „Тихо ноћи“ има и ове стихове: „А на грани к’о да нешто бруји – / То су мали сићани славуји...“ живи и дух као из прочитаних бајки нашег неистјерљивог сиромаштва. Од риба – кленова, мрена и лезибаба (ту пастрмке нема) – ништа не прелази плићаком с горње на доњу страну тока воде. Плоче лиге само што се не јављају да су ту, да чекају снажне очеве и моје танке руке. Руке ти оглодао рахитис, говорила је баба Јела за те моје руке. Касније ће се показати да су те танке кости биле од доста чврстог материјала: никад пуцале, никад се ломиле... а шта све нису...

Копамо ми, стружемо, отац откида и повеће комаде, ја то стављам у канту коју је он пронашао и окрпио. Понијели смо и рудњак (сепет) па ћемо и њега напунити.

Па ћемо тако доћи и до цоклина плавкастозелене, односно зеленоплавкасте боје.

*

Да, поштовало се и чувало своје сиромаштво.

А највеће богатство сваког сиромаштва је поштење, то ми је више пута знао да понови мој отац.

СВЕТЛАНА ТОМИН, *ГДЕ ЈЕ БУЋАНОВАЧКО ЈЕВАНЂЕЉЕ, ПОРЕКЛО И СУДБИНА ЈЕДНЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ*, АКАДЕМСКА КЊИГА, ФОНДАЦИЈА „ЛЕГАТ СВЕТОЗАРА ПЕТРОВИЋА“, НОВИ САД, 2021.

ГДЕ ЈЕ БУЋАНОВАЧКО ЈЕВАНЂЕЉЕ?

Истраживши обимну грађу и пажљиво одмеривши сваки податак о једном загубљеном (?) рукопису и једној непронађеној инкунабули а све у нади да ће оба ова значајна споменика српске културе једног дана бити пронађена, написала је Светлана Томин узбудљиву књигу која се местимично чита и као напет детективски роман

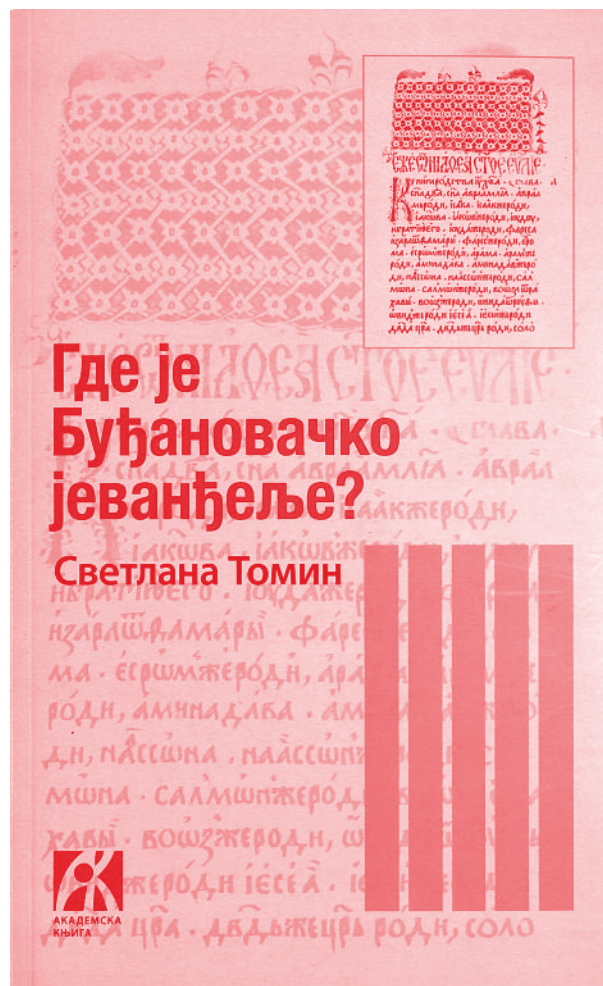
пише: **Боривој Чалић**

Професор средњовековне књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду Светлана Томин подухватила се захтевно, готово детективно, трагања за једном од најзагонетнијих рукописних књига српске културе, чувеним Буђановачким јеванђељем. Значајна као изузетан рукописни споменик српског средњег века, ова књига узима се као посредан доказ да је на Цетињу крајем 15. века штампана и пета инкунабула – цетињско Четворојеванђеље. Помно и акрибично, кроз седам поглавља, ауторка детаљно и прецизно осветљава и преиспитује сваки познати траг не пропуштајући ни један детаљ у узбудљивој причи о проналаску и губљењу овог непроцењиво вредног споменика српске културе.

Јеванђеље је у сремском селу Буђановцима 1548. преписао презвитер Вук по наредби архиепископа београдског и сремског Лонгина. На крају преписа Вук је оставио запис: „Си извод от форми Црнојевич, от сложенија Макаријева“. Тај запис указивао је да је на Цетињу, у штампарији зетског војводе Ђурђа Црнојевича, у којој се око штампања књига трудио монах Макарије, штампана крајем 15.

века још једна инкунабула – Четворојеванђеље, од којег до сада није пронађен ни један сачувани примерак или фрагмент. Као резултат рада цетињске штампарије помињу се у науци четири инкунабуле: Октоих првогласник, Октоих петогласник (сачуван само фрагмент из манастира Дечана), Псалтир и Молитвеник (Требник).

Прича о Буђановачком јеванђељу започиње 23. октобра 1937. када се оно, врло кратко, нашло у рукама Ђорђа Сп. Радојичића тадашњег библиотекара Народне библиотеке у Београду који је том приликом успео да начини тек неколико исписа. Јеванђеље је библиотеци понудио на откуп Лазар Станимировић, свештеник из Мирковаца код Винковаца. Станимировићу је рукопис пред крај свог живота предао допсински парох Младен Ђирић. До откупа није дошло јер је продавац био незадовољан понуђеном ценом. Нешто касније покушао је да рукопис прода у иностранство, али је Радојичић, који је требао дати одобрење, осујетио ову намеру. Књига је на две године нестала из видокруга. Рукопис је успео да откупи Тома Максимовић, директор фабрике „Бата“ у Борову, који га је 21. новембра 1939. поклонио

НЗМЕГОЖЕВЪСА . СПА , НМЖЕВЪСА . АХА
 СТГО , ОПЕМЖЕВЪСА . ШЛАДАИЩОУ
 ЦРЪКОМА БЪАМИРЪ ЦРЮ СОУЛИМЕНХ .
 ПОВЕЛѢНІЕМЪ АРХІЕПІСКОУ БЪАЛГРА
 СКІН НСРЕМСКІН КЪ ЛОГІНІШ . ГРОУ
 АНХСЕ ШСЕМЪ АЗГРЕШНН ПРЪЗАНГЕРА
 БОУКА , БЪСРЕМОУ , МАБОУГАНОВЦЕ . ЗАЕ
 ОУЛОУЧНЪНСАМИРЕПІЕ НМАТЬ . ТАМО
 ЖЕСЕЕСКЪГОШЗАРНІСЕ , НБЛПІІОАМН .
 НСЪПНЕСЕ БЪАЛЪГО . ЗНЪ . КРОУГЪСЛІЦО
 КН . АЛОУПН . З . СТГОЕ БУЛІЕ . БОУМАСЛА
 БОУ . СТЪАН ПАСЪПНО . ХРІІАПОМАЛІПСЕ
 ПІЕ . ПОУСЕ МЦАМІА . КН . АМЪ . НСЪВРА
 ШІСЕ МЦА . АБГОУ . АІ . АМЪ . БОУМАШЕМО
 СЛАВАБЪВЪКА АМНІА .

СІН НЗВОДЪШФОРМН ЦРЪПОВЕІУЪ .
 ШСАЛОЖЕМІА МАКАРІЕВА .

патријарху Гаврилу приликом његове посете Вуковару и Борову. У књизи је тим поводом записао: „У оданој синовској љубави, поклањам ово стародревно Еванђеље Његовој Светости Патријарху Српском Др Гаврилу као историски документ да су Срби живели у Срему под управом Београдског архиепископа госп. Лонгина, и пре сеобе Срба под Арсенијем Чарнојевићем, а под владом великог освајача цара Сулејмана. Тома С. Максимовић. Борово, уочи Аранђелова дана 1939.“

Потом, на молбу Ђорђа Сп. Радојичића патријарх Гаврило уступио му је Јеванђеље на проучавање. Он је тада фотографисао читав низ страница и у својим белешкама детаљно описао рукопис који је имао 293 листа. То је до данас најважније историјско сведочанство којим је документовано постојање овог рукописа. Међу записима у књизи био је и потпис Герасима Радосављевића, који је до 1768. био митрополитов егзарха са седиштем у Осијеку. Радосављевић је оставио мноштво записа у богослужбеним књигама приликом својих канонских визитација у осјечком и вуковарском протопрезвитерату. Његов потпис у Буђановачком јеванђељу сведочанство да је књига била на овом подручју већ у другој половини 18. века.

Светлана Томин је донела детаљан опис и историјат рукописа, а потом је представила личности и појмове везане за Буђановачко јеванђеље. Посебно поглавље посвећено је преписивању са црнојевићких издања. Није био редак случај на почетку штампарства да су преписиване штампане књиге и познато је више преписа са штампаних издања штампарије Црнојевића јер је сматрано да је њихов текст добар и поуздан. Преиспитује ауторка, потом, сваки познати траг помињања штампаног Четворојеванђеља, наводи мишљења стручњака у прилог или пак она која су оспоравала његово постојање.

У коначном поравнању црква је, по слову извансудске нагодбе, добила патријархову библиотеку, али је извесно да она данас није део Библиотеке Српске патријаршије. Буђановачко јеванђеље се од тада сматра несталим

За време Другог светског рата патријарх Гаврило био је у интернацији. По повратку, 1946, обавестио је Ђорђа Сп. Радојичића да је јеванђеље нестало, али му је нешто касније саопштио да је пронађено; било је само затурено. Патријарх је умро 1950. године и његова оставина постала је предмет вишегодишњег спора Српске православне цркве и његових рођака. Спор је потрајао до 1962. и напослетку је остало нејасно коме је шта припало. У коначном поравнању црква је, по слову извансудске нагодбе, добила патријархову библиотеку, али је извесно да она данас није део Библиотеке Српске патријаршије. Буђановачко јеванђеље се од тада сматра несталим.

Истраживши обимну грађу и пажљиво одмеривши сваки познати податак о једном загубљеном(?) рукопису и једној непронађеној инкунабули а све у нади да ће оба ова значајна споменика српске културе једног дана бити пронађена, написала је Светлана Томин узбудљиву књигу која се местимично чита и као напет детективски роман препун неочекиваних заплета. Сабравши на једном месту све познате наводе из литературе омогућила је ауторка да се о постојању пете цетињске инкунабуле „може говорити са више извесности“.

ЈОВАН П. ЈОВАНОВИЋ И ЊЕГОВА „ПОВЈЕСНИЦА“

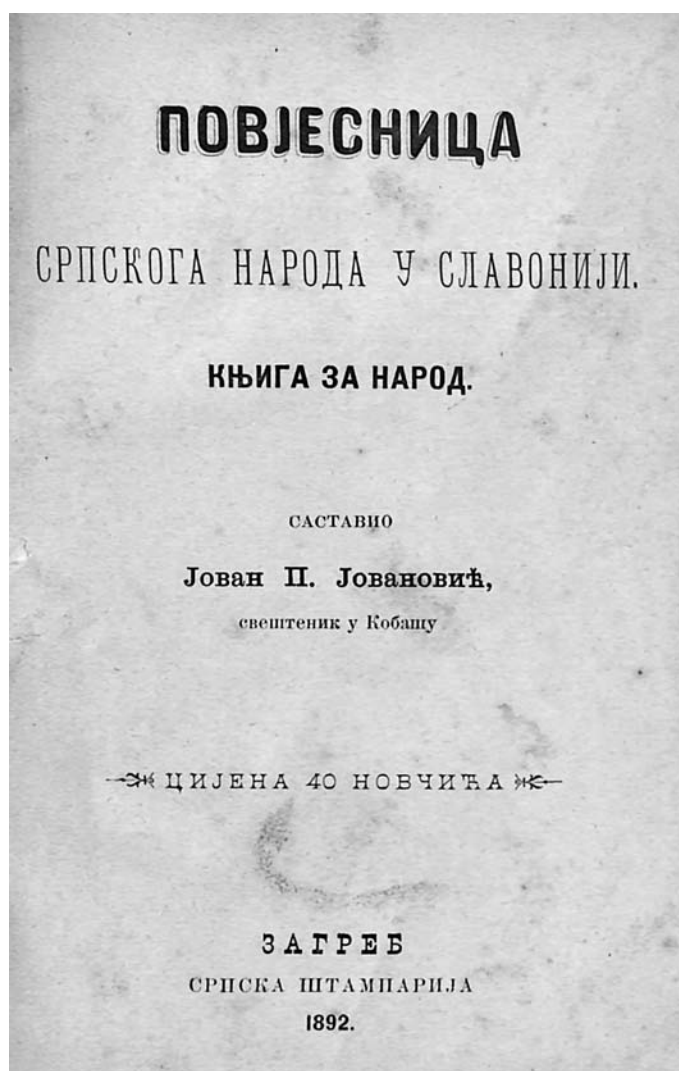
КЊИГА ЗА НАРОД

За време службе у Кобашу написао је књижицу „Повјесница српскога народа у Славонији“ и штампао је 1892. у Српској штампарији у Загребу. Значајна је као документ времена и осликава настојања оновремених српских кругова око обране српских привилегија и права за која су сматрали да су им систематски угрожавана

пише: **Боривој Чалић**

О свештенику Јовану П. Јовановићу није остало пуно података. Рођен је 1864. у занатлијској породици у Новој Градишци. Завршио је, тада шесторазредну, Гимназију у Сремским Карловцима, а од 1882. до 1887. похађао је тамошњу Богословију. Рукоположио га је 1888. бачки епископ Василијан (Петровић). Као свештеник служио је у Брестовцу код Пожеге, а 1891. изабран је за пароха у Кобашу. „Српски Сион“ извештава да је Јовановић врстан млад свештеник, добар зналац нотног појања, а истиче се и његов књижевни рад у „Гласу истине“ и „Српском Сиону“. Године 1893. учествовао је у Новом Саду на првој скуштини удруженог српско-православног свештенства на којој је испред пакрачке епархије изабран и у главни одбор. Од 1896. служио је у Доњем Рајићу у Славонији. Био је члан митрополиског црквеног савета. Шематизам карловачке митрополије 1905. наводи да говори немачки језик и да се бави књижевношћу, музиком и економијом. За сада није познат његов каснији животни пут, а према несигурном податку умро је 1935. године.

За време службе у Кобашу написао је књижицу „Повјесница српскога народа у Славонији“ и штампао је 1892. у Српској штампарији

у Загребу. Свој спис Јовановић је поделио у три целине: најстарија историја Славоније, историја Срба у Славонији до Велике Сеобете након ње. Невелико обимом (102 стр.) и компилирано на основу објављене литературе, дело нема научни карактер нити историографски значај што је, уосталом, одређено и самим поднасловом: „књига за народ“. Значајно је, међутим, као документ времена и осликава настојања оновремених српских кругова око обране српских привилегија и права за која су сматрали да су им систематски угрожавана и ограничавана. Јовановићева „Повјесница“, посматрана у таквом светлу, на неки начин наговештава чувену „Апологију српског народа у Хрватској и Славонији“ Радослава М. Грујића из 1909. године.

Оно што је посебна занимљивост овог издања јесте чињеница да је објављено уз помоћ претплате и то у доба када је овакав начин издавања практично већ био на самом заласку. Књижица је нашла своју бројну публику када се има у виду да су бројни претплатници са широког географског простора, од Београда до Загреба и од Иванца до Госпића, претплатили, готово невероватних, 1045 примерака.

KLASNI NEPRIJATELJ U ZEMLJI

AKCIJA „DINARA“

Karakteristično za osamdesete prošlog stoljeća i političke vrijednosti tog vremena, centar aktivnosti bio je na ustaničkim područjima, a jedna od glavnih ličnosti višestruki grešnik, Stanko Opačić, stara mušterija UDB-SDS i drug mu Savo Zlatić

Stanko Opačić Čanica, 1945.

PIŠE: **Čedomir Višnjić**

Ova slučajno sačuvana i izabrana „informacija broj 398“ SDS-a centra Karlovac i nehotice dobro govori na kom je nivou bila politička misao i praksa među Srbima u Hrvatskoj uoči prelomnih događaja koji se, kad krenu, neće zaustaviti do danas. Bilo je to vrijeme, decenija, u kojoj je tom dijelu srpskog naroda dramatično nedostajala „Prosvjeta“, okvir kroz kojeg je mogao izraziti minimum posebnosti i kolektivnih htjenja, okvir polomljen u jesen tzv. „hrvatskog proljeća“. Sad je bilo očito da se legitimitet jedino traži i nalazi u ishodu Drugog svjetskog rata na domaćem terenu, da i nezadovolj-

stvo proističe iz istog vrela, da su nosioci akteri i čuvari te faze historijskog puta i da se uloga naroda svodi na čuvanje revolucije i države. A inicijative zaista nerijetko dolaze iz Beograda, jer domaćih nije bilo. Karakteristično za to vrijeme i njegove političke vrijednosti, centar takve aktivnosti je na ustaničkim područjima, a jedna od glavnih ličnosti višestruki grešnik, Stanko Opačić, stara mušterija UDB-SDS i drug mu Savo Zlatić. U takvim okolnostima Službi nije bilo teško da „pokrije“ tih nekoliko pojedinaca. Opisana zbivanja, pa posljedično i dokument još imaju u sebi jednu dozu naivnosti i u cjelini i informaciji se može pokloniti povjerenje. To je tek mala, ručno stvorena grudva, koju će događaji uskoro zakotrljati.

SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA HRVATSKA
REPUBLICKI SEKRETARIJAT ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE
SLUŽBA DRŽAVNE SIGURNOSTI
CENTAR KARLOVAC
12.11.1986.

Izvori:
Informativni razgovor
INFORMACIJA broj 398

1. Kvalifikacija neprijateljske djelatnosti:
2. Metode i sredstva neprijatelja:
3. Predmet:

- KLASNI NEPRIJATELJ U ZEMLJI
- Operativno istraživanje „DINARA“ – aktivnosti SANU na našem području

SADRŽAJ:

U okviru operativnog istraživanja „Dinara“ obavljen je informativni razgovor sa našim izvorom „Vuk“ koji je blizak jednom broju lica angažiranih na provođenju „Srpske nacionalne obnove“, a u okviru aktivnosti SANU.

U kontekstu razgovora o tzv. „Memorandumu“, kao najnovijem produktu pojačane aktivnosti građanske desnice i srpskih nacionalista, sa krajnjim ciljem ustavnih i političkih promjena u Jugoslaviji (vezano za našu informaciju 342 od 01.10.1986.), izvor je iznio neka svoja saznanja i zapažanja vezana za ovu aktivnost i njene nosioce na našem području a i šire. Većina podataka dobivena je u čestim kontaktima sa STANKOM OPAČIĆEM zv. „Čanica“, umirovljenim pukovnikom, dr ĐUROM ZATEZALOM, direktorom Historijskog arhiva u Karlovcu, PETROM ZINAIĆEM, umirovljenim ofcirom UDB-e i dr.

Tako je prilikom posljednjeg susreta sa Zinaić Petrom zvanim „Pepa“, sin Rade r. 16.10.1918.g. u Slunju, gdje i prebiva, Trg oslobođenja 22, bilo govora o aktivnosti SANU na ovom području. Zinaić je iznio kako mu se još prije dvije godine pismeno obratio Odbor SANU za izučavanje Historije Srba u SR Hrvatskoj, koji posebno obrađuje „genocid nad srpskim narodom“, a čuli su da on posjeduje podatke i arhivsku građu za ovo područje. Dopis je potpisao akademik VASILJE KRESTIĆ. Zinaić je također pismeno odgovorio da posjeduje podatke o „genocidu“ za cijeli Kordun i dodao da je genocid u Jugoslaviji vršen nad Srbima, Ciganima i Židovima, što je fašizam javno proklamovao, te je obećao da će dio materijala ustupiti SANU.

Nakon ove prepiske kod njega je u dva navrata lično dolazio akademik Krestić tražeći navedene podatke ističući da on piše „Historiju Srba u Hrvatskoj od 1848. do 1918. g.“. Također je naveo da se ova problematika obrađuje u dvije cjeline i to „Historija Srba u Hrvatskoj“ kao jedna tema i „Genocid nad Srbima u Hrvatskoj“ kao druga tema. Obostrano je konstatirano da je bilo krajnje vrijeme da se ovo područje detaljno obradi, a SANU je to pokrenula, kada to „ovi u Hrvatskoj već više od 40 godina nisu u stanju“. Tek sada formirali su Odbor za izučavanje „povijesti srpskog naroda u Hrvatskoj“ na čelu sa dr Dušanom Čalićem, jer, kako navodi Zinaić, „klin se izbija klinom“.

Osim Krestića, kod Zinaića je u dva navrata dolazio i odvjetnik Momčilo Kosović iz Beograda, također sa namjerom prikupljanja podataka za pisanje „Historije Srba u Hrvatskoj“. Nudio se Zinaiću za koautora jer je pismeniji i poznatiji kao autor. Međutim, Zinaić je ovu ponudu odbio, kao i ponudu da uz visok honorar proda autorsko pravo nad materijalima koje je godinama prikupljao. Prilikom posljednjeg dolaska prije nešto manje od godinu dana Kosović je Zinaiću donio prijepis knjige Adama Pribičevića koji je istu pisao u Americi, a u kojoj se spominje „Tragedija Srba u Hrvatskoj“ koja se sastoji od pokatoličavanja Srba u Hrvatskoj, turskih masakara i slično, a pobliže su opisana područja Banije i Korduna. Ovom prilikom Kosović je tražio spisak palih boraca i žrtava fašističkog terora za područje mjesta Perjasica, te prijepis „spomenice župe slunjske“, u kojoj su opisani pokolji Srba. Ove podatke Zinaić mu je ustupio kao i pukovniku MIŠLJENČEVIĆ DUŠANU, sin Pavla, r. 19.02.1922.g. u Perjasici, SO Karlovac, stalno nastanjen u Zemunu, Vrtlarska 7, koji je sakupljač podataka također u interesu SANU, a sa kojim je Zinaić često u kontaktu prilikom putovanja u Beograd. Izvor ističe da su Zinaića većina boraca – Srba ponižavali kada je prikupljao podatke palih boraca i žrtava fašističkog terora, a jedino su mu veliku podršku davali general DUŠAN LIVADA i umirovljeni pukovnik LONČAR JOVAN, sin Mile r. 05.01.1915.g. u selu Malička, SO Vrginmost, stalno nastanjen u Topuskom, ulica Bratstva i jedinstva 1, govoreći da se u protivnom nikad neće znati koliko je krvi proliveno.

Identično pismo kakvo je dobio Zinaić od Odbora SANU, primio je dr Đuro Zatezalo, sin Rade r. 21.07.1931. g. u Donjim Dubravama, SO Ogulin, stalno nastanjen u Karlovcu, Smičiklasova 15, direktor Historijskog arhiva u Karlovcu. Međutim, prema mišljenju Stanka Opačića „Čanice“ sa kojim izvor često kontaktira, Zatezalo je strašljiv i ne vjeruje da će bilo šta učiniti direktno. A dobro je da je strašljiv, naveo je Opačić, jer bi „zna nas“ bilo loše da se on makne iz arhiva. Da tu sjedi neki hrabar čovjek, on bi izletavao. Zatezalo o svemu tome dosta zna, međutim, kada se priča na tu temu, on rukama zatvori uši i viče „ja imam ženu i djecu“. Prilikom razgovora prije nekoliko dana Opačić je izvoru govorio da je Ivan Stambolić napadao SANU. Međutim, ocjenjuje da ne mogu direktno napasti Antonija Isakovića jer je on jaki kapacitet, prvoborac i nosilac partizanske spomenice. On je sa našim društvom i Partijom dobar. Isto tako napadaju i Kostu Nađa (a Opačić je na njegovoj strani), jer je rekao da među španskim borcima ima ili je bilo slabija. U dva navrata Opačić je isticao kako su Srbi bili i u I i u II svjetskom ratu zaslužni borci, ali poslije rata nisu dobili odgovarajući status i to akademiju muči, kako on kaže „pati“. Batrić Jovanović je dobro nedavno rekao na Saveznoj skupštini iznoseći da „kakav god je izgon Srba i Crnogoraca na Kosovu, gore je Srbima u Hrvatskoj“. Izvor dalje navodi da kod Opačića naročito u posljednje vrijeme dolazi veliki broj ljudi iz SANU te iz akademije Hrvatske. Akademik Vasilije Krestić dolazio je kod njega nekoliko puta tražeći ga da mu da biografiju i njegov historijat članstva u AVNOJ i ZAVNOH-u. Ovo je Opačić napisao na oko 80 kucanih stranica te putem Krestića ustupio SANU na korištenje, zašto je dobio honorar. Prilikom posljednjeg dolaska Krestić je bio u društvu sa odvjetnikom Momčilom Kosovićem. Prema navodima izvora i sam potpredsjednik SANU donio je taj materijal da ga Opačić potpiše.

Iznoseći ocjenu kako je veći broj ljudi na ovom području angažiran na provođenju „srpske nacionalne obnove“ koja se uklapa u strategiju SANU, izvor je dalje naveo da dr Đuro Zatezalo, mr Dakić Mile i Stanko Opačić „stalno plaču“ što hrvatsko rukovodstvo i Partija nisu nikada osudili Andriju Hebranga koji je bio začetnik uništavanja srpskih kadrova. Dokumenti su ga osudili, kao i Miletovića, ali ga nije osudila Komu-

nistička partija, zato što su s njima bili usko povezani Ivan Krajačić, Josip Đerda i Vladimir Bakarić. Hebrang ne bi mogao toliko da čini da nije bilo ovih, a najviše Krajačića. To najbolje potkrepljuje „Budački proces“, a na taj način je dosta pravih komunističkih zaglavila. Metode s kojima su se služili Hebrang i Đerda prosto čovjeka zgranu, međutim, o tome nitko ne smije pisati istinu. Zato žali cijela ta stara garda boraca sa Korduna od Vidovića do Čanice Opačića, dok su istovremeno od toga uvijek bježali i Bakarić i Krajačić. Da je to tako potvrđuje i primjer prije 5 godina na proslavi 8. divizije u Beogradu kojom prilikom sa generalima Bogdan Oreščanin, Joco Tarabić, Nikola Vidović i još neki komentirali da bi trebali izvršiti reviziju suđenja i rehabilitacije osuđenih u „Budačkom procesu“ jer su „pravi zdravi suđeni“. U novije vrijeme to je potvrdio i dr Savo Zlatić zvani „Mićo“, prvi partizanski liječnik u partizanskoj bolnici na Petrovoj Gori, rekavši prije 15-ak dana da je u „Budačkom procesu“ Mišan Napijalo prav kao sunce streljan. Odgovarajući na upit o ulozi mr Mile Dakića, naša OO, na provođenju „Srpske nacionalne obnove“, izvor je istakao da je Dakić kao i dr Đuro Zatezalo vrlo oprezan, ali ocjenjuje da je i on „malo veći Srbin“. Jednom prilikom je, kao i Zatezalo, u autu Petra Zinaića pjevao velikosrpsku pjesmu „Tamo daleko kraj mora, gdje raste limun žut, tamo je srpskoj vojsci bio posljednji put...“ Osim toga, poznato mu je istupanje Dakića pred ovdje pomenutim Dušanom Mišljenčevićem za vrijeme euforije nacionalizma, kada je Dakić rekao da će nas Rusi spasiti kako ne bi pali u zagrljaj Zapada.

Pored navedenih lica, kao vrlo aktivni u prikupljanju podataka i zagovaranju postavki navedenih u tzv. „Memorandumu“, izvor prije svega spominje profesora Božu iz Zadra kojem nije upamtio prezime. Isti je nekoliko puta dolazio kod Petra Zinaića tražeći podatke o genocidu nad Srbima. U razgovoru je potencirao kako i u Zadru ima međunacionalnih trvenja te da Srbi u Hrvatskoj ni izdaleka nemaju prava koja su imali za vrijeme Austro-Ugarske kada je izlazilo 13 srpskih listova. Međutim, sada se i „Prosveta“ zabranjuje. Srbima se ne da pravo srazmjerno uloženoj borbi i žrtvama. Nadalje kao interesantnog na prikupljanju podataka za SANU ističe IVANOVIĆ JANKA, sin Nikole r. 20.09.1944.g. u Bukovici, SO Vojnić, upravni tehničar, stalno nastanjen u Karlovcu, Trg Matije Gupca 1/I. Isti se predstavlja kao historičar ili sociolog. Posjeduje pismeno odobrenje SANU za prikupljanje onomastičke građe na području općine Karlovac, Duga Resa, Vrginmost, Vojnić i Slunj, potpisano od sekretara SANU Bošković Radosava. Prema našim saznanjima posebno se raspituje o pravoslavlju tražeći podatke o stradanju pravoslavnih svećenika i crkvenih objekata, te o porijeklu pojedinih porodica na ovim područjima. Osim toga vrlo je zainteresiran za geografske i topografske karakteristike svih lokaliteta.

Kao vid okupljanja s ciljem propagiranja srpstva SANU je organizirala u Beogradu sekciju koja kroz formu „Lazarica“ sakuplja i prezentira stare narodne pjesme, recitale i sl. iz cijele zemlje. Ovoj prigodi prisustvovali su u dva navrata Petar Zinaić i Stanko Opačić.

Izvor dalje navodi da mu je poznat i posljednji akt koji je Odbor SANU između ostalih uputio Stanku Opačiću, Petru Zinaiću i dr Stanku Koraću iz Zagreba, u kojem ih se poziva da pripreme izlaganja na temu „genocida na Kordunu“ dok će za područje Like i Banije izlagati drugi.

Nadalje, izvor ističe da u Bosanskoj Krajini postoje brojni dokazi o neprocjenjivom učešću Srba u NOR-u, koji se omalovažavaju i historija ih umanjuje, pa i tamo Srbi nisu ništa manje ugroženi nego u Hrvatskoj. Na ovu temu bilo je razgovora 30.10.1986.g. u Historijskom arhivu u Karlovcu gdje su na sastanku u vezi izdavanja knjige „Kotar Slunj u NOB-i“ bili prisutni pored Petra Zinaića i dr Đure Zatezala, Miljković Ljuban sin Đure r. 08.01.1926.g. u Obljajcu, SO Slunj, bivši predsjednik općine Slunj, sada nastanjen u Zagrebu, Kroflinova 36, te RUDAN MILE, sin Vase r. 04.02.1929.g. u Donjem Sjeničaku, stalno nastanjen u Karlovcu, Kurelčeva 3/a. Izvor po sjećanju navodi da je među prisutnima bilo komentara kako su na području Korduna bili tokom NOB-a borci, heroji, komandanti brigada, dok je u hrvatskim selima na području Krajine bio veliki broj ustaša. Međutim, takva sela danas na području Krajine imaju sve i stalno im društvo pruža, a Vojnić i Vrginmost iako traže privredni razvoj, ne mogu se širiti. Vlada mišljenje, navodi izvor da je to zato što „Hrvati ne daju“, odnosno „Hrvatska ne da“. S druge strane se smatra da Bosna dobiva „šakom i kapom“ novac iz „savezne kese“, što i nerazvijeni odvajaju. Konstatira se da je to „historijska zakonita nepravda“. „Tako misli nas hiljadu. Ne samo među njima, nego i među borcima, komandantima, pukovnicima i sl. postavlja se pitanje kako to da Kosovo financira cijela zemlja, a oni isplaćuju srpska imanja koliko god da se za ista zatraži“. Slična situacija je u Velikoj Kladuši i cijeloj Krajini, dok Kordun ne dobiva ništa. To je još jedan dokaz nesrazmjera između učešća Srba u revoluciji i njihovog današnjeg statusa.

Na kraju razgovora izvor je istakao da je u zemlji stvorena jaka opozicija, posebno od strane jednog broja revolucionara i boraca. Na temelju čestih kontakata sa njima prenosi mišljenje da oni već godinama upozoravaju na loše stanje u zemlji u svim sferama.

Jednom prilikom je i jedna revolucionarka govorila među svojim drugovima da sada u zemlji ništa ne valja, pa se postavlja pitanje „tko će biti Jeruzelski“. Izvor posebno napominje da je u pomenutim krugovima u više navrata čuo konstataciju da je „bolje Jeruzelski nego moratorij“.

Molimo posebnu zaštitu izvora jer je isti vrlo blizak licima pomenutim u informaciji.

Mjere SDS: – informativni razgovor

– dalje identificiranje punktova SANU gdje postoje osnovi sumnje neprijateljskog rada

PAVLOVIĆ DUŠKO

SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA HRVATSKA
 REPUBLIČKI SEKRETARIJAT ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE
 SLUŽBA DRŽAVNE SIGURNOSTI
 CENTAR KARLOVAC
 23.12.1986.

Izvori:
 društvena veza „VUK“

INFORMACIJA broj 454

4. Kvalifikacija neprijateljske djelatnosti:
5. Metode i sredstva neprijatelja:
6. Predmet:

- KLASNI NEPRIJATELJ U ZEMLJI
- Operativno istraživanje „DINARA“ – aktivnosti SANU na našem području

SADRŽAJ:

Putem našeg izvora „Vuk“ koji je blizak jednom krugu lica angažiranih na provođenju „Srpske nacionalne obnove“ u okviru Odbora SANU, došlo se do podataka o stavovima i komentarima povodom tzv. „Memoranduma“.

Izvor je prije nekoliko dana boravio u Topuskom gdje je bio u društvu sa dr ZLATIĆ SAVOM, poratnim revolucionarom i prvim liječnikom partizanske bolnice na Petrovoj gori, stalno nastanjen u Zagrebu, Bobanićeva 35, LONČAR JOVANOM, sin Mile r. 05.01.1915.g. u selu Malička, SO Vrginmost, umirovljeni pukovnik, stalno nastanjen u Topuskom, ul. Bratstva i jedinstva 1, te UZELAC NIKOLOM, sin Mile r. 01.04.1920.g. u selu Ondić, SO Titova Korenica, umirovljenik, nosilac Partizanske spomenice 1914. stalno nastanjen u Topuskom, u. VIII divizije 25.

U kontekstu razgovora o tzv. „Memorandumu“ SANU i to o dijelu u kojem se napadaju osnovi AVNOJ-evskih principa dr Zlatić je pred prisutnima podržao neke postavke iz „Memoranduma“. Tako je između ostalog naveo da se već tada u AVNOJ-evskim postavkama pogriješilo kod stvaranja federacije jer se „nije vodilo računa o Kosovu i historijskim činjenicama o Srbima na Kosovu“. Jer svima je poznato, naveo je dalje, da je glavna prestolnica bio Prizren, a Peć velika patrijarhija. Isto tako historija Srba vezana je za ovo područje kroz „kosovsku bitku“. Da se o tome vodilo računa AP Kosovo ne bi bila tvorevina već bit to cijelo područje ušlo u sastav Srbije. Prema tome, Srbi su već tada došli podređen položaj.

Dalje je istakao da je po naređenju druga Tita Moša Pijade tada dobio zadatak da sačini prijedlog federacije u koji je Moša ukomponirao Dalmaciju kao federalnu jedinicu, te je predložio da i Srbi u Hrvatskoj dobiju svoju federalnu jedinicu u obliku autonomije, međutim, Tito se sa ovakvim konceptom nije složio.

Uz odobrenje prisutnih razgovor se dalje vodio o tadašnjim represalijama prema srpskim kadrovima na Kordunu. Apelirajući na „Budački proces“ u kojem je suđeno „srpskim intelektualcima“, konstatirano je da je to bila smišljena politika tadašnjeg CK KPH na čelu sa A. Hebrangom i izvršiocem Josipom Đerđom. Prisutni Lončar Jovan je na kraju rekao da o tome ne treba govoriti iako je to istina „jer bi nas ljudi na tom području radi toga popljuvali“.

U vezi „Memoranduma“ i njegovim refleksijama na ovom terenu pisali smo u informacijama broj 342, 398 i 445 od 1986.g. te ćemo putem naših uporišta pratiti i dalje tu aktivnost, kako kroz obradu nad Dakić Milom, tako i kroz operativno istraživanje „Dinara“.

Izvor pouzdan, podaci djelomično provjereni.

PAVLOVIĆ DUŠKO

МИЛАН КАШАНИН: ПИСМА, СУСРЕТИ, ТРАГОВИ, МАТИЦА СРПСКА, НОВИ САД 2021.

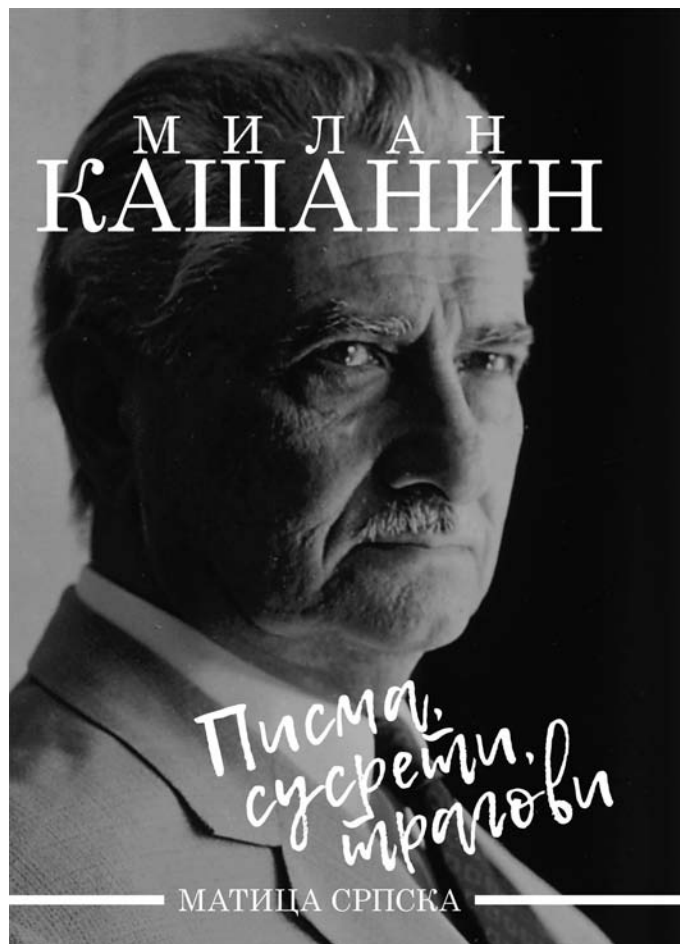
НЕСВАКИДАШЊА ДУХОВИТОСТ МИЛАНА КАШАНИНА

Милан Кашанин се, како то с правом пише приређивач ове преписке, указује као мисионар коме се његов народ није довољно одужио. Зар неки музеј савремене уметности данас у некој вароши или варошици, није могао понети име Милана Кашанина? Зар Кашанин није пример човека који се несебично ставио у службу свог народа?

пише: **Миливој Ненин**

Док сам приређивао за штампу преписку Илариона Руварца, стално сам наилазио на стваралачке кризе овог историчара и архимандрита манастира Гргетег. Обележје Руварчевих писама, поред несвакидашње духовитости, била је извесна безвољност – против које се борио и због које је стално кукао... (Убацио сам „духовитост“ иако јој ту није место; видећете на крају текста због чега сам то учинио.) Овде је најпре реч о безвољности.

Милан Кашанин је у овим писмима отац (отац мушке деце, али и женског детета; постоји разлика у мекоти односа, отуда указивање на разлику), потом је муж, брат, пријатељ, колега, писац, ученик, учитељ, један од уредника *Летописа Матице српске*, уредник и секретар уредништва „Народне просвете“, директор Музеја савремене уметности, директор Музеја кнеза Павла, члан Уређивачког одбора *Српског књижевног гласника*, уредник *Уметничког прегледа*, директор Галерије фресака... Ниједног јединог тренутка у писмима Милана Кашанина не помиње се мука због одсуства воље за радом. „Ја непрестано радим истом енергијом“ – јавља Кашанин Светиславу Марићу из Париза 1919. године. У писму Марку Малетину, десетак година касније, овога пута из

Београда, Кашанин пише: „Од мене нема опасности да клонем, као што се догодило једном другом господину који ти је помагао у своје време“. (Нећемо заборавити тог другог господина. Оставићемо га за крај да мало засладимо текст.)

И не само што нема проблема са вољом за рад – Кашанин за све послове има „добра вољу“! „Главна је имати добру вољу, а друго ће се поправити временом“ – написао је 1927. године, опет у писму Марку Малетину. („Кашанин се доследно ужасавао сваке инерције, летаргије и нерада“ – пише Зорица Хаџић у једном од три поговора.)

Та Кашанинова енергија се мора ставити у први план и ту је прилика и да се дотакнемо енергије приређивача ове преписке. (Узгред, познајем човека који је изјавио – после приређивања једне једине књиге преписке – да у животу више неће приредити ниједно једино писмо. Зорица Хаџић га је преобратила, а да он то није ни приметио.)

Само неко, попут Зорице Хаџић, то сам хтео да кажем, могао је да узме преписку Милана Кашанина и да тај посао не испушта из руку док га не приведе крају!

Кашанин је једноставно имао среће са приређивачем. Напустићу преписку на трен. У Даљу је 2017. године био скуп о Кашанину. Један од учесника била је и јунакиња наше приче. Као уредник књиге Милана Кашанина *Завештање српског Атињанина*, коју је приредила Јана Алексић, потписана је Зорица Хаџић. (Из фуснота Јане Алексић, види се

велика помоћ уредника.) Једна од лепих тема ове преписке: Кашанин и Нови Сад ту је брижљиво обрађена. Потом се у антологијској едицији Десет векова српске књижевности појавила књига *Милан Кашанин*. Приређивач те књиге, јасно је, била је Зорица Хаџић. Има Кашанина, и то младог Кашанина, и у фототипском издању *Књижевног Југа*. (Наша јунакиња је један од приређивача тог издања.) Писала је и посебан текст, већ и не знам којом пригодом, о *Уметничком прегледу...*

Враћам се преписци. Чувао сам похвалу раду Зорице Хаџић за крај овог дела о њој, али се сада не усуђујем да то напишем. Деловаће као хипербола, а није. Написао сам нешто о томе да је година Зорице Хаџић бериђетнија од нечије деценије... (То сам документовао бројкама!) Али, прескачем тај део. Нећу да црвени од прекомерних похвала. Оно што је можда важније јесте како је приређивач *савладао* грађу; како је омогућио *прегледност* и лакшу проходност кроз ову преписку... Књижевној критици остаје само да се бави занимљивостима ове преписке, детаљима, пикантеријама; да открива оно мање познато... Да стане пред сигурношћу једног Душана Недељковића, на пример, (тврди Недељковић, да ће приказати сваку књигу за десет дана), да се замисли пред *скромношћу* Динка Шимуновића...

Динко Шимуновић, један од писаца чије се дело појавило у издању „Народне просвете“, *скромно* пише: „У мојим дјелима уопће нема слабијих ствари, јер су готова сва добила прве награде, била преведена на стране језике, доживјела друго издање...“ Лепо се наместила та Шимуновићева *скромност*, да се лакше пребацимо на истинску скромност Милана Кашанина. Али, о Кашаниновој скромности пише нам један странац: „Молим г. Кашанина, рафинираног Паризлију, да остави по страни своју скромност“ и „да нам пошаље чланак који само он може да напише, са причом о напорима које чини и с објашњењем како постиже успех, невероватан за наше време када се слике купују по високим ценама или се ретко дарују; он је покренуо легате, донације, пошиљке, и овде смо сведоци бујног цветања уметности...“ Прекидам ово писмо из 1934. године...

Милан Кашанин се овде, како то с правом пише приређивач ове преписке, указује као МИСИОНАР – коме се његов народ није довољно одужио. (Зар неки музеј савремене уметности данас, додајем ја, у некој вароши или варошици, није могао понети име Милана Кашанина?) Зар Милан Кашанин није пример човека који се несебично ставио у службу свог народа? Овде стварно морам прекинути, јер се бојим да ћу почети причу о нечему што не познајем довољно – а то је судбина легата у овом времену... Недостаје нам ПРИМЕР несебичног Милана Кашанина. (Мучим се са понављањем неких речи; али овде свесно понављам реч: *несебично!*)

Не напуштам више преписку. Шта тражим у преписци? Тражим онај вишак значења, који нам књижевни текстови не пружају. У овој преписци откривамо најпре људе. У Кашаниновом случају то би био вишак „зрачења“ – јер, оно што је уистину ново, односно мање познато, јесте личност Милана Кашанина; невероватан је труд странаца, понављам, да се додворе Кашанину, да му набаве оно што се од слика, тешко може набавити. Очито је да је личност Милана Кашанина пленила.

Наравно, није Кашанин једина личност која се у овој преписци открива. Откривају се, као савесни и одговорни људи и Марко Малетин

и Јован Грчић, на пример. Има и другачијих примера. Нисам заборавио Драинца. Лаже Драинац да је болестан и тражи хонорар. Када му хонорар не пошаљу, увређен је и љутито пита: шта би било да је болестан. (То пише у писму после само 4 дана! Заборавио је Драинац да човек који лаже – мора да памти шта је писао.) Скидају писма позлату са неких људи, али се неки други указују у пуном људском сјају! (Такав је, на пример, Кашанин – када пише Пери Слијепчевићу! Истински се радује Слијепчевић Кашаниновим писмима!)

Сада је већ време да се текст приведе крају: да се исправе материјалне грешке и да се врате направљени дугови. Публици сам остао дужан најмање две ствари. Прва је име господина, који је клонуо док је помагао Марку Малетину. (Узгред, клонуо је тај господин више пута у животу – увек када му је био нарушен комодитет.) А управо је Вељко Петровић, јер о њему је сада реч, направио грешку, коју је Зорица Хаџић, посредно, преузела. Наиме, у Станојевићевој енциклопедији, погрешно је написао да је Светислав Стефановић рођен 1874. године. Исправљам ту грешку – Стефановић је рођен три године касније.

Међутим, Вељка Петровића уводимо у нашу причу из сасвим другог разлога. Пут ка духовитости Милана Кашанина водио ме је преко Вељка Петровића. Наиме, прво сам, цензорски, слово по слово, читао преписку Милана Кашанина и Милоша Црњанског. Између осталог, у тој преписци читамо, да би Црњански волео да се у Немачку пошаље десетак наших писаца, који би на немачком језику, одржали по једно предавање „о једној теми из наше културне историје“... А Кашанин то прихвата: „Ваша идеја да десетак наших књижевника посете Берлин и да онде на немачком језику одрже по једно предавање заиста је лепа и добро би било да се и оствари“. И онда то духовито решава: „Понајприје би ту идеју прихватио Вељко Петровић, али сигурно под условом да он пође на тај пут а осталих девет да остану код куће“.

А ја сам у исто време вратио и део дуга који сам наговестио на почетку: о духовитости Милана Кашанина... Но, пун дуг, када је реч о духовитости, враћам одмах. Описао је Милан Кашанин, у писму Милану Гролу предавање једног нашег писца у Хагу: „Да му се глас боље чуо и да је био краћи за 99%, начинио би ванредан утисак, јер је почео са ратовима Александра Великог, и није свршио са Наполеоном; подсећао му је говор, краткоћом, на ону малу Велсову Историју света.“ Још је веселио опис бркова поменутог писца. Ти бркови су „сад црни као угаљ, ваља због тропског афричког сунца: другог објашњења нема, јер су му раније, у Мадриду били проседи, а у Београду безмало сасвим бели“.

Поменутог писца не би лепше описао ни Иларион Руварац! (Открио сам и откуда Руварац на почетку ове моје приче.)

И за сам крај опет нешто што личи на анегдоту, а и да се мало вратимо књижевности. Покренута је велика и важна едиција, са жељом да се чују млади гласови, који ће понудити нова виђења српске књижевности. Један од приређивача је у свом предговору, послушно, цитирао млађег истраживача... Међутим, оно што је приређивач преузео од младог истраживача, била је парафраза – на опасној ивици цитата – Милана Кашанина... (Једино што је тај млади истраживач заборавио да помене Милана Кашанина.)

Завршавам. Јер, ако почнем причу о *младости читања* Милана Кашанина, публика ће зажалити што нисам био 99% краћи...

ROCK VIŠE NE MOŽE DA BUDE REVOLUCIONARAN

BRANISLAV BRIAN RAŠIĆ, ROCK FOTOGRAF

Nemoguće je da se pojave novi Beatlesi Danas je sve prigušeno. Ranije si imao Boba Dylana, a Dylan kad bi nešto napisao, to je značilo, bilo je društveno angažovano. To ne postoji više, sad je sve sigurno. Sad od tih velikih zvezda niko neće da ti kaže ništa javno što nije popularno. Kao da je neko sve to smislio, da rok muzika više ne bude revolucionarna, da ne može više da se pojavi Bob Dylan. A, i o čemu bi pevali? O ratu u Ukrajini!?

RAZGOVARAO: Nenad Živanovski-Stolić

Branislav Brian Rašić važi za jednog od najuspešnijih svetskih rock fotografa, koji je svojim objektivom zabeležio neke od najznačajnijih momenata rock istorije u zadnjih četiri decenija. Nema poznatijeg pop i rock stvaraoca koji nije mirno stajao ispred njegovog foto aparata i slušao šta mu se kaže – kako da se namesti – dok ga je portretisao. Bio je oficijalni fotograf Roling Stonesa, Davida Bowieja, Paula McCartneya, Barbare Streisand, Davida Gilmoura, Alice Coopera, Carol King, Tears for Fears i još mnogih drugih. Veliki zaljubljenik u rock muziku, za svoju fotografsku strast kaže:

„Mene su ljudi pitali kako ti nisi u nekom bendu. Ali ja sam želeo da slušam muziku, nikad nisam imao ideju da ja uzmem nešto da sviram. Moja ljubav je bila ploča, muzika, a onda se desila fotografija.“

Već nekoliko godina je penzioner, koji se vratio da živi u rodni Beograd, mada je i dalje na stalnoj relaciji s Londonom gdje mu žive dvije kćeri i unukica Kenzi. I, naravno, popratio šta se dešava na muzičkoj i koncertnoj sceni Londona. Time počinjemo i razgovor za Prosvjetu.

Branislave, nedavno si na svom Instagram profilu objavio fotografiju sa povratničkog koncerta ABBA "Voyage". Jel te još uvek drže utisci onog što si vidio?

Rašić: To što sam video, to je nenormalno! Oduševio sam se još od samog početka koncerta, kad Bjorn svira na klaviru i obraća se publici rečima "It is really me". Ja još uvek ne kapiram kako je urađeno da članovi ABBA šetaju

na binu, obraćaju se londonskoj publici, pričaju, i da postoji neka interakcija. Da li je to neki hologram, šta li je? Ali izgledaju kao da su pravi na bini. Uz to, napravljena je i specijalna Arena za ovaj koncert. Ja nikad nisam bio u fazonu ABBA-e, nikad nisam slušao tu vrstu muzike, ali ono što sam juče video bilo je šok za mene. Knedla u grlu, suze u očima, setio se '74., kada sam prvi put čuo njihov album u prodavnici gramofonskih ploča u Cirihi. Gledao sam u životu oko 8000 koncerata, ali takvo nešto kao juče nikad nisam video. Divno je koliko je tehnologija napredovala, a nakon ovoga šta je sledeće? Da gledamo The Beatles ili Elvisa na koncertu kao da su živi i nastupaju u živo. Ne da li, nego kada budu The Beatles ponovo svirali, to će biti neverovatno. John Lennon ponovo na bini.

Ono što je bilo još šokantnije za mene, kada sam gledao Voyage prošlog maja je zamisao šta će se desiti kada se sva ta tehnologija u budućnosti spusti na neki mikro nivo i bude masovno dostupna; kao što je internet prvo bio namenjen za zatvorene vojne i naučne krugove, pa je sad postao dostupan za svakoga, tako će biti i sa ovom tehnologijom koju smo premijerno videli na koncertu ABBA-e. Za nekoliko decenija će unuci i prauunci da sede na sofi sa svojim davno umrlim pradedom, ili dan nakon što će pokopati roditelja, zajedno će piti čaj i pričati kako mu je na onom svetu. Kombinacija veštačke inteligencije i deep fakea stvorice jedan potpuno novi virtuelni univerzum.

David Bowie i Branislav Brian Rašić

Keith Richards i Branislav Brian Rašić

Paul McCartney i Branislav Brian Rašić

Stevie Wonder i Branislav Brian Rašić

Rašić: Niko ne može da pretpostavi šta će i kako to da se razvija. Postoji sada puno slika od svakog u eteru i ko zna šta sve može od toga da se uradi.

Sa bliske budućnosti, vratimo se u blisku prošlost. Kada si prvi put došao u London i jesi li odmah odlučio da pustiš sidro u Temzi?

Rašić: Ja sam jedan period oko 1978., preko studentske zadruge, radio u Jugotursu i imao mesečno primanje million i sto hiljada dinara, a u to vreme aranžman od nedelju dana preko Jugotursa u Londonu koštao je 450 hiljada. A, kad sam ja dolazio u London, to je mene koštalo 150 hiljada dinara, jer je Jugoturs bio deo Genexa, koji je imao svoje putničke avione. I onda ostanem u Londonu po 5-6 dana, u koje se super provodim. Dođem na Oxford street, pa malo Piccadilly. Ali šta je bilo presudno? Ja sam puno fotografirao, uvek sam imao neki aparat sa sobom. I onda u hotelu Royal National, u kome sam odsedao, skoknem do radnje gde se razvijaju filmovi da ostavim negative da mi urade fotografije. I tamo upoznam jednu devojkicu Nicky Hewit, koja je tu radila i koja se zaljubila u mene. I onda smo počeli da se dopisujemo, a internet je tada bilo pismo. Pozvala me da dođem kod nje za doček nove '79., što ja i prihvatim. Nicky je sa porodicom živela na severu Londona i bili su najsrećnija porodica koju možeš da zamisliš, sa mamom Iris, tatom Georgeom i petero dece, od kojih jedan sin. Oni su me zavoleli kao svog najrođenijeg sina. Tamo sam odsedao kada sam dolazio u London. I jednog dana mi Geogre kaže zašto se ne preselim za stalno u London, jer u Jugoslaviji uskoro neće biti dobro. Tada je Tito već bio u bolnici i očekivalo se da umre. Osećalo se da atmosfera nije više ista kao što je bila, počele su neke stvari da se dešavaju. I tada sam ja odlučio da kupim kartu u jednom pravcu, dođem u London i tu ostanem do danas.

Znači da te je Titova smrt zatekla u Londonu? Jel imas nekakvo sećanje na taj trenutak, na te dane?

Rašić: Sećam se, bio sam tužan. BBC je imao spremljen film od jedan sat za prikazivanje istog dana kada je Tito umro. I meni tata George kaže večeras je na televiziji emisija o Titu, ajmo da gledamo zajedno. Međutim, u to vreme je dopisnik Politike iz Londona bio Sveta Ljubisavljević, tata od mog druga iz gimnazije Edija, koji je nasledio legendarnog Miru Radojčića. I nazovem ja čika Svetu i pitam ga jel mogu da gledam kod njih emisiju o Titu, jer nekako sam više voleo da gledam taj film sa našim ljudima.

Čime si se bavio u tom periodu? Pretpostavljam da si počeo sa klasičnom pričom, svojstvenom za svakog mladog čoveka, koji iz bilo kojeg kraja sveta, sa najrazličitijim ambicijama, dođe u London i prvo počne sa radom u kafićima, pabovima, restoranima...

Rašić: Ja sam samo jednom radio kao barmen u lokalu. Nedaleko odavde gde mi sada sedimo, nalazio se restoran Rhine Gold koji je držao neki Jevrejin Fred. Dok sam tada radio u tom restoranu, već sam počeo da idem na koncerte i da snimam fotografije, a pošto sam radio samo četvrtak, petak i subotu, često su se poklapali koncerti sa večerima kada sam radio. I jednog dana meni gazda Fred kaže: "Ako nastaviš da radiš u restoranu kao barmen, jednog dana ćeš da vodiš ovaj lokal, bićeš *number one*. Ali moraš da se odlučiš šta hoćeš da radiš. Ja ne mogu da prihvatim da budeš subotom uveče odsutan iz restorana, jer ideš na koncert". Meni su tada već počele da stižu

neke pare iz Beograda, gde sam objavljivao fotografije za Džuboks, tako da sam odlučio da izaberem rock fotografiju i napustim posao barmena. Istina, u početku, to su bile smešne pare, ali mi je tada duševno zadovoljstvo bilo važnije od svega.

I onda počinje ispisivanje istorije, koja, koliko je važna za tebe, toliko ima i uticaja na promociju cele te rock kulture u našim krajevima, da je tvoj objektiv postao prozor na Zapad za mlade iz Jugoslavije. Kako si dolazio do svih tih velikih muzičkih zvezda da ih fotografišeš, a pokojni Saša Stojanović da uradi intervju sa njima? Prosto je bilo nestvarno da se nedeljom u 20 časova na kratkim talasima na radiju sluša BBC i prati ko je prvi te sedmice na UK Top 20, a već u narednom broju časopisa Rock da se čita ekskluzivni intervju sa njim.

Rašić: Saša i ja smo ovde bili poznati kao *terrible twins*, mada su nas svi voleli. Tada su se u Jugoslaviji objavljivala licencna izdanja ploča u RTB-u i Jugotonu. Ploče su se prodavale dobro u Jugoslaviji, ne kao u Nemačkoj i Japanu, ali opet su imale neku prodaju. Preko tih fotografija i intervju radili smo im promociju. To je bio biznis, a mi smo bili deo tog sveta. Sećam se da sam ja *master tape* od albuma Eurythmics "Touch" pokupio iz studija isto veče kada je snimljen i odneo ga na aerodrom, dao pilotu, a Veljko Despot, koji je bio urednik u Jugotonu za licencna izdanja, čekao u Zagrebu. I album kad je izašao u celom svetu izašao je i kod nas. I onda je bilo normalno da kao promociju za album objavimo poster i intervju sa Annie Lennox u Rocku. Tako smo mi radili za vas mlade ljude u Jugoslaviji da budete u toku. Sve je bilo snalaženje, jer legalan put je značio da se *master tape* zadrži od naše carine i po dva meseca i ploča izađe sa kašnjenjem.

Mene su ljudi pitali kako ti nisi u nekom bendu. Ali ja sam želeo da slušam muziku, nikad nisam imao ideju da ja uzmem nešto da sviram. Moja ljubav je bila ploča, muzika, a onda se desila fotografija

Malopre si pomenuo i barda srpskog novinarstva Miru Radojčića. Je si li imao prilike da ga upoznaš?

Rašić: Jesam i to gde na drugom mestu ako ne na Wimbledonu. Bio je 100. Wimbledon 1985. godine, kada je pobedio Boris Becker. Ja sam preko beogradskog sportskog magazina Tempo dobio akreditaciju da fotografišem mečeve na turniru. Ali samo prve nedelje, jer kasnije su dolazili glavni mečevi, koji se igraju na Centre Court i Court broj jedan, gde ne možeš tek tako da fotografišeš, jer dozvolu imaju samo fotografi jakih agencija i novina. I na čuvenom stotom finalu sedim ja u *press roomu* Wimbledonu i gledam meč na tv ekranu, kad u jednom trenutku ulazi čika Mira, naravno sa leptir mašnom,

sako od tvida, kao pravi engleski dendi. I on mene pogleda i pita me: "Mali, šta ćeš ti ovdje, što ne slikaš"? Kažem: "Čika Miro, de ću ja ovdje da slikam? Tempo, Jugoslavija, mali smo mi za to". On zove šefa obezbeđenja i kaže mu: "Ovaj mali je moj. On će sada da ode da sedne na moje mesto i tu da uradi nekoliko fotografija". Ja gledam, ne mogu da verujem. Uđem i sednem na njegovo mesto, a Margaret Thatcher na jedno tri metra od mene, a iza mene Cliff Richard. To je taj deo tribine, odmah ispod kraljevske lože gde sedi samo gospoda i ja bitanga. E tu je imao svoje mesto i sedeo Miro Radojčić, a ne na press tribini kao ostali novinari.

Znači nije urbana legenda da je Miro Radojčić zaista imao svoje sedište na Centre Court za svako finale Wimbledona?

Rašić: To je poznato. On je imao svoje sedište, jer on je bio izveštač Politike iz Londona još od 1954. godine i svake godine je pratio Wimbledon.

Samo nedelju dana nakon završetka 100. Wimbledona desio se drugi planetarno istorijski događaj, a to je čuveni Live Aid na Wembley stadionu, na kome si takođe bio prisutan.

Rašić: Da, bio sam na Live Aidu ali kao posmatrač, u publici. Evo baš se sada snima film za koji sam u Beogradu dao intervju, pre nego što sam došao u London. Čovek koji živi u Americi radi film "Za million godina", o našoj pesmi koja je 1984. bila otpevana za gladne u Africi. Ja sam jedini iz tadašnje Jugoslavije koga oni znaju da je bio na Live Aidu. Imam i jednu fotografiju sa mojom drugaricom Ljubom, koja je diplomirala engleski jezik u Beogradu, a sada je profesor engleskog u New Yorku. Ja sam vodio nju na Live Aid. Sećam se da je karta bila 5 funti i ja sam kao novinar mogao da kupim karte. Još uvek čuvam kartu i program ko kad nastupa na Live Aidu. Bio sam tada veoma ponosan Jugosloven na stadionu, kada je u pauzi bio pušten spot pesme "Za million godina".

Pričajmo malo o širem društvenom kontekstu kako je uticao na tvoj život i rad u Londonu. To je period post punka i početka novog talasa. Ima onaj film „Velvet Goldmine“, koji je aluzija na Davida Bowiea i Iggy Popa, gde se predstavlja London kao da je bio sav u svili i kadifu.

Rašić: Da ti kažem pravo, kada sam došao ovdje, ja sam se na neki način razočarao. Po ulicama su trčali pacovi, jer su đubretari štrajkovali. Rudari su isto štrajkovali, a Margaret Thatcher je svima jebala kevu. Sećam se natpisa po Londonu „Fighting for peace is like fighting for virginity“. Na Hackneyu su živeli ljudi iz Bangladeša koji nisu znali da pričaju engleski, a deca su im se igrala na ulici pored polupanih i izgorelih automobila i natpisa „Hiroshima 1945 – Hackney 1981“. To je danas skup deo grada, tamo žive bogati ljudi. To vreme, kad sam ja došao, London je bio kao iz vremena Charlesa Dickensa, mada politički mene to nije toliko interesovalo, ali sam znao ko je Iron Lady. Međutim, što se tiče muzičkog dela, na mene koji sam odrastao na Beatlesima i Stoneima, voleo sam Zeppeline, Deep Purple, ta punk faza nije toliko doticala. Više sam bio ono *pure rock* i njegov retro deo. A, kad sam došao u London, ovdje zateknem da su glavne grupe neki Kajagoogoo, Duran Duran, Culture Club, Eurythmics. Rekoh, šta je ovo, o čemu se radi!? Ali ono što je dobro je da sam ja sve to radio. Ja sam uvek objektivno gledao na to kada fotografisem, bez razlike da li se radilo o Limahlu ili o Joe Strummeru. Oni su likovi koje ja moram da ovekovečim, jer oni nešto rade; i danas, posle svih

godina, sve ove grupe koje sam ti nabrojao, ja imam od svih njih fotke. Tako da, svako zlo je bilo za neko dobro.

Znači li to da, iako ti se muzički ukus nije promenio, da danas sa respektom gledaš na svu tu muziku iz osamdesetih kojoj si se tada izčudavao?

Rašić: Tako je. Jer, pazi, prva takozvana muzička UK Invasion na SAD je bila šezdesetih godina sa Beatlesima, Stonesima i tako dalje. Druga invazija se desila tek osamdesetih godina, kada su Eurythmics, Duran Duran, Depeche Mode svirali u Americi i punili stadione. Znači, to je ta muzika koja meni tada ništa nije značila, a danas sa osmehom na licu je slušam, jer je deo mog života. To je druga i poslednja britanska muzička invazija na Ameriku.

Sećam se da sam ja *master tape* od albuma Eurythmics 'Touch' pokupio iz studija isto veče kada je snimljen i odneo ga na aerodrom, dao pilotu, a Veljko Despot, koji je bio urednik u Jugotonu za licencna izdanja, čekao u Zagrebu. I album kad je izašao u celom svetu izašao je i kod nas

Iako sam planirao kasnije da malo pričamo o UK invaziji na Ameriku, ali kad si je već spomenuo pitaću te sad, ali ne sa muzičkog aspekta, nego više iz sociološkog i politološkog, pa čak i sa rizikom da uđemo u teorije zavere: Dr. John Coleman u svojoj knjizi „Hijerarhija zavjerenika: Komitet 300“, piše da je tzv. UK Invasion na Ameriku izmislio i sproveo Institut Tavistock iz Londona i da su oni doveli Beatlese u SAD u sklopu društvenog eksperimenta kojim će američka mladež biti podvrgnuta ispiranju mozga u svrhu masovne kontrole za koju nisu bili svjesni. Po njemu, i drogu LSD u SAD je donio engleski filozof i pisac Aldous Huxley, a pjesnik Alan Ginsberg i ostali predstavnici Beat generacije su je popularizirali kroz TV reklame. Je li li razmišljao nekad dublje o rock muzici i njezinim mestom u širem društvenom kontekstu?

Rašić: Iako nisam upoznat sa tim tumačenjem, ne iznenađuje me da je to bilo tako i da je postojala neka pozadina. Na tu temu, mogu ovo da ti kažem: 1970. godine, ja sam gledao u Beogradu američku grupu Blood, Sweat and Tears koji su svirali jazz i rock. Oni su tada svirali i u Zagrebu i Ljubljani. Godinu dana ranije, 1969. je održan čuveni festival Woodstock, na šta ću se kasnije vratiti. Pre nekoliko godina čitao sam negde da su oni došli tada da sviraju u Jugoslaviju jer ih je poslala direktno CIA da vide šta se tu dešava. Zašto je to interesantno i zašto spominjem Woodstock festival? Mnogi ne znaju, a ja sam puno godina kasnije saznao kada sam pročitao u magazinu

Mojo da je bend koji je najviše para dobio za učešće na Woodstocku od svih izvođača, nije bio ni Santana, ni Jimi Hendrix, kao što bi mnogi pomislili na osnovu onoga što su gledali na televiziji. Ne, najplaćeniji su bili Blood, Sweat and Tears. Ne znam da li su bili nekakav projekat CIA, ali sećam se njihovog koncerta u Beogradu, bio je na Tašmajdanu gde su svi sedeli. Ja sam bio udaljen nekih desetak metara od bine. Pevač David Clayton-Thomas je jednog trenutka prišao bubnjaru i uzeo jedan gong koji je bio iza njega i bacio u prazan prostor koji je bio između njega i publike. Krajnje čudno. Nikome u publici nije bilo jasno zašto je to uradio.

To vreme, kad sam ja došao, London je bio kao iz vremena Charlesa Dickensa, mada politički mene to nije toliko interesovalo, ali sam znao ko je Iron Lady

Možda da bi isprovocirao neki bes, pometnju, da izazove agresiju kod mlađeg dela publike. Što bi rekao Ilija Čvorović u Balkanskom špijunu, da vidi kakvo je raspoloženje među narodnim masama.

Rašić: Ko bi ga znao? Ali tačno je da su oni bili angažovani kao špijuni, koji su preko muzike dolazili do nekih informacija. U isto vreme, kako je pisalo u magazinu Mojo, oni su i najveći i najplaćeniji bend na Woodstocku, a nisu dozvolili nikakvo slikanje i snimanje, tako da kada gledaš dokumentarac o Woodstocku, njih nema. Jer sve što je nastupalo na Woodstocku sve ima snimljeno i Creedence i Jenis Joplin i Melanie, ali nema Blood, Sweat and Tears. Tako da ništa nije slučajno. Malo pre si me pitao o punku. Jedna od uspešnijih punk grupa bio je Clash, a ja sam već odavno čuo da je pokojni Joe Strummer kupio pola Notting Hill Gatea od para koje je zaradio u Americi...

Kao deo subkulture, predstavnik antisistema, protivnik establišmenta, koji predvodi bes i nezadovoljstvo mladih, možda je i punk u sedamdesetim bio dio nekog projekta, sličnog onog iz šezdesetih, o kome smo govorili vezano za institut Tavistock?

Rašić: ...Pazi i Johnny Rotten, pre nego što je došao u Sex Pistole, on je svirao sinfo rock i imao je dugačku kosu. I onda, preko noći, mu se desio pank. On je rojalista veliki, a pevao je „God save the Queen and fasist regim“. To sve, nekako, ide uz ovu tvoju priču. Kad smo već na ovu temu, rećiću ti i ovo. Sreo sam Boba Geldofa godinu-dve pre Live Aida i pitam ja njega šta radite i on mi kaže sviramo ture po M1. To ti je auto put u Engleskoj i ko ih pozove – oni sviraju. I onda se desio Live Aid, a on postao Sir Bob Geldof i napravio veliku lovu iako nikad ništa nije otišlo u Etiopiju jer se pokvarilo sedam kontejnera hrane koji su išli kopnom. A, ipak, Geldof je postao milioner i kupio akcije u General Fordu, a, pre toga, svirao na „auto-putu Bratstvo i jedinstvo“. I to ako ga prime. Svi mi koji smo bili na Live Aidu, kupili smo karte, dali neke

donacije, bendovi su nastupali za džabe, a Sir Bob Geldof je kupio deonice General Forda. Ko je u taj Live Aid bio upleten na bilo koji način, napravio je velike pare, obogatio se, a kao radili su za gladne u Etiopiji.

Znači i Live Aid je opet bio neki projekat koji je imao pozadinu koju mi naivni nismo tada razumeli?

Rašić: Ma, da... I ovaj Bono Vox što se tu sad kao nešto prsi... Sad sam ga gledao kod Lettermana, najavljuje da izdaju nanovo stare pesme u akustičnom aranžmanu. Samo pare da pravi. I kao njegov slogan je „Make poverty history“, a postoje knjige koje se zovu „Make Bono history“ u kojima piše sve što je on radio. Krao je pare, bio je najobičniji irski seljak.

Možda ću te šokirati mojim sledećim pitanjem, ali možda si i ti bio deo nekog projekta iza kojeg je stajao MI6?

Rašić: Možda, ali ne svesno.

To te pitam, jer sam si rekao da je za britansku diskografiju finansijski najznačajnije bilo tržište SAD-a, Njemačke i Japana. Tiraži licencnih izdanja u Jugoslaviji bili su minorni u odnosu na njih, a opet Džuboks i kasnije Rock su donosili ekskluzivne intervjuje i fotografije sa britanskim muzičkim zvijezdama, koji su, vjerovatno, bili nedostupni i za mnoge časopise u Njemačkoj i Japanu. Možda ste i svi vi tadašnji muzički novinari nesvesno bili stavljeni u funkciju promocije britanske meke moći preko muzike da bi se socijalističkoj omladini prikazao neki drugi, ljepši, koloritniji svijet, a što bi izazvalo nezadovoljstvo, pobunu i želju za promenu sistema.

Rašić: Sad mi postavljaš pitanje na koje nemam odgovor, navodiš me da počnem da razmišljam o nečemu na što nikad ranije nisam mislio. To je vrlo interesatno i vrlo moguće. Mogu da ti kažem da se jedno vreme pričalo u Beogradu (i ja sam to čuo), da sam ja engleski špijun. I to mi je rekao jedan ozbiljan čovek iz novinarskog sveta. Jer sam radio sa Britanskom ambasadom u Beogradu prodaju fotografija Rolling Stonesa za humanitarne svrhe. I onda ja sedim, spavam po 4-5 dana u britanskoj rezidenciji. To nije bilo tako davno, možda ima desetak godina... Sećam se, ja odlazim u rezidenciju, a meni taj novinar, čije ime ne bih spomenuo, kaže: „A, odlaziš tamo!? Jel znaš da se po Beogradu priča da si ti engleski špijun?“. Mene to nikad nije dodirivalo, jer ja znam da nisam ničiji špijun, ali lako možeš da nastradaš, jer ti zalepe etiketu i gotov si.

Ako izađemo izvan ove teorije (zavere) da je rock bio instrument u funkciji da izazove političke promjene iza Željezne zavese, mada se jednom istrgnuo iz kontrole kada je postao antikapitalistički pokret za vrijeme Vijetnamskog rata, zar nije čudno da odmah čim je pao Berlinski zid, da je i rock, kakav je do tada bio, prestao da postoji, a samim tim nestala je i ta energija koja je bila subverzivna, angažovana i koja je imala potencijal da izazove društvene promjene? I sada imamo muziku koja je potpuno neusporediva sa onim što joj je prethodilo.

Rašić: Nedoizvoljavaju! Danas imaš Taylor Swift, neke Rihanne, Lady Gage, ali sve je to čisto ko suza. Možda Beyonce malo fura angažovanost, jer sad je moderno biti crnac. Sad, kao da su crncima nešto dali. Jer zamisli, kad je u Americi počela ta priča sa Black Lives Matter, da ti izađeš i kažeš: White

Lives Matter. Odma bi te *kenselovali*, jer to nije politički korektno. Znači menjaju se stvari.

Ti si, na neki način, svedok i tog i tadašnjeg britanskog društva i sadašnjeg, nazvao bih ga post rock društva. Da li misliš da bi se u današnjim društvenim okolnostima mogli dogoditi Beatlesi?

Rašić: Ne, nemoguće je! Jer danas je sve toliko prigušeno. Ranije si imao Bob Dylana, a Dylan kad bi nešto napisao, to je značilo, bilo je društveno angažovano. To ne postoji više, sad je sve sigurno. Sad od tih velikih zvezda niko neće da ti kaže ništa javno što nije popularno. Kao da je neko sve to smislio, da rok muzika više ne bude revolucionarna, da ne može više da se pojavi Bob Dylan. A, i o čemu bi pevali? O ratu u Ukrajini!?

Nije isključeno. Evo, kada ukucaš oficijalni sajt Pet Shop Boysa, prvo ti se pojavljuje ukrajinska zastava, pa tek onda klikom na enter ulaziš na njihov sajt. Ili prošle godine gledao sam Rod Stewarta u The O2 Areni i u jednom trenutku on je izašao na scenu obučen u plavi sako i žute pantalone, dok je na velikom ekranu iza njega bila fotografija Zelenskog.

Rašić: Sve su to isprani mozgovi od propagande. Sećam se kad je bilo bombardovanje Jugoslavije, ja kažem mojim ovdašnjim prijateljima koji slušaju vesti da nije sve tako crno-belo i da nisu Srbi toliko loši. Znaš šta su mi rekli? Ti si naš, mi tebe volimo, ali nemoj da nam braniš te tvoje Srbe.

Poslije svega, jel ostalo još nešto od onog „Sex, drugs and rock and roll“?

Rašić: To je sve nestalo još onda kad sam ja počinjao sa mojim poslom. I Keith Richardsa ako to pitaš i on će da ti kaže da je to davno bilo. Oni to što su dovali to je bilo šesdesetih i sedamdesetih. Jeste da je on neuništiv, ali sve je to davna prošlost. Ja sam sreo Davida Bowieja '84 godine, kad je pevao Let's dance, China girl. To mu je bio najprodavaniji album, kojeg je on najmanje voleo. Zato što to nije njegov album. Iggy pop je napisao neke pesme, čista komercijala. Pre toga, Bowie je bio jednom nogom u grubu. On nije znao za sebe dok je bio u Americi, dobro da je preživeo od uzimanja droge. Njega su od tamo vratili, izlečili ga, obukli mu odelo i on se pojavio kao gospodin. Pre njega su bili još Sid i Nensi, i osamdesetih već su počele kalkulacije. Jer svi koji su hteli da budu kao Keith Richards, njih nema, a Keith je ostao. Sex, drugs and rockenroll je bio do kraja sedamdesetih, jer svi ti bendovi su iz Amerike počeli da donose kofere pune dolara. Posle toga nema više tih ispada, jer muzika je postala biznis koji donosi puno para i ako ti i ja sviramo u bendu i ja znam da se ti drogiraš, ja ću da te najurim, jer nam biznis trpi. Mislim da je danas sve to svedeno na lično uživanje, koje ne sme da smeta, jer u suprotnom ne možeš da nađeš posao.

Sve se menja, menja se muzika, transformiše se rock, menjaju se društvene okolnosti. Koliko je današnji London promenjen u odnos na onaj tvoj London iz osamdesetih?

Rašić: London je danas postao CCTV grad, svugde su kamere, sve se snima. Na auto putevima već godinama imaju kamere za *average speed* i svaka kamera snima posebnu traku kojom se vozi. I u trenutku ako nešto pogrešiš, tačno znaju gde si ti, usnime ti registraciju i pošalju kaznu na kućnu adresu.

I onda se ljudi čude kako oni znaju za ove koji postavljaju bombe, kako ih odma lociraju. Ovo je ostrvo, gde se radi najveći eksperiment na svetu jer nema gde da pobegneš. Uđeš preko pristaništa – čekiraš se. Uđeš preko aerodroma – isto se čekiraš. I polako to preuzima ceo svet.

Imam osećaj da je svaka strana koju je napisao Orwell u 1984 ovdje preslikana u stvarnom životu, a pritom je on aludirao na totalitarni Sovjetski Savez, a ne na demokratsku Veliku Britaniju. Znam da sam nebitan kao individua, ali ukoliko žele njihove službe da me prate, tačno mogu da imaju uvid za svaki korak koji učinim.

Rašić: Tako je, sve se zna. Ovde ako izađeš 15 minuta od svoje kuće napolje, bar osam puta si snimljen od kamera. Ja znam da panduri stoje po okolnim zgradama i sve gledaju šta se dešava na Oxford streetu. Svugde oko vas su oči i od policajaca i od kriminalaca. Ovde gde se mi sada nalazimo, to je New Oxford Street, a tamo dole se nastavlja Oxford street sve do Marble Arch. To je sve puno sa kriminalom i policijom u civilu. Hvala Bogu i ja nikad nisam imao problema sa zakonom, ali ti to naučiš, navikneš se, ne zato što si ti to nešto učio, gledao, nego te život nauči da je sve to prisutno oko tebe.

Da, jednostavno to osećaš: na prvi pogled sve je perfektno mirno, a opet imaš podsvijest koja ti kaže da se sve kontroliš, da je svaki pojedinac praćen.

Rašić: Tačno. I ja sam sve to tebi ispričao i da ti nisi deo ove priče, da ne živiš ovde, ti bi odma reko – „Ma, daj, ne izmišljaj, ne paranoiši, ovo je slobodan grad, Velika Britanija je demokratska država“. A, u stvarnom životu svakim danom postaje sve komplikiranije.

Znači, razgovor možemo zaključiti da od osamdesetih nije ostalo ništa, niti u muzici niti u Londonu, i da su one ostale samo u obrisima sjećanja nas matoraca koji smo tada bili tinejdžeri. Kada i kako se završavaju te zlatne osamdesete kod tebe?

Rašić: Završavaju se tužno. Negde sredinom '91. trebao sam da uslikam kralja Aleksandra za intervju za zagrebački Start. I dan pre toga, pričao sam telefonom sa mojom sada pokojnom mamom i ona mi kaže: „Loj sine, ovde nešto nije u redu, biće Bog zna šta“. Ja ne znam o čemu ona priča. Sledeći dan, sedim u foajeu jednog hotela na Notting Hill Gate, sa tri-četiri poznata srpska političara i ja im kažem šta je meni moja mama rekla, a oni meni kažu: „Ma daj, neće ništa da bude, ljudi svašta pričaju“. U tom momentu na televiziji se prikazuje kako tenk prelazi preko automobila u Sloveniji. Mi svi ostali u šoku i odma otrčimo u sobe da gledamo šta se dešava, pošto u foajeu nije bilo tona. Samo par meseci kasnije, prikazuju ovde na televiziji neki izveštaj o ratu u Vukovaru, koji je bio totalno srušen i kamera u jednom trenutku ulazi u sobu jedne kuće i ja vidim na zidu dečje sobe moj poster Ramonesa objavljen u Rocku. Bio je rafalom izrešetan od metaka. Znaš kakav sam osećaj imao, evo i sad sam se naježio. Simbolično, tako su se za mene završile zlatne osamdesete – rafalom na muziku. A počele su Titovom smrću i savetom Georgea da ostanem u Londonu jer stvari u Jugoslaviji ne idu na dobro.

Izgleda da je Goran Bregović bio u pravu kad je napisao „Ko ne sluša pjesmu, slušat će oluju“!?

Rašić: Izgleda da je tako ispalo.

UZ GOSTOVANJA PREDSTAVE *LEPA BRENA PRODŽEKT* / BITEF TEATRA U ZAGREBU

FENOMEN PET B.

Predstava o Lepoj Breni nije predstava o njoj, ona je samo metafora, u sasvim doslovnom smislu prenošenja značenja. Raspisana u monološkoj formi, ona je istodobno i višeglasna, jer pet različitih Brena, ili pet različitih Breninih faza, plod su prilično raznolikih i raznorodnih rukopisa pet autora, točnije četiri autorice i jednog autora

PIŠE: **Igor Ružić**

Iako se provjeravanje činjenica ne čini spojivim s idejom umjetničkog rada i posljedičnog proizvoda, bila to knjiga, film, kazališna predstava ili nešto četvrto, biografski žanr sam po sebi nameće barem neku vrstu provjere, jer u suprotnom bi se recipijent mogao naći u zabludi, na skliskom terenu između. Pogotovo onaj koji je uvjeren da se zbilja realnog svijeta i zbilja umjetničkog odraza mogu i/li moraju strogo razlikovati. Upravo tu vrstu pitanja, i tu vrstu zamke, ponudilo je i gostovanje predstave beogradskog Bitef Teatra „Lepa Brena Prodžekt“ zagrebačkoj publici, barem onom njezinom dijelu koji nema vremena ili ne želi čitati mala slova konkretnijih najava, umjetničkog ekspozea, dramaturškog opisa ili – daleko bilo! – kazališnih kritika.

Najjednostavnije rečeno, bilo je važno da se predstava zove tako kako se zove i da dolazi iz Beograda. Pomama koja je nastala u Zagrebu za malom i ne najvažnijom predstavom nekoliko posljednjih beogradskih kazališnih sezona podsjeća na one slavne, ili ipak neslavne, dane prvih poslijeratnih gostovanja kazališta iz srbijanske metropole, kad su dolasci Atelja 212 i Jugoslovenskog dramskog pozorišta, a najviše ipak Zvezdara teatra Dušana Kovačevića, paralizirale domaća kazališta do razine da je povremeno trebalo angažirati i zaštitare. Ne zbog opasnosti od prosvjeda, nasilja i terorizma, nego zbog prevelike želje prevelikog broja ljudi da uživaju u još do prije dan-dva zabranjenom voću. A nešto što se zove „Lepa Brena Prodžekt“ i dolazi iz Beograda trebalo bi ponovno biti upravo to, makar i dvadesetak godina kasnije.

Predstava čiji koncept i režiju potpisuju Vladimir Aleksić i Olga Dimitrije-

vić ipak nije to, ali jest istodobno pomalo sve od navedenog. Ona zaista jest o najpopularnijoj pjevačici i svojevrsnom fenomenu bivše zajedničke države, ona jest i biografska, naravno da ne može pobjeći od pokojeg uglavnom općepoznatog glazbenog hita, ali je i sasvim, dramski ili postdramski, „meta“ na gotovo svakoj od tih razina. Ipak, ona se nominalno ne podsmjehuje svojoj publici i programski je prema njoj nježna, budeći naizgled onu vrstu nostalgije koja bi mogla biti progresivna, barem u osvještavajućem naporu da se prošlost i sadašnjost pogledaju relativno objektivno, iz šire i društvene i nacionalne, ili partikularno nacionalnih perspektiva, ali i klasno. A konačno i iz one sasvim osobne, bez obzira na nekadašnji ili sadašnji uzrast promatrača.

Unatoč razgranatosti i u svakom trenutku sve razgranatijoj glazbenoj sceni, kako s ove tako i s druge strane granice, ne samo one koja Srbiju dijeli od Hrvatske, trajnom gomilanju novih imena i reaktivaciji ili rehabilitaciji starih ili samo „starijih“, na cijelom post-jugoslavenskom prostoru ima tek nekoliko „živih legendi“. Riječ je o izvođačima i autorima, ali ne uvijek i izvođačima koji su ujedno i autori, čije karijere ne prestaju i teško je zamisliti kako bi mogle prestati. Među njima je, bez obzira na glazbeni žanr ili žanrove u kojima je aktivna, sigurno i Lepa Brena, privatno ili barem nešto manje javno: Fahreta Jahić, udana Živojinović. Kako god se gledalo na njezino djelo

u smislu umjetničke ili glazbene vrijednosti, njezin doseg „traje i daje“, citira li se reklame za proizvode koji su s nama gotovo cijeli život i bez kojih je svakodnevica gotovo nezamisliva. Ako i nije tako, iako jest jer Brena i danas može napuniti najveće dvorane u bilo kojoj od država na takozvanim „ovim prostorima“, ona barem ostaje znak osamdesetih godina prošlog stoljeća iz vremena dekadencije pred raspad zajednice takozvanih bratskih naroda i narodnosti, za jedne simbol bolje prošlosti i zajedništva, za druge šunda koji je postao veći od života i jedan od najjavnijih znakova skorašnjih propasti. Kako god ga gledali i slušali, fenomen je nezanemariv i neizbježan, treba ga samo raščlaniti.

Pomama koja je nastala u Zagrebu za malom i ne najvažnijom predstavom nekoliko posljednjih beogradskih kazališnih sezona podsjeća na one slavne, ili ipak neslavne, dane prvih poslijeratnih gostovanja kazališta iz srbijanske metropole

Na razočaranje onih koji su očekivali tek predstavu-dernek, ili čistu biografiju, ili kazališnu reinkarnaciju, predstava „Lepa Brena Prodžekt“ upravo je ovo posljednje: pokušaj da se analizira i fenomen i njegovo okruženje, točnije, njegova okruženja. Naravno da pritom neke biografske činjenice osobe F. J. Ž. ne mogu ostati nespomenute, ali kao dio šireg sklopa onoga što bi se moglo nazvati korporacijom Brena. Jer sama osoba samo je izvanjska prezentacija medijske i estradne tvornice, koja je to bila puno ranije nego što je itko na ovim prostorima tako gledao na stvari. Nije da u Jugoslaviji nije bilo velikih i puno većih glazbenika, da estrada nije imala svoje junake veće od života, ali Brena je to radila sustavno. I ona s jedne, i apologeti i obožavatelji s druge strane, tvrde da je sve to odradila, odrađivala i odrađuje sama, u što je teško vjerovati. Logičnije je da je ona samo vrh produkcijske mašinerije koja je u dugonogoj plavokosoj bivšoj košarkašici s određenom količinom glazbenog talenta i egom spremnim na sve, vidjela potencijal za stvaranje svejugoslavenske zvijezde najšireg dometa.

Kako se to radi, bolje je ne znati, ali nesumnjivo u tome rada ima jer postati zvijezda takvog kalibra nije lako. Kao ni nositi se s posljedičnom slavom i svime onime što uz nju ide, jer u završnoj dekadi cjelovite Jugoslavije Brena je bila svojevrsno medijsko carstvo, značajnije i od institucija poput Bregovićevog Bijelog Dugmeta. Nije čudno da su oboje u toj dekadentnoj fazi pokušavali i svojim prilozima biti i politički relevantni, ili barem odaslati i svojom

glazbom i svojim utjecajem i poruke koje su, pogotovo iz današnje perspektive, već bile zakašnjele. Ipak, Brenin imperij je opstao, suštinski uglavnom nepromijenjen, dok je Bregović otišao u neke druge vode, i značajniji je kao manipulator iz sjene nego kao zvijezda pod snopom reflektora, iako mu ni to i dalje nije mrsko. Iz te top lige tog vremena, ili tih vremena, danas se s Brenom može mjeriti samo još Zdravko Čolić, u onom smislu u kojem su oboje ostali ono što su i bili: interpreti i zvijezde, pomalo ili ponekad i autori, ali prije svega ozbiljni poslovni ljudi, svjesni tržišta i njegovih zakonitosti, senzibilizirani na promjene trendova i ukusa, politički uvijek pozitivni ali i oprezni, privatno samozatajni, fizički uredno korigirani, medijski službeni, pristojni i programirano srdačni.

Predstava „Lepa Brena Prodžekt“ zato se tako i zove, jer se, nimalo paradoksalno već sasvim očito i vrlo jasno najavljeno, uopće ne bavi Lepom Brenom, iako je ona u njoj prisutna u čak pet inkarnacija, ili na pet načina, u pet različitih faza karijere ili u pet različitih simboličkih čitanja. Naslov sam govori da je riječ o projektu, ne samo tom, konkretnom kazališnom u produkciji Bitez teatra, nego da je i sama Brena projekt. I to jedan od najboljih ondašnje države. Nakon što su odrađene petoljetke, industrijalizacija i elektrifikacija, željeznica i ceste, zdravstveni i obrazovni sustav, autoindustrija i turizam, literatura i film..., trebalo je još, unifikacije radi, spojiti takozvanu visoku i nisku kulturu, urbano i ruralno. Rock i šlageri u tom su projektu imali tek ograničenu moć, dok je Lepa Brena bila stvorena za to, i iz toga. I teško bi to bilo moguće bez pomoći državnih institucija, tj. bez plana ili barem odobrenja da se stvori ikona koja bi bila prihvatljiva za barem više od polovice sveukupnog stanovništva „od Triglava do Vardara“. Rezultat je svojevrсна jugoslovenska Madonna, čiji nastup na stadionu u Bugarskoj sa slijetanjem helikopterom nije bio namijenjen Bugarima, nego domaćoj publici, čisti marketinški trik koji radi na unutra preko onoga što je napravio vani. Brena je morala biti veće od svega, i od Dugmeta i od Čole i od Novih fosila ili Srebrnih krila, da se i ne spominje sve one novovalovce, njuprimitivse i ostale koji su o Breninim nakladama i broju prodanih ulaznica i u žiži svoje popularnosti mogli samo sanjati. Ostali u tom limbu između šansone, folka, rocka i popa, koliko god pojedinačno važni, ipak su bili negdje između, zvijezde svojih formata i u svojim nacionalnim i zemljopisnim domenama, ali njihova imena neborodili nisu nosili. I pritom razlog ne leži u kriteriju osobne fizičke visine.

Brena i danas može napuniti najveće dvorane u bilo kojoj od država na takozvanim „ovim prostorima“, ona ostaje znak osamdesetih godina iz vremena dekadencije pred raspad zajednice, za jedne simbol bolje prošlosti i zajedništva, za druge šunda

Predstava o Lepoj Breni zato nije predstava o njoj, ona je samo metafora, u sasvim doslovnom smislu prenošenja značenja. Raspisana u monološkoj formi, ona je istodobno i višeglasna, jer pet različitih Brena, ili pet različitih Breninih faza, plod su prilično raznolikih i raznorodnih rukopisa pet autora, točnije četiri autorice i jednog autora. Prema konceptu Vladimira Aleksića i

Olge Dimitrijević, dakle primarno izvođača i primarno dramske autorice, pet Breninih glasova i pet aspekata fenomena Brena pisale su Vedrana Klepica, Maja Pelević, Tanja Šljivar, Slobodan Obradović i sama Olga Dimitrijević. Iako svaki od monologa ima svoju osnovnu temu, ili motiv, poput Pjesme, Biznisa, Graditeljstva, Jugoslavije ili Seksualnosti, sve one su prožimajuće, prateći jednu javnu biografiju s osvrtom na kontekst ali sa željom da se kontekst sagleda kroz biografiju, a ne obrnuto. Uspon snažne djevojke skromnog porijekla iz Brčkog do neupitne ikone države s dvadeset i nešto milijuna stanovnika uključuje i promjenu u socijalnim odnosima. Koristeći patrijarhat, Brena je uvijek imala glazbenike koji su niži od nje, igrala je na kartu svojeg uspjeha istovremeno bivajući i kafanska pevaljka kojoj je uspelo i zvijezda kojoj ni stadioni nisu dovoljni, nego joj treba i televizija i film, jer sve je to dio istog paketa. Koliko je to utjecalo na ovdašnji patrijarhat općenito, vidi se svakodnevno ne samo u crnim kronikama, ali Brena je pritom zaradila i novca i moći toliko da je prvenstveno sama mogla njemu izbjeći.

Na razočaranje onih koji su očekivali tek predstavu-dernek, ili čistu biografiju, ili kazališnu reinkarnaciju, predstava „Lepa Brena Prodžekt“ upravo je ovo posljednje: pokušaj da se analizira i fenomen i njegovo okruženje, točnije, njegova okruženja

Također, popularnost Brene nije koristila samo Brena i nije koristila samo Breni, jer brend je postao sinonim za tadašnju nacionalnu, dakle nadnacionalnu, propagandu. Stoga, primjerice, neboderi koji su se nazivali njezinim imenom po industrijskim zamahom betoniziranoj provinciji. Brena je došla kao nastavak mita, skoro kao, kako je i glasio popularni slogan, Tito poslije Tita. U sadržajnom smislu, bila je riječ o neodrživoj travestiji, iz koje je narod, drugim silnicama gonjen, izašao krvav, izranjavan i podijeljen, a Brena još bogatija. I o tome predstava govori, kroz monolog koji izvodi glumica Jasna Đuričić iz današnje Brenine perspektive poslovne žene koja živi od svoga brenda, dakle minulog ali i trajnog rada. Brena se snašla, jer joj nikad nije bio problem da se snađe, izazovno s publikom komunicira Jasna Đuričić, i implicitno pita što je s ostalima, dakle i onima u publici. To je ujedno i najveći izazov predstave, jer sve ostalo, u izvedbi Jelene Ilić, Anđele Jovanović i Jovane Belović, reminiscencija je, biografija ili mitologija. Slobodnolebdeći izuzetak je priča o seksualnosti koju igra Vladimir Aleksić, suautor koncepta i suredatelj predstave, i koja se rubno referira na donekle androginu Breninu pojavu

koja oslobađa porive mladića „iz ovih krajeva“ da oslobodi svoju seksualnost i performativnost te stvori karijeru drag izvođača umjetničkog imena Brenna po njemačkim klubovima.

Obje priče u podlozi imaju samorealizaciju, a sve ostalo je konstrukt – uglavnom nevažan jer je ili nostalgičan ili utopistički. Jasna Đuričić i njezina Brena objasniti će gledateljima kako stvari stoje: kako se zarađuje i kako se uspijeva čak i u režimu u koji na to nominalno ne gleda najblagonaklonije. A nakon toga i kako se izmaknuti kad se tako kompromisan, ili duboko kontradiktoran sustav, raspadne u krvi, i kako se vraća u njega nakon što oružje zanijemi, a grobovi se zatvore. Aleksićeva „ispovijest“ je naprotiv onaj drugi sloj, koji se kosi s populizmom na kojem Brena uspijeva, a to je prihvaćanje drugosti, koje je moguće samo izvan konteksta koji je Brenu proizveo i s kojim ona trajno radi. Prva kao svojevrsni narativni okvir predstave i druga kao njezin izvedbeni vrhunac, u opreci su s ostatkom predstave; koliko god taj ostatak nominalno propagirao, čak i u nostalgičnom i poraza svjesnom tonu, opće ili općenite vrijednosti s kojima se lako složiti. Iz dramaturgije tako izvire cinizam, najprije prema Breni samoj, što je najmanji problem, ali i prema mogućnosti da Brena i dalje bude ikona, pa čak i prema tome da makar bude maskota bolje prošlosti. U današnjoj poziciji estradne zvijezde i medijskog manipulatora, ona to ne zaslužuje, bez obzira na obožavatelje, status i kontinuitet uspjeha. S druge strane, uzeti upravo nju za tako izbušen simbol ovdašnja protekla četiri desetljeća, pored svih današnjih uglednika a nekažnenih ratnih profitera i političara sumnjive a ponekad i ratne prošlosti na najvažnijim funkcijama, čini se nimalo feministički, hrabro i provokativno. U tome i jest aporija ove predstave: Brena i jest i nije važna, kao što i sama predstava jest i nije o Breni.

Koristeći patrijarhat, Brena je uvijek imala glazbenike koji su niži od nje, igrala je na kartu svojeg uspjeha istovremeno bivajući i kafanska pevaljka kojoj je uspelo i zvijezda kojoj ni stadioni nisu dovoljni, nego joj treba i televizija i film, jer sve je to dio istog paketa

Upravo zato, a to uopće nije paradoksalno, na zagrebačko gostovanje dolazi i Fahreta Jahić Živojinović osobno, kako bi podržala predstavu i ekipu. Svjesna je da je i to gostovanje, kao i posljedična turneja predstave koja se već realizira, najlakše čitati kao dio promotivnih aktivnosti brenda. Kakvi god oni zaista bili, i predstava i brend. Ali oboje žive i „živjet će vjekov'ma“, barem u pjesmama.

MILA TURAJLIĆ: *DOSJE LABUDOVIĆ* / PRODUKCIJA: POPPY PICTURES, SURVIVANCE, KINO, RESTART / FRANCUSKA, HRVATSKA, SRBIJA, CRNA GORA, KATAR, 2022.

ANTIKOLONIJALNI ARHIV JUGOSLAVIJE NA FILMU

Filmski diptih Mile Turajlić nije politički vektor koji vodi tek ka slavnoj prošlosti, on je i filmsko-politička konstelacija sadašnjosti i važna smjernica za neke nove antikolonijalne politike, jednako neophodne danas, kao što su bile neophodne sredinom 20. stoljeća kada su se brojne azijske i afričke zemlje borile za svoju slobodu i suverenitet

PIŠE: **Sonja Leboš**

Filmski diptih teoretičarke, redateljice i autorice Mile Turajlić pod zajedničkim nazivnikom "Dosje Labudović" (produkcija: Poppy Pictures, Survivance, Kino, Restart; Francuska, Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Katar, 2022., scenarij, kamera, režija, ko-montažerka i ko-producentica: Mila Turajlić), pružio je publici ovogodišnjeg, devetnaestog po redu festivala Zagreb Dox, specifičnu optiku za analizu političke ikonografije socijalističke Jugoslavije kakva je za-bilježena u filmskom mediju ali i optiku za analizu specifičnog etosa antikolonijalnih politika o kojima se danas premalo zna, iako su jednako nužne kao i polovicom 20. stoljeća kada su artikulirane.¹

Tekst „*Film as the Memory Site of the 1961 Belgrade Conference of Non-Aligned States*“ koji je Mila Turajlić napisala za ove godine objavljenu knjigu

“Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement. Social, Cultural, Political, and Economical Imaginaries” koju je uredio Paul Stubbs,² pruža temeljit uvid u nastanak tog slojevitog filmskog diptiha. Inspirirana benjaminovskim metaforama o sjećanju koje prodire kroz prostorni (ili oprostorni) imaginarij,³ osjetila se ponukanom da vizualni kaos ogromne količine do tada neprikazanog materijala organizira u „nove konstelacije“ koji se mogu razumjeti i kao sinonim za pojam „politički vektori“ koji koristi u filmu. Svjesna i jedne druge Benjaminove tvrdnje, kako samo kinematografija dozvoljava da se povijest ne reducira, već da se projicira, Mila Turajlić je istraživanju i konstelaciji svog filmskog diptiha posvetila čitavo desetljeće. Iako je ovo novo filmsko djelo logičan nastavak njenog prethodnog filma “Cinema Komuni-

¹ Valja spomenuti da se analizom diplomatske fotografije bavio Armin Linke u svom radu “Staging and Servicing the Media” (2014) koji, kako navode Kadwo Eshun i Doreen Mende, pokazuje da se operativni protokoli službene diplomatske fotografije nisu puno promijenili od Titovog doba niti su bili specifični za Jugoslaviju. Vidi: “Travelling Communiqué”, urednici Armin Linke, Vanessa Vasić-Janeković, Sarah Poppel. Leipzig: Spector Books, 2016.

² Paul Stubbs (ur.) *Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement. Social, Cultural, Political, and Economical Imaginaries*. Montreal&Kingston, London, Chicago: Mc Gill-Queen's University Press, 2023.

³ Prvi dio diptiha otvara se citatom iz Arkada Waltera Benjamina: “History decays into images, not into stories.” / „Povijest se rastvara u slike, ne priče.”

sto“ (2010) koji se bavio kinematografskom konstrukcijom jugoslavenskog političkog narativa u doba socijalizma, ono uvelike nadilazi prethodno, koristeći neiskorištene restlove iz Arhiva Filmskih novosti kao bazu. Osim tog Arhiva, čiji u filmu djelomično korišteni dio njegova voditeljica Jovana Kesić zove *antikolonijalnim arhivom*, Turajlić, uočivši da su često iste slike korištene za posve različite narative, proširila je istraživanje i na druge arhive u Francuskoj (Ina, Gaumont Pathé), Njemačkoj (Bundesarchiv), Velikoj Britaniji (British Pathé), Nizozemskoj (Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid), Rusiji (RGAKFD - Arkhiv Kinofotodokumentov), Kubi (ICAIC), Indiji (Films Division) te Sjedinjenim državama (NBC, Nara). Treba spomenuti i osobni arhiv Stevana Labudovića: bezbrojne fotografije pronađene u crno-žutim Kodakovim kutijama, dokumentaciju koju posjeduje a koja uključuje dokumente kojima mu se obraća službeni protokol, kao i važnu komponentu naročito drugog dijela diptiha: njegove dnevničke zapise iz Alžira.

Inspirirana benjaminovskim metaforama o sjećanju koje prodire kroz prostorni imaginarij autorica se osjetila ponukanom da vizualni kaos ogromne količine neprikazanog materijala organizira u „nove konstelacije“

Zajednički nazivnik, „Dosje Labudović“, označitelj je koji ukazuje na to da filmski diptih ima Stevana Labudovića kao svog glavnog protagonista, kojeg Turajlić u gore spomenutom tekstu opisuje na sljedeći način: „Stevan Labu-

dović bio je posljednji živući kameraman Filmskih Novosti u kojima je proveo čitav svoj životni vijek. Počeo je kao asistent kamere 1948. godine, bio korespondent iz Slovenije tijekom trščanske krize početkom 1950-ih, te dodjeljen kao član posade Titovih putovanja mira u nesvrstane zemlje, počevši od putovanja brodom u Indiju i Burmu 1954. godine.[...] Snimajući Titove diplomatske susrete, dokumentirao je praktički svaki veliki korak u kreiranju Pokreta Nesvrstanih, od Titovog prvog susreta s Nehruom i Naserom tijekom putovanja 1954. godine, do njihovog sastanka na Brijunima u ljeto 1956. godine, kao i Titovog prvog govora u Ujedinjenim nacijama 1960-e godine, što je bila i prilika kada je Labudović snimio tzv. Inicijativu petorice u Jugoslavenskoj misiji prema UN-u, gdje je Tito okupio Nehrua, Nasera, Sukarna i Nkrumahu – radilo se o prvom javnom ukazivanju vođa Pokreta nesvrstanih na svjetskoj pozornici“.

Upravo je diskurzivna analiza diplomatskog imaginarija Pokreta nesvrstanih koji nastaje između epohalnog 15. zasjedanja Ujedinjenih nacija 1960. godine i Beogradske konferencije 1961. godine, osovina prvog dijela diptiha pod nazivom „Dosje Labudović: Nesvrstani“. Uz Labudovića, njegovi protagonisti/ice su i: Jovana Kesić, voditeljica Arhiva Filmskih novosti; Ružica Labudović, Labudovićeve supruga, Budimir Lončar, diplomat, Ferhat Berrachal, alžirski vojni komandant, Violeta Kljajić, arhivistica Radio Beograda. Svi ti glasovi daju filmu autentičan istraživački ton: Jovana Kesić kao ključna osoba za „čitanje“ arhiva i arhivskih dokumenata, ali i netko tko je nadgledao skeniranje filmskih negativa do kvalitete koja omogućuje odista izuzetno filmsko iskustvo, duboko poniranje u *slike povijesti*; Ružica Labudović koja svojim duhovitim primjedbama podcrtava povijesne istine (kao npr. činjenicu da su Filmske novosti bile pod direktnom ingerencijom Saveznog izvršnog vijeća, dakle samog državnog vrha koji je putem njih kontrolirao distribuciju informacija ali i konstrukciju javno-političke ideosfere); Budimir Lončar koji se pojavljuje poput inkarnacije jugoslavenske diplomacije u jugoslavenskoj diplomatskoj rezidenciji na njujorškoj Petoj aveniji (koju trenutno koristi Republika Srbija) te s portirrom komentira njenu prodajnu cijenu (oko 30 milijuna dolara), Ferhat Berrachal koji je i sâm želio snimiti film o alžirskoj revoluciji ali mu to nisu dozvolili; Violeta Kljajić, koja za potre-

be filma pronalazi audio-snimke beogradske inicijalne konferencije Pokreta Nesvrstanih, te omogućava prvu povijesnu sinkronizaciju slike i zvuka tog događaja, što je bio mukotrpan posao koji su, kako objašnjava Turajlić, omogućili i ljudi koji mogu čitati s usana. No, osim Labudovića čija je pojavnost polazna figura cijelog poduhvata, znakovitu narativnu potku daje i glas Mile Turajlić i njena vlastita i intimistička autorefleksivna (re)konstrukcija imago-loških struktura i emotivnih geografija njenog rodnog grada i rodne zemlje. Konstelaciji tog bitnog umjetničkog postupka uvelike je pomogla izvedbena umjetnica Barbara Matijević, autorica, koreografkinja i plesačica te članica plesne kompanije “Kombinirane operacije”. In-formiran njenom podrškom, narativ Mile Turajlić majstorski je *izveden*, te daje potrebno osobno uzemljenje velikim povijesnim narativima kojima film operira.

Dočim, ti veliki povijesni narativi doista su veliki: radi se o ključnim događanjima svjetske povijesti druge polovice 20. stoljeća u kojima je Jugoslavija imala bitnu ulogu. Titov govor u Ujedinjenim nacijama kada proziva Francusku za njihova kolonijalna zvjerstva i daje podršku alžirskoj revoluciji, što je izazvalo revolt francuske diplomacije ali i pljesak većine diplomata u dvorani, povijesni je korak ka formiranju antikolonijalnih politika Jugoslavije od svjetskog značaja i Titovog odabira globalnih saveznika.

Jugoslavija je pružala pomoć Alžiru na sve moguće načine, što će jako dobro pokazati drugi dio diptiha pod nazivom „Dosje Labudović: Filmske gerile“. Tito je 1959. godine u Alžir poslao svog najboljeg kamermana, a povukao ga je iz ratne zone samo da bi ga sa sobom poveo u Njujork 1960. godine

i kasnije za Beograd 1961. godine. Labudović je snimao alžirsku revoluciju tri i pol godine i kako je zaključio na kraju filma: „filmovao je istoriju“ Alžira i pritom postao i sâm dio te povijesti – djeca uče o njemu u muzejima alžirske revolucije a njegove snimke omogućavaju da se ta alžirska revolucija „pamti očima“, kako to objašnjava djeci jedan učitelj. Tijekom te tri godine snimljeno je 83 kilometara filmske trake, kako je Nacionalni arhiv Alžira utvrdio, radi se o 27 filmova i 274 fotografije, iz perioda 1959–1962. Milu Turajlić snimke djece u muzeju iz Alžira podsjećaju na djetinjstvo u Jugoslaviji, kada je Titov lik bio prisutan u javnoj sferi kao da je još uvijek živ (što je sjećanje koje dijelim), pa tako u jednom trenutku filma komentira: „Mislim da sam imala sedam ili osam godina kada sam skapirala da je on već godinama mrtav“.

Alžirski vojnici su itekako bili svjesni što je Tito za njih učinio poslavši im svog čovjeka od povjerenja.⁴ Saadi Salim, komandant 19. bataljona Alžirske oslobodilačke vojske, u filmu svjedoči kako su imali i jednog snimatelja iz Istočne Njemačke, kojeg su kontaktirali Francuzi, a on im je prepustio svoje snimke. U tom trenutku, kada su se bitke vodile i na svjetskoj diplomatskoj pozornici putem proizvodnje slika te naročito distribucije vijesti i posljedичne konstrukcije stvarnosti, to je bilo ravno ogromnoj izdaji. Labudović pak, dijametralno suprotno, prostodušno izjavljuje kako je on čitavo vrijeme sa sobom nosio ručnu bombu, kako bi u slučaju pokušaja zarobljavanja raznio i sebe i onoga koji bi ga pokušao zarobiti, kao što je činio i za vrijeme Narodno-oslobodilačke borbe.

Protagonist drugog dijela diptiha je i Lamine Bechichi, prvi direktor ra-

⁴ Kao što stoji na stranicama Muzeja afričke umjetnosti: “Labudovićevom predanom radu u najvećoj arapskoj zemlji prvi put je posvećena izložba 2007, kada su njegove fotografije iz alžirskog rata izložene u Nacionalnom arhivu u Alžiru. Tada ih je i donirao alžirskoj državi, koja ih je smestila u posebnom fondu nazvan „Fond Labudović“. Tom prilikom mu je direktor arhiva uručio Plaketu

zahvalnosti za rad, zbog toga što je doprineo nacionalnom kulturnom i istorijskom bogatstvu te zemlje.“ Vidi: <http://mau.rs/sr/arhiva/1296-in-memoriarn-stevan-labudovi%C4%87-1926-2017.html> (Pristup 19.4.2023.)

dija Slobodni Alžir, čiji veliki doprinos antikolonijalnoj borbi je ovjekovječen u njegovim stihovima koje je uglazbila Miriam Makeba: radi se o čuvenoj pjesmi IFRIGIYA, kojom su Bechichi i Makeba pokazali Francuzima ali i svim afričkim kolonizatorima da su „bijelci“ opravdavali svoju kolonijalnu svirepost nad „crnima“, „žutima“ i „crvenima“ svojim verzijama povijesnih (ne) istina. Povijest Afrike nije započela njenom eksploatacijom od strane Europljana: Ifrigiya, također poznata pod imenom al-Maghrib al-Adna, bila je srednjovjekovna regija koja je obuhvaćala zapadnu Libiju, današnji Tunis, istočni Alžir, Tripolitaniju, te bizantijsku provinciju *Africa Proconsularis*.

**Diskurzivna analiza
diplomatskog imaginarija
Pokreta nesvrstanih koji
nastaje između epohalnog
15. zasjedanja Ujedinjenih
nacija 1960. godine i
Beogradske konferencije
1961. godine osovina je
prvog dijela diptiha pod
nazivom „Dosje Labudović:
Nesvrstani“**

Tu je i Elaine Mokhtefi, antikolonijalna aktivistkinja koju je 1960. godine alžirski pokret za nezavisnost zaposlio u svom medijskom uredu upravo da bi se lobiralo na tom UN-ovom zasjedanju, i koja kasnije odlazi živjeti u Alžir. Kako tvrdi u filmu, većina zemalja kojima je 1960. godine priznata nezavisnost, bile su francuske kolonije. No, Francuska nije na taj način uspjela napraviti politički kompromis, prema Mokhtefi, jer Alžir nije htio odustati od svoje nezavisnosti koju je izborio tek dvije godine kasnije. Potom, važan glas drugog dijela je i Maja Plavšić, zahvaljujući kojoj su brojni ranjeni alžirski borci, putem misija Crvenog križa, transportirani i liječeni u jugoslavenskim bolnicama.

Kesić i Turajlić, čitajući popratnu dokumentaciju, dolaze do zaključka da je Labudović „režirao“ svoje priloge: kako nije htio snimati ranjavanja, krv i smrt („Zašto? Bilo je toga i previše! Nikad ne znaš kome će to doći u ruke“, kaže u filmu), inscenirao je neke svakodnevne borbene akcije, poput npr. provlačenja alžirskih boraca kroz francusku žicu, za potrebe filma.

Mila Turajlić je u svom filmskom diptihu iz 2022. godine korištenje arhiv-

skih materijala zaista dovela do novih produkcijskih okvira: kvaliteta obrade tog materijala daje nam priliku da, *putem slika*, odista duboko zaronimo u genezu Pokreta Nesvrstanih i alžirske revolucije koja je počela serijom napada poznatih kao *Toussaint Rouge* na Dan svih svetih 1. studenog 1954., a okončala se potpisivanjem mirovnog sporazuma u čuvenoj banji Évian. Njeno iznimno obrazovanje u poljima politologije, međunarodnih odnosa, medija i komunikacija koja je imala prilike studirati na prestižnoj London School of Economics and Political Science prije doktorata iz kinematografije na University of Westminster, ovdje je moglo doći do punog izražaja. Filmski diptih je manifestacija njenih istraživanja i u poljima imagologije i vizualne antropologije: zanimaju je ideo- i polito-sfere u kojima se oblikuju ljudski odnosi kroz kolanje korištene i objavljene, ali i utišane, nevidljive, prešućene, sakrivene, još-ne-pronađene slike, modeli reprezentacije i interpretacije u njenom korištenju. Turajlić u mediju filma demonstrira i svoja promišljanja i analizu „diplomacije kao teatra“ (kako to teoretski uokviruje Naoko Shimazu na primjeru čuvene konferencije u Bandungu 1955. godine),⁵ odnosno kako se taj diplomatski teatar uprizoravao prema i za medije na primjeru osnivačke konferencije Nesvrstanih u Beogradu 1961. godine.

**Labudović prostodušno
izjavljuje kako je on
čitavo vrijeme sa sobom
nosio ručnu bombu, kako
bi u slučaju pokušaja
zarobljavanja raznio i sebe
i onoga koji bi ga pokušao
zarobiti, kao što je činio
i za vrijeme Narodno-
oslobodilačke borbe**

Filmski diptih Mile Turajlić nije politički vektor koji vodi tek ka slavnoj prošlosti, on je i filmsko-politička konstelacija sadašnjosti i važna smjernica za neke nove antikolonijalne politike, jednako neophodne danas, kao što su bile neophodne sredinom 20. stoljeća kada su se brojne azijske i afričke zemlje borile za svoju slobodu i suverenitet. U današnjem svijetu, u kojem ljude, poglavito ne-„bijele“ ubijaju na limesima tvrđave Evropa zato jer ne mogu pokazati neke papire na graničnim prijelazima, odista su jednako neophodne.

⁵ Shimazu, Naoko. *Diplomacy as Theatre: Staging the Bandung Conference of 1955*. Modern Asian Studies, 48 (1), 225-252. Cambridge: Cambridge University Press 2013 (2014). Već sljedeće 1956. godine, Sukarno je počasni gost na svečanom otvaranju jesenjeg Zagrebačkog velesajma. Vidi:

Zagrebački velesajam kao laboratorij nesvrstanih, <http://uiii.hr/exhibitions/zagrebacki-velesajam-kao-laboratorija-razmene-unutar-pokreta-nesvrstanih> (Pristup 19.4.2023.)

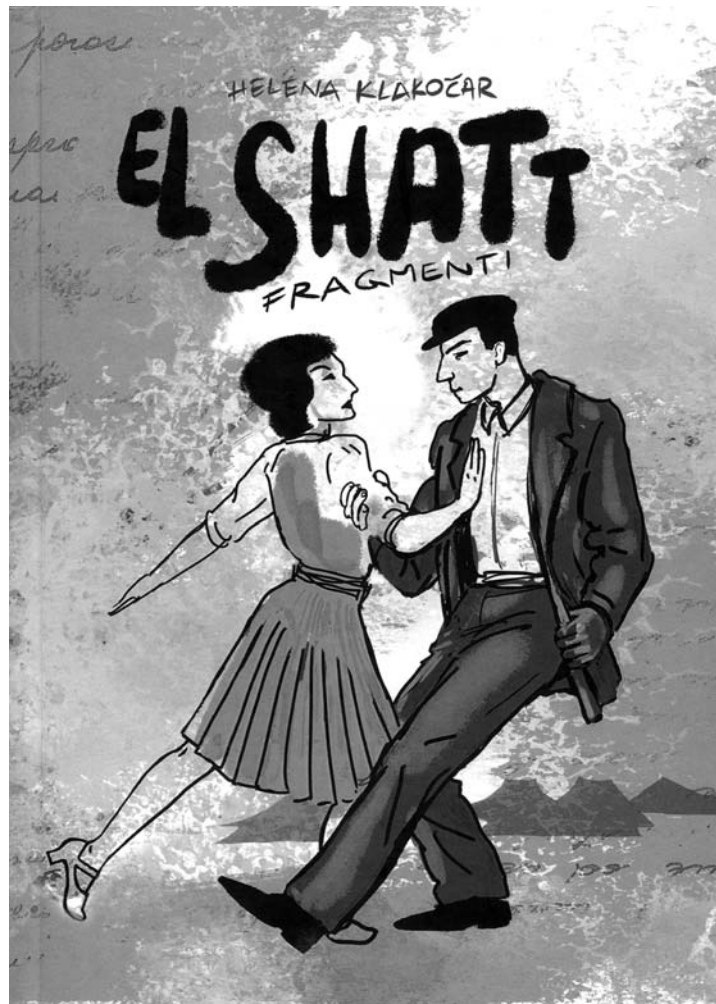
HELENA KLAKOČAR, *EL SHATT: FRAGMENTI*, (JAVNI PROSTOR, SESVETE, 2023.) I ALEKSANDAR ZOGRAF *PRIČE IZ DRUGOG RATA* (DRUŠTVO LJUBITELJA POPULARNE KULTURE, MUZEJ JUGOSLAVIJE, BEOGRAD, 2022.)

STARI I NOVI SVIJET, SVUGDJE OKO NAS

Zbog autentično uobličanih osobnih pogleda, uvjerljivih detalja i snažnih osjećaja u sačuvanim sjećanjima, čitateljima je moguće upiti epski zamah godina koje je skoro 30.000 žitelja Dalmacije, pogonjenih iskrenom vjerom u uspješni ishod NOB-a, provelo na putovanju života, otkud su se kući – svi koji su imali tu sreću ili su to htjeli – vratili promijenjeni

PIŠE: Bojan Dmitrović Krištofić

Partizanski zbjeg na egipatskom poluotoku Sinaj, poznat i kao izbjeglički kamp El Shatt, koji je postojao na samom kraju Drugog svjetskog rata, od 1944. do 1946. godine, u novije vrijeme, čini se, izlazi iz zamagljene povijesti, no više zahvaljujući umjetnicima nego historičarima. Spisateljica Nora Verde je bakina sjećanja na kolektivnu evakuaciju Korčule poslije pada Italije 1943. uključila u svoj hvaljeni autofikcijski roman *Moja dota* (Oceanmore, 2021.); a premijera dokumentarnog filma Ivana Ramljaka *El Shatt: nacrt za utopiju*, u kojem se bavi i političko-kulturnom organizacijom kampa u kontekstu Narodno-oslobodilačkog pokreta, zbit će se na Festivalu mediteranskog filma u Splitu. Helena Klakočar, likovna umjetnica, filmska i strip-autorica, nedavno je objavila strip ili crtani roman *El Shatt: Fragmenti*, u kojem oslikava iskustva iz zbjega članova svoje porodice i njihovih sumješтана s područja Podgore, ali i ljudi iz stranih zemalja, čije je priče našla u osobnim dnevnicima i arhivima. Kako naslov kaže, djelo čini niz izvanredno crtanih i zaista iznimno životnih narativnih fragmenata, koji prema principu isječaka iz svakodnevnice pripovijedaju ključnu priču prvo o plovidbi do Hvara, onda o daljnjem zbjegu na Vis, a potom preko Jadrana u talijanski Bari i naposljetku Mediteranom u egipatski El Shatt. Upravo zbog autentično uobličanih osobnih pogleda, uvjerli-

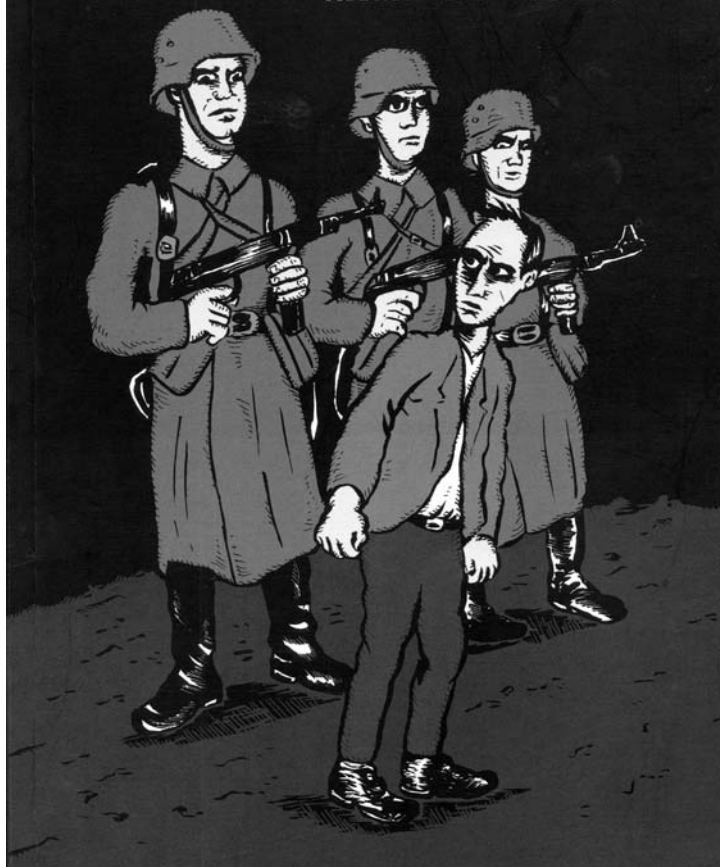

vih detalja i snažnih osjećaja u sačuvanim sjećanjima, čitateljima je moguće upiti epski zamah godina koje je skoro 30.000 žitelja Dalmacije, pogonjenih iskrenom vjerom u uspješni ishod NOB-a, provelo na putovanju života, otkud su se kući — svi koji su imali tu sreću ili su to htjeli (jer su pojedini u Egiptu ili drugdje i ostali) — vratili promijenjeni.

El Shatt: Fragmenti, na tom tragu, dirljivo je i katarzično ostvarenje što osvjetljava razloge zbog kojih partizanski zbjeg ne može biti ni potisnut, niti zaboravljen

PRICHE IZ DRUGOG RATA

ALEKSANDAR ZOGRAF.

Naratori kroz čije poglede čitatelji prate dio po dio priče su Gojko, jedan od autoričinih ujaka i tada dječak-pučkoškolac; Tekla, njezina majka i najstarije dijete bake Filomene i djeda Ante; Phyllis, mlada Engleskinja koja je u zbjegu radila kao jedna od administratorica; i zadnja, ali ne manje važna, koza Bila, koja kao praktički članica porodice nije mogla ni do Visa, jer domaće životinje više nisu bile dozvoljene na izbjegličkim brodovima, pa su je morali ostaviti na Hvaru da postane divlja ili pak nečija druga koza. Trenutak rastanka od nje, koji je u dva poglavlja dan iz ljudskog i životinjskog kuta, posebno je teško pao majci i baki Filomeni, ali i samoj kozi, koja zdvojno gleda za brodom na odlasku za Vis, ne shvaćajući sasvim što se zbiva, no sluteći da svoje male i velike vjerojatno više neće vidjeti. Stranice te sekvence su među najpotresnijima u stripu, i baš su takve crtice koje život znače to što čini razliku između suhog povjesničarskog dokumenta (ili transkribirane faktografije), i ovakvog djela koje je rađeno u najčišćoj tradiciji svjetskog dokumentarnog stripa. Njenoj je izgradnji, uostalom, obol dala i sama Helena Klakočar, svojim prvim crtanim romanom *Passagen en douce* (Freon, Bruxelles, 1999.), izvorno objavljenom na francuskom jeziku i nagrađenom na 27. Međunarodnom strip-festivalu u Angoulêmeu za najbolji strip stranog autora/ice u Francuskoj te godine (taj strip i njegov nastavak je, kao *Nemirno more* (u dva dijela), u regiji prvo izdala beogradska Fabrika knjiga 2008. i 2009. godine, zatim Ljubljanski Forum 2011. (u jednom tomu, kao *Nemirno morje*), i naposljetku zagrebački Vedis (također u dva dijela, 2015. i 2016., te napokon u jednom, 2021.g.). Probojnim stripom H. Klakočar je pripovijedala o tada

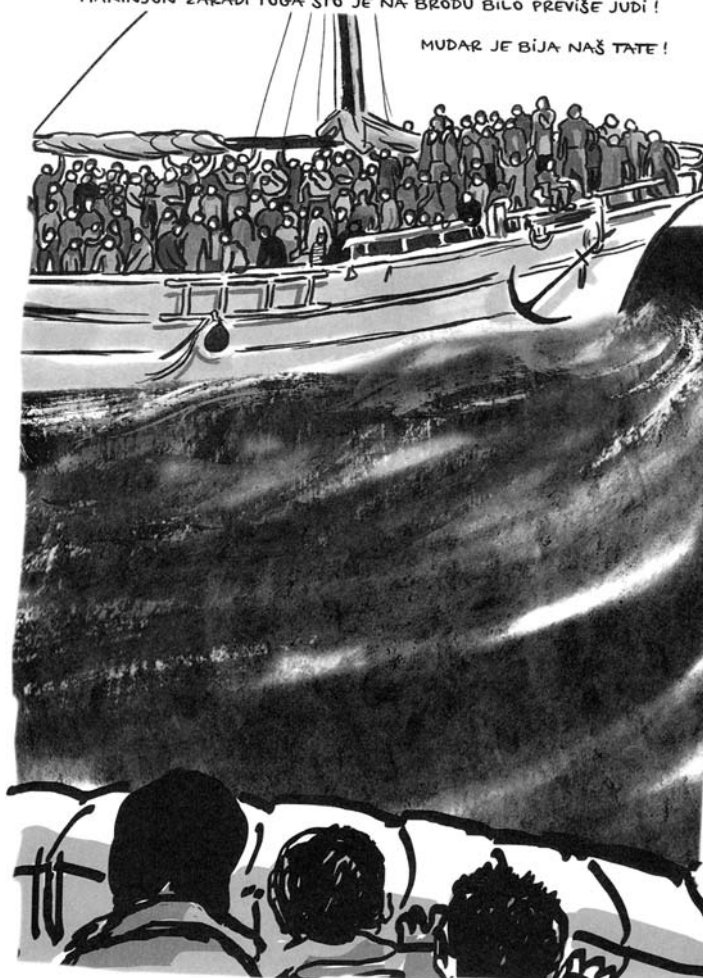
BILI SMO SKORO SAMI NA TEM BRODU, MATER JE SAMO UZDISALA DA KAKO ĆE BILA BEŽ NJE I KAKO ĆEMO MI BEŽ BILE...

TATE JE SAMO MUČA I GLEDA ČAS U MORE. ČAS U NEBO... BIT ĆE MISLIJA DA MORAMO BITI MALI DA NAS NIKO NE VIDI DA NAS NJEMAČKI AVIJONI NE BOMBARDIRAJU!

ONI SU STIGLI DVI URE IZA NAS, JER SU IMALI VELIKE PROBLEME S MAKINJON ZARADI TOGA ŠTO JE NA BRODU BILO PREVIŠE JUDI!

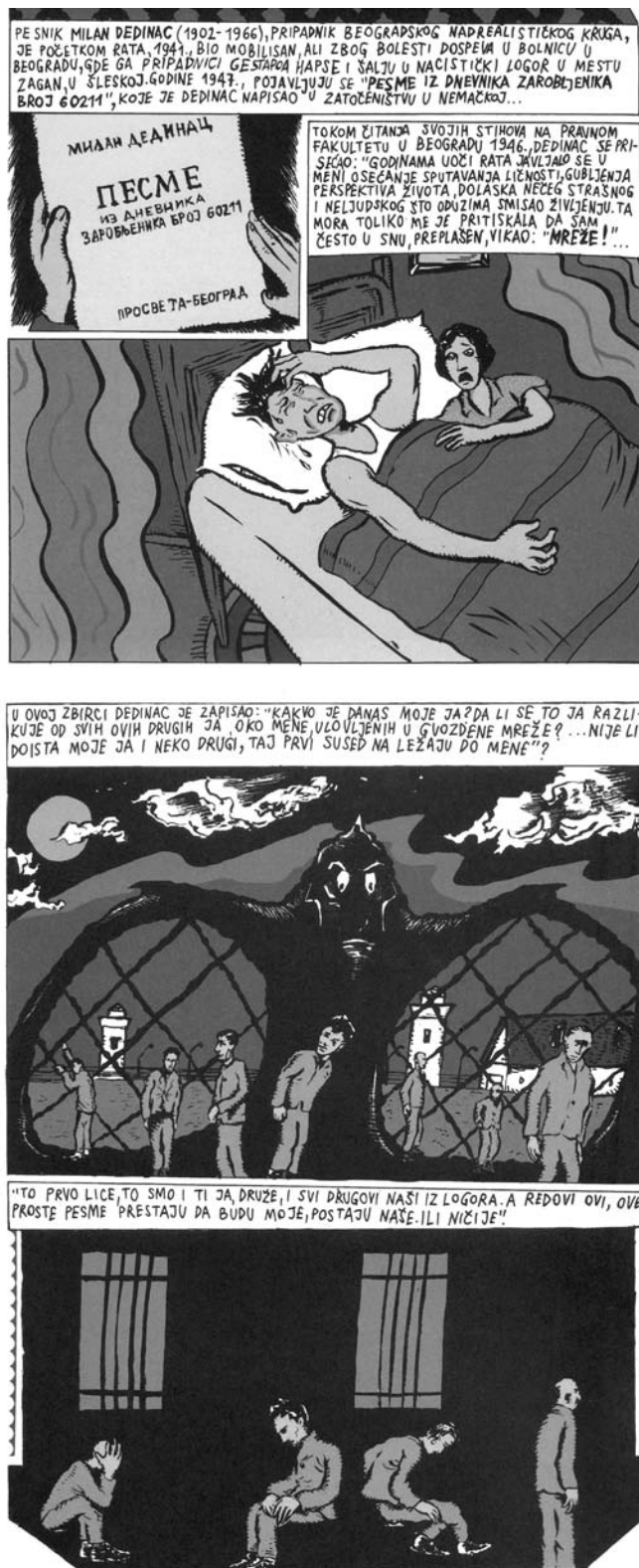
MUDAR JE BILA NAŠ TATE!

neposrednoj prošlosti: vlastitom doživljaju raspada Jugoslavije unutar uvjeta nenadane potpune izmještenosti, zbog plovidbe s porodicom na jedrilici, i o svojevrsnom apatridskom iskustvu koje je takvo stanje potaknulo. Znakovito, žarište njenog novog djela ponovo je na plovidbi i putovanju prethodne generacije njezine porodice, putovanju koje povijest znači. *El Shatt: Fragmenti*, na tom tragu, dirljivo je i katarzično ostvarenje što osvjetljava razloge zbog kojih partizanski zbjeg ne može biti ni potisnut, niti zaboravljen.

Kad crta stripove temeljene na stvarnim i povijesnim zbivanjima, Zograf u pravilu poseže za sekundarnom dokumentarnom građom koju ne traži tek u osobnim i javnim arhivima i zbirkama, već i na svojim sad već poslovičnim putešestvijama buvljacima

Na drugoj geografskoj strani regije, svjetski poznati pančevački autor Saša Rakezić alias Aleksandar Zograf je pri beogradskim nakladnicima: biblioteci Popbooks Društva ljubitelja popularne kulture i Muzeju Jugoslavije, svježe objavio zbirku kratkih stripova *Priče iz drugog rata*, gdje je sakupio svoje radove u kojima se dulje vrijeme bavio događajima iz 40-ih godina 20.st., presudnima za povijest, ali i sadašnjost ovih prostora. Zograf je vrlo produktivan autor koji je od sredine 90-ih, kada je na sceni međunarodnog stripa svoje zbirke i albume počeo objavljivati kod najuglednijih nakladnika (kao što je npr. američka kuća Fantagraphics Books iz Seattlea, jedna od vodećih za tzv. alternativni strip na engleskom govornom području), razvio samo sebi svojstven grafički i narativni pristup, nezamjenjiv s bilo kojim drugim stvaraocem. Kad crta stripove temeljene na stvarnim i povijesnim zbivanjima, on u pravilu poseže za sekundarnom dokumentarnom građom koju ne traži tek u osobnim i javnim arhivima i zbirkama, već i na svojim sad već poslovičnim putešestvijama buvljacima, uvijek se trudeći sagledati protekle događaje iz jasnih i dojmljivih individualnih perspektiva. Njegova nesklonost narušavanju integriteta izvornika, pored nužne montaže teksta i slike radi karakteristika transpozicije u medij stripa, ponekad rezultira kontraefektom doslovnog ilustriranja nađenog sadržaja, no u ponajboljim radovima, kakvih i u *Pričama iz drugog rata* ima par primjera, Zografova sirovo začudna grafička stilizacija daje čitatelju doživljaj nepatvorene nadrealnosti događaja koji, mada stvarni, svojom nepredvidljivošću nadilaze svaki izraz mašte. U slučaju ovog izdanja, upečatljivošću se ispred prepoznatljivih strip-crtica od dvije stranice izdvajaju nešto dulje priče: *O Borskoj beležnici* na 14 stranica, te *Pisma Hilde Dajč* i *Radoslavljeva priča* na po 10 stranica; gdje je upravo potonja, izvorno objavljena u nastavcima kao dvostrana strip-kolumna u tjedniku *Vreme* (te već uknjižena u albumu *Tušta i tma*; V.B.Z., 2005.), otprije izrazito

zaintrigirala ovog čitatelja. Zograf je kod uličnog prodavača starih knjiga nabasao na bilježnicu u kojoj je izvjesni Radoslav, Beograđanin rođen 1915., zapisao čitav svoj životni put do Uskrsa 1944. i savezničkog bombardiranja grada, kad se priča naprasno prekida, premda se može pretpostaviti kako ga je protagonist preživio, budući da je uspio ostaviti naknadno svjedočanstvo baš o tom događaju. Jezovito otvoreni kraj Radoslavljevu priču čini neizdrživo prijemčivom — s njegovom se mukom, čak i ako čitatelj nije proživio nikakav rat, veoma lako poistovjetiti; dok izostanak katarze u njegovom, istini za volju, tegobnom bivanju na ovoj zemlji, jest ono što čitatelja potiče da u okvir koji je Radoslav, pardon Zograf, iscrtao, upisuje vlastita značenja. I baš je to razlog uspjeha autorovih najnadahnutijih slikovnih evokacija davnijih povijesti i nekadašnjih svakodnevnica: briga za čitatelje, koji se uvijek osjećaju pozvanima rastvoriti stranice svijeta samo naizgled dalekog; a zaista prisutnog, u dobru i u zlu, svugdje oko nas.

ARSEN DEDIĆ, *KANTAUTOR* (DISKOTON, SARAJEVO 1985) I *SUPUTNICI* (DALLAS RECORDS, ZAGREB 2014)

KANTAUTOR I UMJETNIK – DRUGI DIO

Arsen je u pravu kad u svojoj bilješci tvrdi da na "Kantautoru" nije želio oponašati originale ni načiniti nešto drugo od ovih pjesama, i doista ih nije oponašao, ali se svejedno "držao izvornika" pa tako prepjevi ne samo da nisu doslovni već često vrlo slobodni i vrlo lucidni, u autorskom smislu, a opet itekako vode računa o smislu originalnih skladbi

PIŠE: **Nenad Rizvanović**

U svojoj knjizi "Arsen" (Znanje, 1983) Igor Mandić piše da je kantautor "napola prokleti pjesnik a opet dobrim dijelom i građanin", vrsta dvoglavog bića koje pliva između "ogovaranog šlagera", šansone ("pretenciozne pjesmice kantautorskog stila"), literarne šansone (uglazbljena pjevana poezija) i tzv. "kantatorske autorske pjesme". Da li je kantautor umjetnik na estradi ili zabavljač koji ima umjetničke ambicije? Vjerojatno i jedno, i drugo, odnosno malo jedno, malo drugo. Kantautor je svojevrsni "multitask" – on je autor glazbe i teksta (ponekad čak i pravi pjesnik), ali mora biti pjevač, interpretator i zabavljač. Ne mora nužno biti veliki pjevač ako je jak kompozitor i velik tekstopisac (ili pjesnik), pogotovo ako ima smisla za interpretaciju i još zna zabaviti publiku. Prirodom svog posla i zanata kantautor njeguje svoje umjetničko biće na pozornici i naravno da ga publika voli i sluša. On je tegobni radnik i "estradsnjak", koji se bori se surovim i slatkim zakonima estradnog zanata: on zna tajnu kako u primjereno umjetničko ruho upakirati sadržaj koji publika voli i traži.

Arsen je o svojim estradno-umjetničkim iskustvima prvi puta progovorio u odličnoj pjesmi "Moj zanat" objavljenoj na albumu "Porodično stablo" (1976). Deset godina kasnije snimio je ambiciozan dvostruki album "Kan-

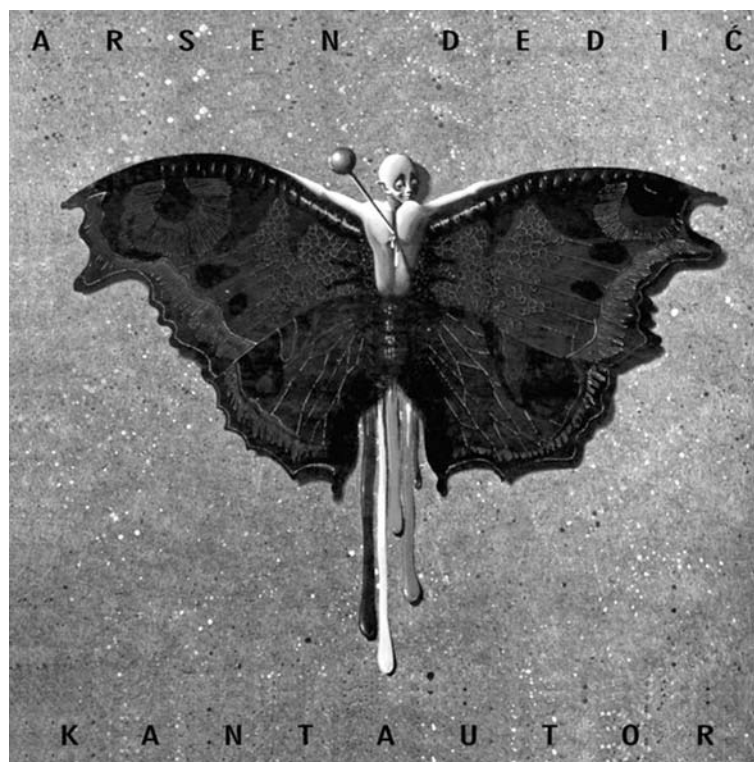
tautor": autopoetički manifest, muzički esej, svojevrsni vodič kroz meandre šansone i kantatorske pjesme, hommage životu i radu "kantautora" i prije svega izvanrednu ploču. Termin "kantautor" vremenom je postao širi pojam od "šansonjera" ili "singer-songwritera" – pa tako Leonarda Cohena, Jacquesa Brela i Gina Paolija danas vidimo kao dio šireg "kantatorskog" bratstva. Stanovite razlike među ovim terminima ipak postoje, pa je Arsen bliži ideji kantautora (tal. cantautore) nego šansonjera a pogotovo singera-songwritera. U popratnoj bilješci na ploči Arsen piše da je "Kantautora" pripremao još od ranih 1960-ih, točnije od 1963. kad je prvi put snimio Brelov evergrin "Ne me quite pas". "Prepjevavajući ih i pjevajući ih nisam želio ih ni oponašati niti načiniti nešto drugo od ovih pjesama, znajući da je upravn govori tih pjesama neotuđiv. Imao sam potrebu govoriti jezikom svoje subraće kantautora. Prilagođavao sam svoj jezik pjevački i način njihovom i obratno. Ova ploča nije antologija mog ukusa", kaže Dedić u spomenutoj bilješci.

Ipak, "Kantautor" jest i antologija Dedićevog ukusa. U širokom smislu Arsenov muzički ukus nemoguće je potpuno "antologizirati" ili "katalogizirati", naprosto jer je bio nevjerojatno širok, obilan i raznovrstan. U razgovoru s Igorom Mandićem on sam kaže da se njegov (mladalački) muzički ukus širio "od swinga do San Rema" i uključivao raznorodne glazbene žanrove poput twista, doo-wopa i rocka, da ne spominjemo što je sve došlo kasnije. Prvi njegov singl uopće bio je "Zapleši twist" iz 1962., prepjev velikog hita Chubbyja Checkera "Let's Twist Again". "Zapleši twist" nije nezanimljiv rad, no sam twist nije bio žanr po Arsenovoj mjeri. Uostalom on je tada već doživio sasvim drukčiju "inicijaciju" odnosno "šok identifikacije" i to 1961. godine kad je prvi put čuo Gina Paolija kako pjeva "Un uomo vivo", koju će

ubrzo i sam prepjevati i snimiti kao "Jedan živi čovjek" i tako postati neformalni pripadnik đenoveške škole koja je uključivala autore čijim se pjesmama Arsen tokom karijere predano bavio, poput Paolija, Fabrizia De Andréa, Luigija Tenca, Sergia Endrigo (rodnom Puležana), ali oni koje je preskočio (poput Umberta Bindija i Bruna Lauzija), ili one na koje se ipak osvrnuo, poput slovensko-talijanskog kantautora Giorgia Gabera (odnosno Jurja Gaberščika, Milanesa tršćanskog podrijetla, čije je verzija "O Bella Ciao" iz 1967. još uvijek najpopularnija) a čiju je pjesmu "Ceste u noći" / "Le strade di notte", Arsen snimio na svom trećem singlu "To sam ja" 1963. godine.

U širokom smislu Arsenov muzički ukus nemoguće je potpuno "antologizirati" ili "katalogizirati", naprosto jer je bio nevjerovatno širok, obilan i raznovrstan

Na "Kantautoru" Arsen je dakle ekipu talijanskih kantautora „suočio“ s francuskim šansonjerskim timom u iznimnoj postavi – Jacques Brel, Charles Aznavour, Georges Brassens i Yves Montand – znači četiri na četiri, s podjednakim brojem pjesama, šest prepjeva talijanskih i šest francuskih, u zanimljivom odabiru: Montand i Brassens po pjesmu, Brel i Aznavour po dvije, "protiv" Tenca i Paolija, plus Endrigo i de André po dvije. Kako bi konačno dogradio internacionalnu stranu "Kantautora", Arsen je dodao još "Kabinetete" Bulata Okudžave i "To sve je davno" Leonarda Cohena, bez kojih je "Kantautor" nezamisliv, kao i Lennonov klasik "Zamisli" / Imagine, bez kojeg je "Kantautor" zamisliv. Jasno je da izbor pjesama na ovoj ploči savršeno ocrtava izvanredan Arsenov muzički ukus. No pomalo je klimava ideja da je Arsen želio namjerno "izjednačiti" rezultat francuskih i talijanskih autora. Lako je uočiti, naime, da "Kantautor" počinje i završava Brelovim pjesmama ("Nemoj poći sad" i "Sunčana vremena", odnosno "Pjesma umirućeg", kako ju je preimenovao na CD reizdanju "Suputnici"), no i prepjev pjesme Leonarda Cohena "Seems so long Ago, Nancy" s albuma "Songs From a Room" (1968.) ima stanovit đenoveški pedigree. Arsenova verzija "To sve je davno" više je prepjev de Andréeve "Nancy" s albuma "Volume 8" iz 1975. godine, nego samog Cohenovog originala. Fabrizio je inače bio poznat po nadahnutim prepjevima – Bobu Dylanu se primjerice toliko dopala njegova verzija "Desolation Row" – "Via della poverta" s albuma "Canzoni" iz 1974. – da mu je tim povodom napisao dugo prijateljsko pismo. Nije nevažno napomenuti da je Fabrizio na tom istom album "Canzoni" osim Dylana, prepjevao i pjesme Leonarda Cohena ("Suzanne" i "Joan de Arc"), Brassensa i druge, što znači da je album "Canzone" moguć uzor za "Kantautora". Leonard Cohen je "Seems so Long Ago, Nancy" posvetio svojoj poznanici Nancy Challies koja se 1965. godine ubila u Montrealu nakon što joj je sud oduzeo novorođenčce i dao ga na usvajanje. Mnogi su kasnije tumačili da je glavna junakinja te pjesme Marilyn Monroe, a za takvu interpretaciju ima

dovoljno uporišta u Cohenovom tekstu. Arsen je od svih mogućih Cohenovih pjesama izabrao baš ovu jer mu se odlično uklopila u mini-ciklus o "posrnulim djevojkama" na "Kantautoru" ("Nancy se davala svima"), premda je moguće da ni Arsen ni de André nisu bili svjesni dvostrukog konteksta ove pjesme. Nesumnjivo da je utjecaj De Andréa na ploču "Kantautor" bio važan ako ne i presudan jer je druga pjesma u mini ciklusu o "posrnulim" djevojkama na "Kantautoru" prepjev njegove slavne pjesme "Via del Campo" (u Arsenovom prijevodu: "U toj ulici"), "o jednoj drolji s očima boje lišća" ("dok je raznose prosti ljudi/ niče cvijeće kud god je stala") s debitantskog albuma "Volume 1" iz 1968. godine. I pjesma i istoimena đenoveška ulica – u ono vrijeme geto odbačenog ološa, prostitutki, emigranata, deztertera i terorista – u međuvremenu su postali tako slavni da se danas na broju 29. nalazi muzej đenoveških kantautora. Potpuno drugi ugođaj ima de Andréova pjesma "La ballata dell'eroe" ili "Balada o jednom heroju" koja je izniman primjer evropske antiratne pjesme ("A sada kada je mrtav/ Domovina slavi/ još jednog heroja/ sa zvijezdom u glavi"). No to nije zadnja de Andréova pjesma kojom se Arsen pozabavio u karijeri – još 1968. godine na svom osmom singlu "To je moj svijet" snimio je De Andréov prvi hit sa svog prvog singla "La canzone di Marinella" ili "Priča o Marinelli".

Treća pjesma iz istog ciklusa na "Kantautoru" jest skladba "Prva ljubav" – "La prima compagna" u kojoj se Sergio Endrigo prisjeća i pjeva o svojoj (prvoj) ljubavi („O takvoj ljubavi ja pjevam/ opravo onoj što se plaća". "Kantautor" je ipak ljubavni kanconijer u kojem su opisane različite vrste ljubavnih iskustava – od ukupno dvadeset i dvije pjesme trinaest pjesama je ljubavnih. "Moja ljubav ima" odnosno "Io so perche l'amore" Gina Paolija ("Znam kada ljubav ima oči crne/ Kad uđu u me, kada svjetlo trne/ Znam kada ljubav ima oči bijele/ Kada ih ljubim, kada se vesele"), po mnogočemu prepoznatljiva Paolijeva ljubavna pjesma u kojoj je Arsen mogao prepoznati svoje poetičke interese. On je inače i u privatnom životu bio najbliži Paoliju

– poznato je da su bili bliski prijatelji, čak i kumovi. Spomenuti "Un uomo vivo" je bio samo početak njihove suradnje i prijateljstva, on je već 1964. snimio slavnu Paolijevu skladbu "Senza fine" odnosno "Bez kraja" premda je najslavnija i vjerojatno najuspjelija njegova obrada uopće "Sapore di sale", "Okus soli" s albuma Arsenal (1981.) prvi put snimljena još godine 1964. kao "Ukus soli", premda nikako ne treba zaboraviti ni "Sunčano lice", "Il tuo viso di sole" s trećeg i dvostrukog albuma "Homo Volans" (1973.). Napokon, godine 2006. zajedno su objavili i koncertni album "Arsen Dedić & Gino Paoli u Lisinskom".

**Nesumnjivo da je utjecaj
De Andréa na ploču
"Kantautor" bio važan ako
ne i presudan jer je druga
pjesma u mini ciklusu o
"posrnulim" djevojkama na
"Kantautoru"**

Baš kao i de Andréova "Balada o heroju", i druga Endrigova pjesma na "Kantautoru" "Golubica" ili "La colomba", antiratna je pjesma, zapravo prepjev "Se equivocó la paloma" na talijanski jezik. Slavni španjolski i komunistički pjesnik Rafael Alberti napisao je 1938. pjesmu posvećenu Pablu Nerudi za koju je 1941. glazbu napisao jedan od najvećih argentinskih kompozitora Carlos Gustavino, kao dio "Suite Argentina" za klavir. Sergio Endrigo je iz suite 1970. izdvojio "Golubicu", posvetio je Che Guevari (što je Arsen propustio zabilježiti na ploči), i učinio je planetarno poznatom, premda je ljepša i elegantnija verzija argentinske pjevačice Mercedes Sosa iz 1975., na španjolskom naravno, ali s Endrigovim aranžmanom. Poznato je da je Arsen rado drugovao i s Endrigom, koji je na Splitskom festivalu 1970. otpjevao Arsenovu i Arnautalićevu skladbu "Kud plovi ovaj brod", koju sam Arsen začudo nikad sam ponovno nije snimio, a nije je čak objavio ni na albumu "Naručene pjesme" iz 1980. Sa Sergiom Endrigom otpjevao je u duetu prvu verziju Ujevićevog "Odlaska" na svom osmom albumu Rimska ploča (1979), a posljednji Arsenov objavljeni studijski snimak uopće bio je prepjev Endrigove "Mani bucate", ili "Rasipne ruke" na kompilacijskom albumu "1947. – homage a Sergio Endrigo" (2012.). Luigi Tenco se ubio još 1967. godine, a Dedić je na "Kantautora" uvrstio njegovu slavnu skladbu "Vedrai, vedrai".

Istinito je Arsenovo "priznanje" da je sa Stjepanom Mihaljincem na klaviru sve pjesme snimio u komadu, "kao na sceni", "uživo", "bez pada" u "zamke orkestracije", premda bi bilo bolje reći da je "Kantautor", izbjegao "zamke produkcije", za razliku od primjerice albuma "Kino sloboda" (iz 1987.). Nije naime uopće slučajno da "Kantautor" zvuči izvanredno: snimljen je u travnju i svibnju 1985. godine u čuvenom pokretnom studiju R4 RTZ-a, u ono vrijeme najboljem u Jugoslaviji, s ton majstorom Mladenom Škalecom,

koji je dotada snimio albume uživo "Film u Kulušiću – Live" grupe Film, "Ravno do dna" Azre i "Akustična trauma" Leba i soli. Arsen je sve pjesme "sravnio" na istu razinu, no još je bitnije da ih je u aranžerskom i izvedbenom smislu doveo do savršenstva tako da "Kantautoru" uopće nisu trebali producerski zahvati, već samo iznimno kvalitetni zvuk, u čemu je pokojni ing. Škalec bio veliki majstor.

Arsen je u pravu kad u svojoj bilješci tvrdi da na "Kantautoru" nije želio oponašati originale ni načiniti nešto drugo od ovih pjesama, i doista ih nije oponašao, ali se svejedno "držao izvornika" pa tako prepjevi ne samo da nisu doslovni već često vrlo slobodni i vrlo lucidni, u autorskom smislu, a opet itekako vode računa o smislu originalnih skladbi. Premda u bilješci na ploči konstatira da originali imaju svoj "neotuđiv upravni govor", Arsen ih je zapravo učinio "otuđivim" i "prisvojio ih" (da ne kažemo "arsenalizirao"), ali je to uradio tako vješto i inteligentno da se slušatelju lako može učiniti da sluša njegove pjesme, čak i ako poznaje original. Svođenjem pjesama na njihovu bit i na istu muzičko-aranžersku razinu – ili čak na recitativ – Arsen otvara širok prostor za razgovor o "preradama", "prisivajanjima" i "potuđivanjima", želeći istaknuti poetsku vrijednost tekstova, što je zapravo obrnuti proces nego na ploči "Pjevam pjesnike" iz 1980. na kojoj je "kantautorizirao" pjesnike, dok ih na Kantautoru na određen način "dekantautorizira" i "estetizira".

**Istinito je Arsenovo
"priznanje" da je sa
Stjepanom Mihaljincem
na klaviru sve pjesme
snimio u komadu, "kao na
sceni", "uživo", "bez pada"
u "zamke orkestracije",
premda bi bilo bolje reći da
je "Kantautor", izbjegao
"zamke produkcije"**

Nema boljeg primjera od Brelove "Nemoj poći sad", ili "Nemoj poći", u prvoj verziji čak i "Nemoj me napustiti" (na "Suputnicima" pjesmi opet vraća naslov u "Nemoj poći") kojoj se toliko puta vraćao da je postala dio njegovog repertoara, pa bismo je donekle mogli proglasiti i Arsenovom. Sve tri verzije, iz 1963, 1971. i iz 1985. svjedočanstvo su velikog autorsko-aranžerskog truda koji je Arsen uložio u ovu pjesmu – kao da mu je trebalo dvadeset godina autorske karijere da nadođe do definitivne i savršene verzije. Slično se može utvrditi i za novu verziju duhovite i ironične Okudžavine skladbe "Kabineti" ("Кабинеты моих друзей"), prvi put snimljenu 1978. na albumu "Okudžava u Zagrebu". Razlika u doradnosti između jedne i druge verzije iste pjesme – ponajprije samog teksta – upravo je začudna.

Očito je dakle da je rad na ovim pjesmama bio neka vrsta njegovog autorskog treninga – odnosno da je rad na njihovom usavršavanju ili finaliziranju zapravo istovremeno bio rad i na svojim pjesmama. Primjetno je da pjesme "To sve je davno", "U toj ulici", "Moja ljubav ima" pripadaju istom tematskom i muzičkom kompleksu kao i "Djevojka za jedan dan", "Stara cura" ili "Djevojka iz moga kraja", što nikako ne znači da je Arsen "prekopirao" ili "pokrao" pjesme uzore i autore uzore, već da je od njih učio i naučio kako svoju umjetničku ideju zapakirati u primjereno žanrovsko ruho.

"Kantautor", dakle, sugerira slušatelju da Arsenove pjesme nisu pale s neba i da nisu stvar neke mističke inspiracije, već posljedica mukotrpnog zanatsko-umjetničkog rada na pjesmama, kao i izvanrednog ukusa i naposljetku velike muzičke erudicije. Iza gotovo svake odabrane pjesme na "Kantautoru" stoji velika i zanimljiva priča. "Les Feuilles Mortes" ili "Mrtvo lišće" na stihove Jacquesa Préverta uglazbio je Joseph Kosma, ili Kozma József, mađarski Židov koji je pred nacizmom pobjegao u Pariz a bratić je Lászla Moholy-Nagyja. Pjesma je najpoznatija u izvođenju Yvesa Montanda, a kasnije su je izvodili mnoge i mnogi, poput Juliette Gréco ili Françoise Hardy, dok je Johnny Mercer već 1949. napisao englesku verziju "Autumn Leaves" i pretvorio ga u jazz standard koga su izvodili Bing Crosby, Nat King Cole, Doris Day i Frank Sinatra, a podjednako je popularna bila i instrumentalna verzija koju su varirali mnogi džezeri (Miles Davis, Duke Ellington, John Coltrane, Stan Getz, Ahmad Jamal i drugi). Arsen se "Mrtvom lišću" vratio 2002. godine snimivši na albumu "Kinoteka" zanimljivu verziju sa Zagrebačkim gudačkim kvartetom.

Kao i u slučaju Brela, Paolija i De Andréa, i u Aznavourovom slučaju Arsen je vodio računa da izabere dvije potpuno različite pjesme: "Kamarad" i "Žena je žena". Prvu je Aznavour napisao u suradnji sa samozatajnim tekstopiscem Jacquesom Planteom (1920 - 2002), s kojim je surađivao te su zajedno napisali neke od najvećih hitova „Les Comédiens“ (1962.) ili „La Bohème“ (1965.).

„Kamarad“ ili „Camarade“ (koji postoji ne slučajno i u španjolskoj verziji) objavljena je na odličnom Aznavourovom albumu iz 1978. "Je n'ai pas vu le temps passer". Arsen je vješto jednu antikomunističku liniju preveo u vrlo konkretnu i vrlo dramatičnu ratnu scenu (Španjolski građanski rat), koju je lako zamisliti i u kasnijim ratnim scenama. Bombe padaju na grad u pjesmi i zato je Arsen odustao od ambasada u Caracasu i Beogradu koje postoje u originalnoj verziji („J'ai appris qu'ils t'ont donné une ambassade/ Quelque part à Caracas ou à Belgrade").

"Žena je žena" je vrlo slobodni – i zaista maestralni – prepjev ranog Aznavourovog hita iz 1960 "Tu t'laisses aller". Pjesma je smisleno prenaslovljena u "Žena je žena" jer ju je popularizirao Jean-Luc Godard u svojoj muzičkoj komediji "Une femme est une femme" na filmskoj metafilmskim intermedijalnim komentarima i citatima. Baš tu pjesmu u važnoj sceni Jean-Paul Belmondo (koji se opet nimalo slučajno zove Alfred Lubitsch jer je film zapravo hommage Ernestu Lubitchu), sluša zajedno s Angelom (Anna Karina). Originalnu muziku za ovaj film komponirao je inače Michael Legrand. Golob je vješto "postarao" likove u svom prepjevu, puneći ih "arsenizmima" ("Da moja žena još si ti/ Da nisu mrtvi snovi svi/ O, kad bi smršat' mogla bar/ Za sreću nitko nije star"), no sredinom 1970-ih godina ta je pjesma dobila na punini u zajedničkoj "dijaloškoj" verziji Aznavoura i Lize Minelli i možda je šteta što se Dedić i Golob nisu odlučili na duet s Gabi Novak ili možda

Ksenijom Erker, što bi dodatno otupilo očitu mizoginičnost teksta.

Treća važna ideja "Kantautora" je "suočavanje" domaćih i inozemnih autora u kantautorskoj pjesmi. Dedić u ovom konceptu nije sugerirao da su "domaće" bolje ili ravnopravne "stranima" već želi ispitati njihove vrijednosti. Kako naime Mlinarec ili Monteno mogu stajati uz bok Aznavoura, Brela i Endriga?

Pa zapravo mogu jako dobro. "Prolazi jesen" odlično funkcionira kao svojevrsni nastavak "Mrtvog lišća" a "Stoj Marija" kao dodatak "To davno je sad". Balašević, Hegedušić i Diklić nisu naravno ista razina kao Brel, Cohen ili Fabrizio de André, no opet Arsen je na svojoj ploči sve upakirao u smislenu glazbenu cjelinu pa su "Život je more", "Igra života" i "Balada iz predgrađa" ispale na "Kantautoru" bolje pjesme nego što možda stvarno jesu.

"Kantautor" sugerira slušatelju da Arsenove pjesme nisu pale s neba i da nisu stvar neke mističke inspiracije, već posljedica mukotrpnog zanatsko-umjetničkog rada na pjesmama, kao i izvanrednog ukusa i naposljetku velike muzičke erudicije

Sve je to možda išlo na živce Arsenu trideset godina kasnije pa je izbacio baš te tri pjesme kao i pripadajuće autore i izvođače (Diklić, Britvić, Balašević, Hegedušić i Ibrica Jusić). Istina je da oni nisu bili na njegovoj razini, ali je istina i to da je od toga najviše štete imala ploča. Arsen je sam nepovratno narušio izvornu strukturu i srušio izvorni koncept, a umjesto toga uvrstio besmislice: „Rane“/ „Hurt“ koju je Johnny Cash objavio na „American IV: The Man Comes Around“ 2002. i, što je još veća glupost, "Daljinski upravljač" s "Tihog obrta" koji tu ne spada ni po jednom kriteriju.

U napadu bizarnih odluka Arsen je zamijenio "Nemoj poći" i umjesto nje na početak postavio "Nema sretna ljubavi". Što je to moglo značiti? Možda da Brel Arsenu nije više tako važan kao nekad? Većinu ovih odluka vjerojatno ipak treba pripisati bolesti i staračkoj mizantropiji. Čak je i "Kantautor" neusporedivo bolji naslov od "Suputnika"!

"Suputnici" u usporedbi s "Kantautorom" zaista izgledaju pomalo kao ruševina, no Arsen, ako ništa, barem nije srušio "Pjesmu umirućeg" / "Le moribond", koja je na "Kantautoru" stajala kao "Sunčana vremena" po engleskom prepjevu Roda McKuena i hitu Terryja Jacksa iz 1974. "Pjesma umirućeg" je svakako primjereniji naslov. "Emile, teško je u smrt/ Kad ptica pjeva i kad cvate vrt/ I zgodne djevojke su svud" stoji u prepjevu. Umirati tako je zaista teško, a težak je i zadnji stih pjesme koji je i poanta čitavog "Kantautora": "Bješe noć, bješe dan/ al sudbina mi je ta/ mogu dohvatiti zvijezde, tek one s morskog dna".

О ПОЕМИ МАТИЈЕ БЕЋКОВИЋА

БОГОЈАВЉЕЊЕ

Мада је „Богојављање“ сатирична поема, не може се превидети да се у њој налазе и сви елементи религиозно-моралног пева. Сатирично у њој је оно што се односи на људе, а религиозно и морално оно што испитује могуће природе божанског и исправног

пише: Никола Живановић

Поема „Богојављање“ Матије Бећковића први пут се појавила у књизи *Међа Вука Манитого* 1976. У питању је друга књига Бећковићевих дијалекатских поема (прва је била *Рече ми један чоек* 1970). У њима Бећковић чини заокрет у својој поезији од првих песама које су биле под делимичним утицајем неосимболизма. Овај облик је више одговарао Бећковићу, како због тога што је ту могао лакше да скрене у хумористично тако и због епског садржаја, причања прича. То је лако, комуникативном и естрадном духу његове поезије пружило простор у коме може да се развије и да на ширем простору оствари меру уметничке сложености. Смештање поема у један културни, морални и традиционални контекст, који није наш свакодневни али је савремен, омогућио му је да ухвати одјек модерног живота у једном измештеном окружењу. Свет се овде преиспитује са становишта знања (онога што се одувек знало и онога што се зна о свету изван ровачког пламена) и са становишта незнања (онога у шта се сумња од онога што се знало и онога што се незна из делимичних сазнања о ширем савременом свету). Мада је „Богојављање“ сатирична поема, не може се превидети да се у њој налазе и сви елементи религиозно-моралног пева. Сатирично у њој је оно што се односи на људе, а религиозно и морално оно што испитује могуће природе божанског и исправног. Поема се састоји од пролога и епилога, између којих се налазе двадесет и два обраћања Богу, различитих људи, Ровчана. То што су протагонисти ове поеме (и многих других Бећковићевих дела) Ровчани, срећно је решење. У питању су савремени људи, упућени у проблеме нашега света, па их по потреби могу морити и све наше бриге, преживели су и целу нашу историју, а истовремено они су изоловани и старомодни. Отуда они могу да споје оно старо са новим. Да о новоме причају на старински

начин, да бркају прошлост и садашњост, па и да буду ванвремени. Они су такође колектив, па као колектив имају нека заједничка схватања. Управо та заједничка схватања ће бити доведена у питање када се сваки од њих нађе пред Богом, и свако том сусрету другачије приступи.

Поема има полазну тачку као Домановићева сатира „Краљевић Марко други пут међу Србима“, у којој Марко долази поново у овај живот пошто га народ вечито дозива. То се све погубно заврши по Марка. Овде, међутим, изузев те почетне сличности, нема даље паралеле. Чак се ни по чему не може утврдити да је Бог заиста ту. Сваки од делова се завршава рефреном: „А Бог, као Бог, само ћути и гледа...“ „Као Бог“, значи као и увек, дакле Бог не ради ништа што није и раније радио сем што је на неки начин сишао међу Ровчане. Како су га они препознали и како су знали да је он, о томе се ништа не каже. Заправо, улога Бога је овде сасвим пасивна. Пред самом чињеницом да говори са Богом сваки од ликова долази до сопствених закључака, и то долази до краја, до тога да Бог и нема шта да дода када овај тако мисли. Тако да то Божије ћутање није ту да створи мистерију већ да нечије виђење света остави такво какво је, када је већ и сам читалац убеђен у то да се оно не може изменити, да ни Бог не може помоћи. Отуда је и највећа снага ове поеме. После сваке те завршне речи коју пред Богом неко изговори, када се мисли да се нема шта више рећи, иступа нови говорник који из новог угла износи једнако непобитне аргументе.

Утицај Његоша на ову поему, не може се превидети. Не само када је у питању *Луча микрокозма* већ и остала дела. За почетак је битно напоменути да хумор није био стран ни Његошу, па пошто је овде у питању сатирична поема, то је не удаљава од Његоша већ чини сличним. У *Лажном цару Шћепану Малом*, на пример, Црногорци доводе Турцима царевог коња без цара, и то што цара нема на коњу је доказ да цара нема. У Богојављењу Мојсије Бигинов, скептик који је веровао у „нешто“, јер нечега има, али сад када види Бога верује у њега каже: „Сад је јасно да има Бога/ То је прави доказ да га има“.

**Поема има полазну тачку
као Домановићева сатира
„Краљевић Марко други пут
међу Србима“, у којој Марко
долази поново у овај живот
пошто га народ вечито
дозива**

Основно питање у поеми је питање вере, начина веровања. Не бави се сваки од говорника тиме. Чак неки од најбољих делова су они у којима се контекст сусрета са Богом користи за развој неких других мотива. Ипак, природа веровања је у центру пажње. Отуда чак и сам наслов постаје ироничан, пошто Бог ћути, не меша се, остаје са стране, као и увек. Истовремено, ликови се отварају, извлаче најдубље из себе, дефинишу се. Заправо, у контексту поема које постоје у српској књижевности, од којих неке чак називају и романима, овде је неупоредиво више ликова. Они јесу, карикирани, али неретко су и врло конкретни, живописни. Они овде објављују своју веру, своју суштину, свој однос према комшијама, према свом времену, историји, према свом завичају али и према остатку света (супротност природе и града), своје намере, непријатељства, па чак и своје зло. Ово је клин чорба у којој је приказано шта би људи све учинили да се Бог појави, па је тај Бог из ње избачен. За свет овога дела, Бог не мора ни да постоји, постоје људи такви какви су.

У прологу „песник“ говори како би волео да Бог дође па да знају да га има али брзо долази до парадокса: „Волио би да га нема,/ па да дође,/ но да га има,/ па да не дође“. И ту се долази до првог парадокса вере савременог верника. Ако он верује да Бога има, а Бог не долази његова вера је бесмислена, а он у очима других наиван. Ако Бог дође, па он тиме себи докаже да није био наиван, онда Бог више и није потребан, па може и да га нема.

Први лик који сусреће Бога је Ненад Шаков. То је наизглед добродушни лик, један од оних који су први ту када се нешто деси, који самим тим што се ту нашао први узима тај догађај делом и за

своју заслугу, постаје важан део приче. То њега чини задовољним и отуда не улази дубоко у разговор са Богом већ му срдачно понуди гостопримство. Овде, Бећковић, вешто убацује један од мотива који ће даље развијати у поеми до озбиљних консеквенци. А то је да постоји још један Бог. Онај у језику. Ненад каже: „А ће си досле, ако Бога знаш“, „Вечераћемо шта је Бог дао,/ Нећемо преко тога, Божја вјера.“ Други мотив који се уводи је мотив Божијег ћутања: „дуго си чеко и ћуто,/ а то ти је и било најпапетније.“ Тек после тога ће први пут ићи рефрен: „ – А Бог, као Бог, само ћути и гледа.“ Тиме се антиципира исход целе поеме где Бог као да слуша Шакова и ради што је најпапетније.

Следећи лик говори о томе како су се Црногорци навикли на пакао, да би и у рају за њим чезнули, тако да њима Бог није ни потребан. Следећи сматра да Бог ако је дошао није дошао због њега јер је он за Бога небитан а њему Бог за оно што ради није ни потребан. Следећи се на ону тезу из пролога враћа али сада са злим намерама. Жели да припуца да прослави да је Бог дошао, жели да код Бога пријави свакога ко није веровао, тражи од Бога да их поведе у рат против неверника. Љака Благојев отвара једну важну тему, он говори да је било пуно Богова: „Колико су нам Богова узели/ није чудо ко сад не верује.“ Пре свега, овде постоји паралела са *Лучом микрокозма* где Луцифер тврди да је било много богова па су страдали: „Сви мирови с опширна простора/ к погибији вјечној одлећеше/ само један што невредним оста.“ Истовремено, овим се започиње и једна тема развијена касније у поеми, да је заправо историја нудила разне лажне идоле, у које се морало веровати као у Бога. Овде се Божије ћутање, с обзиром на историјско искуство узима као нешто злоћудно: Најгоре је ово чекање/ да бар знамо окле ће почети,/ оће ли нас вјешат или клати.“ Да би потом рекли, даље развијајући идеју о другом Богу која је почела са Шаковим: „Неће он, ми се у Бога надамо (...) има правде и над Богом,/ а и вјере без Бога,/ ако нема, морало би бити,/ не би ни он смио тако,/ ако је Бог/ није једини.“ Овде се управо види ко је тај Бог који остаје у језику и никако се не поистовећује са Богом који се појавио. Управо је то она вера. Док претходни говорник позива Бога, кога види као савезника у бој, дакле види га као ратничког Бога Старог завета, овде се позива на милосрдног Бога Новог завета. По Маркиону из Синопе, постоје два Бога, старозаветни гневни бог (демијург, ниже, зло божанство које је створило свет) и неисксказани, непознати Бог који је послао Сина.

Затим се у поеми срећемо са скептиком који верује у „нешто“, а потом са много занимљивијим ликом по имену Богић, по прадеди, а сину је дао име Божидар, Божиња, Бого. И сад би се очекивало да тај човек верује у Бога међутим: „Ђедови су ми вјеру потрошили/ они су ти много вјеровали/ нијесу за мене ништа оставили (...) Једно вријеме сам вјерово у себи, да си тад дошао – друкче би диванили,/ а таман уочи твојега доласка/ престао сам и да вјерујем/ и да вјерујем да неко вјерује.“ Од свих ликова у књизи ово би требало да буде прави верник. Али не верује више. Бог је тек мало закаснио и спаса његовој вери нема. Управо краткоћа овога дела чини део његове ефектности. Бог нема друге него да настави да ћути. Овде је битно подсетити се да се у овој поеми не испитује вера по себи већ вера у нашем времену. Богић је огранак старе верничке породице који сада не могу да верују, стари

разлози за веру су мртви и не могу се исправити. Потребно је наћи веру у нашем времену и за наше време. Отуда следећи говорник Бога чини за веру непотребним: „Вјерово сам како ми се каже“, „Досле је било добро што те нема (...) сад ће бити боље што те има.“ „Наш Бог то је прича о људима./ Сва је наша нада у ту причу./ Не може се бити Бог никоме.“ И ту се привремено завршавају започете напетости. Вера није као некада, људи су такође и друге ствари потурали као богове, човек јесте заправо оно што лежи иза свега и тако се долази до неког благог просветитељског разрешења.

**У прологу „лесник“ говори
како би волео да Бог дође
па да знају да га има али
брзо долази до парадокса:
„Волио би да га нема,/ па
да дође,/ но да га има,/ па
да не дође“**

Међутим, одмах следећи одломак компликује ствари: „За све ми је крив Петроније!/ Да он није вјерово, ја бих/ ал кад је он, нијесам мого,/ кад нам ништа није било исто/ што да истог Бога вјерујемо“. Проблем вере у Бога се пребацује на личне односе појединаца. Вера у Бога као део општег идентитета овде је део личног идентитета, нешто што се може одбацити само из срдне према једној особи, а да се човек не осети изолованим од колектива. То показује колико је сама идеја вере изгубила на значају. Ту се спомиње и неки Ђека који је веровао више од икога: „Да је Богу ко жени вјеровао,/ све би нас његова вјера испунила.“ Може се веровати и у друге ствари уместо Бога. Прескачем сада и идем на петнаести део где се каже: „Било је једно доба, Свепочетни,/ мислим да си га добро запамтио,/ не смијасмо бити ни против кога,/ осим против тебе, Свемоћниче (...) За нашу је вјеру Бог премало,/ свак је од нас стари и паметни,/ ми једино од тебе, Премудри (...) Љуцки ли је бити против Бога/ ђе се може против свега бити,/ а кад смијеш само против Бога,/ шта од тога има жалосније?“ Ту се налази клица неуништивости вере у Бога. Увек ће нас терати да верујемо у нешто, у женску верност, идеологију, шта год. Онда вера у Бога делује као избављење. Али то је модерна вера у Бога. Богиф је престао да верује. Он није прави верник. Таква вера је потрошена. Бог је сада опција да се верује у нешто боље пошто се у нешто мора веровати. Овде би се било добро подсетити Шатовљевог говора из *Злих духа* где се каже да је Бог колективна идеја о добру и злу једног народа. Без њега никаква просветитељска теорија не може човеку рећи шта је добро а шта зло. И управо на такав начин Бећковић

и задаје завршан ударац просвећености: „Бог је оно што људи нијесу,/ он је људска мана ил врлина,/ слика нашег мјеста испод њега,/ оно што ми о себи не знамо (...) Ђе се памет највише заглави/ ту почиње Бог и сновиђење./ Ко зна више и Бог му је даље./ Ал ко зна мање или ништа,/ њему свако и Бог може бити.“ Сатира која тумбе окреће почетну антипросветитељску мисао, ипак је само игарија. Бећковић испитује све могуће аргументе али чак и тада долази до закључка: „Ум је људска мука јер га има/ а не може ништа доказати“, али „Слаб ум није знак да има Бога.“ На тај начин релативизовани су и знање и вера. Неколико претходних говорника убеђивало је Бога да би му боље било да га нема. И то у смислу да ако га има па је овако, чему бог служи. Мала Бећковићева теодицеја. Ако се узме у обзир да је завршни одељак слика бескрајног страдања у крви, какво данас видимо на вестима и да се од Бога тражи да створи новог Адама и почне из почетка, ово је дубоко песимистичка поема. Међутим, две су ствари које се томе опиру. Прва је оличена у рефрену. Богу ништа што је чуо није непознато, тако да заправо поема даје људима да се изјасне али они се не могу изјаснити, не могу се сагласити, њихови јади о којима говоре су њихови јади, а не они које им је Бог дао. Свако од ових ликова има своје проблеме. Некима Бог не треба да их реши. Неке Бог не би ни решио (не би помогао у сукобу). Неки нису ни проблеми већ само заблуде. Постоје и они проблеми где се веровало у нешто друго, али ни то овде Бог не забрањује. Тако да Бог не реагује јер то нису ствари за које је он потребан. Има, међутим, и друго место, можда најлепше у поеми, које говори о смислу вере. Налази се негде при крају. То је једно од оних малих исклизнућа из главне расправе, али исклизнућем га чини можда управо то што ту имамо посла са правим верником. То је деветнаести одељак. Препричаћу га. Човек целога живота има камен у ципели. Жуља га и смета му али не жели да га избаци да му не упадне други. Потом једном на другом пребаци тај свој камен и тада схвати да је тај камен био најмањи који му је Бог могао дати: „И ти си ме њиме задужио!/ Сад кад људи свој камен износе,/ преображам се од тебе и њега./ Благо оном што га је носио/ мирно ли ће ш њим у гроб лећи,/ имаћеш му шта ставит под главу.“ И овде Бог само ћути и гледа. Али овде је све другачије за читаоца. Свако има своју муку, свако хоће другога да окриви за њу, да је пребаци на другога, а заправо је прихватање своје муке оно што је прави одговор. Бог и овде ћути и гледа, не јер говорник није схватио шта је суштина вере, већ зато што је касно схватио, што није истрпео, што је свој камен дуго носио у ципели али не до краја, што је, као и сви посрнуо. Ако се узме у обзир да после тога следе они делови у којима се иде до краја у одбацивању и ума и Бога и света, где се тражи да се све почне из почетка, и ово је заправо само још један људски неуспех, без обзира што је говорник схватио да је погрешно. Тиме је заправо Бећковић испитао и ту могућност и оставио и њу као изгубљену. Због неуспеха једног човека. Тек тада би се поема могла схватити песимистичком до краја. Али, с обзиром да је то само једно узгредно богојављење, реда ради, а не Судњи дан, за сваког од ових ликова постоји нека могућност избављења. На тај начин је Бећковић истовремено створио и непоштедну сатиру и један модерни религијски спев.

GORAN PETROVIĆ: PAPIR SA VODENIM ZNAKOM, LAGUNA, BEOGRAD, 2022.

PANTA RHEI

Humor, svest o odnosu istorijskog i savremenog trenutka, kao i umešnost da u samo nekoliko crta dočara, makar i u kroki formi, zaokruženost svakog junaka koji se izdvaja iz mnoštva, najupečatljiviji su aspekti romana

PIŠE: **Dragan Babić**

Kao jedan od najpoštovanijih i najčitanijih domaćih pisaca srednje generacije, Goran Petrović kao da je uspeo da u svojoj recepciji ujedini sve – čitaoce, kritiku i žirije relevantnih nagrada. Njegova dela čita publika različitog uzrasta, o njima se pišu esejistički, akademski, stručni i naučni radovi, ona se istražuju na univerzitetskim katedrama kod nas i u svetu, a mali je broj nagrada kojima do sada nisu ovenčana. Kada se tome doda da je autor redovni akademik SANU, jasno je da se radi o pojavi koja odskače od proseka. Međutim, i u takvom slučaju postoji prostor za sumnju i pitanje koje se nameće kao sasvim legitimno: da li je književnost ovog autora na zaista toliko visokom nivou da zavređuje svu tu pažnju i nagrade? Uprkos sumnjama, odgovor je potvrđen: kada se gledaju zasebno, njegovi romani *Opsada crkve Svetog Spasa* i *Sitničarnica „Kod srećne ruke“* uistinu jesu vrlo kvalitetni, bilo da se posmatraju kao izdvojena dela, kao dela koja čine srž opusa jednog autora, ili pak kao dela koja se komparativno čitaju sa ostalim naslovima aktuelne produkcije. Slično se može reći i za određen broj Petrovićevih priča koje se svojim opsegom, zahvatom, tematsko-motivskim ravnima, jezičkim registrom i inovativnošću ističu u savremenoj pripovedačkoj produkciji. No, prilikom čitanja njegove proze – ograničimo se ovde na prozu, ne razmatrajući dramske tekstove – postoji jedan naročit recepcijski aspekt: ona jednostavno nije za svakoga. Bilo da se radi o odlasku u daleku istoriju, naginjanju fantastičkom ili jezičkoj podlozi koja zahteva čitalačku erudiciju, Petrovićeva dela traže pažnju i posvećenost koji se kose sa tendencijama savremenog života koji (ponekad previše, i pogrešno) insistira na površnosti, uopštenosti i brzini. Uprkos tome, čitaoci su više od dvadeset godina nestrpljivo čekali njegov novi roman, a prošle godine dobili su dva, *Papir sa vodenim znakom* i *Ikonoostas sveg poznatog sveta*, delove zajedničke celine, ali i naslove koji zaslužuju zasebnu recepciju.

Celina o kojoj se radi naznačena je već u nadnaslovima ovih romana – *Roman delta* – čiji fluidni karakter prožima ne samo svaku stranicu prvog dela, kojem je, zbog toga, dat podnaslov „Prvi tok“, već i, pretpostavlja se, ceo projekat koji će se nastaviti u narednim godinama. Govoreći o široj slici, Petrović nije precizirao koliko će tokova njegov mega-roman da ima, ali je jasno da će on vremenom izrasti u magnum opus ovog autora i jedno od najupečatljivijih naslova savremene domaće produkcije. Ovakvi romani u nastavcima nisu preterano popularni kod nas, sem *Zlatnog runa* Borislava Pekića, dok ideja višetomnih naslova čitaoci više asociira na Karl Uve Knausgora ili Marsela Prusta, dok je, zanimljivo, skoro u isto vreme kada je Petrovićev prvi roman stigao pred čitaoce, Luka Bekavac objavio šestotomni roman *Urania*, što dokazuje da ovaj format nije stran novovekovnim stvaraocima.

Roman *Papir sa vodenim znakom* je na više različitih načina početak jednog većeg narativnog sklopa, a to se pre svega vidi u njegovoj osnovnoj tematskoj srži: prateći pohod napuljske kraljice Đovane II na grad Amalfi početkom XV veka u potrazi za znamenitom hartijom, Petrović zapravo progovara o univerzalnom odnosu čovečanstva prema umetnosti i obrnuto. Na toj hartiji će kraljica da pošalje ljubavno pismo budućem izabraniku, a za njegovo stvaranje je izabrano deset stvaralaca koji će njene želje da uobličie u reči zavođenja i ljubavi. Dakle, između dvoje potencijalnih ljubavnika stoji ceo jedan sistem umetnosti, književnosti i manufakture, a da bi ostvarila svoje ciljeve, kraljica ne samo da mora da pređe put od Napulja do Amalfija, već i da sa sobom povede odabranu vojsku koja će ubediti esnaf koji pravi tu unikatnu hartiju da joj je proda. Pored toga, ona vodi pisce koji će napisati pomenuto pismo, i već se u tim distancama koje se formiraju i – što je pre-

sudno za razumevanje i percepciju ovog romana i budućih – u koncentričnim krugovima kreću dalje od osnovne niti priče, pronalaze rukavci, pritoke i reči-ce Petrovićevog višetomnog projekta.

Najpre, važna je simbolična pozicija esnafa Congrega dei Cartari koji proizvodi hartiju iz stare odeće i ostalih tkanina. Namećući svoj proizvod kao uspeli i kvalitetniji od konkurentskih – iako to u stvarnosti nije slučaj već se ne radi ni o čemu drugom do običnom marketinškom triku – ova grupa osigurala je sebi položaj i uticaj koji je toliki da mogu da ucenjuju potencijalne kupce svoje hartije. Ne samo da osoba koja želi da je poseduje mora da bude spremna da za nju izdvoji ogroman novac, već mora i da bude vredna te hartije i znaka koji je utisnut u njega, te da se pred članovima esnafa istakne kao dovoljno važna za tu počast: „Papir iz grada Amalfija, nekada slavne pomorske državnice, bio je tim vredniji što za njegovo posedovanje nije bilo dovoljno da kupac ima čime da ga plati. [...] Ceh, ili ceka, na zapadu i severu Evrope to je bila gilda ili hanza, na istoku pak esnaf, odlučio je i o tome kome papir može da proda. Ili ga taj neko nipošto ne zaslužuje makar za njega ponudio desetostruko više od utvrđene vrednosti. [...] Bio je to pre svega papir za papu i papsku kancelariju, za dvorove i članove kraljevskih porodica, smatralo se da ga običan čovek, nekada i niži plemić, nije dostojan. [...] Onaj ko je prvi želeo da ima makar i svežanj njihovog papira morao je da položi polovinu ukupne vrednosti narudžbine. Polog nije vraćen u slučaju da kupac bude odbijen“. Iako se svi ovi odnosi formiraju pre više vekova i na prvi pogled nisu ni u kakvoj vezi sa savremenim trenutkom, Petrović nedvosmisleno aludira na kapitalističko i neoliberalno društvo u kom se zakoni tržišta menjaju u skladu sa voljom manjine koja sama sebi daje vrednost i simbolički kapital, dok oni koji bi da poseduju taj kapital moraju da učine skoro nezamislivo ne bi li se približili tom nametnutom idealu. U pozadini ove privatizovane manufakture kriju se misterija – „Kada su i od koga vlasnici manufakture još tokom XIII veka naučili da prave najfiniji papir od iznošene odeće nije u potpunosti razjašnjeno, ali oni ne samo da su se tokom narednih dve stotine godina veoma obogatili već su postali i uticajni.“ – ali i krv i znoj onih koji nabavljaju materijal koji se pretvara u hartiju, uključujući sirotinju koja pribavlja tkaninu i majstore koji od nje prave papir. Veći deo drugog poglavlja opisuje upravo nedaće tog mnoštva čiji je posao da od suparničkog tabora oduzme što više tkanine, a njihovi sukobi idu u rang ratnih pohoda, te se dvanaestogodišnji rat koji završava pobedom pristalica esnafa iz Amalfija liči na pravi rat koji i autor poredi sa istorijskim ratnim pohodima. Ovim Petrović dodaje nov sloj alegorijsko-aluzivnog značenja koji povezuje vreme romana sa našim trenutkom i daje *Papiru sa vodenim znakom* autentičnost i pristup njegovih ranijih romana, ali i kritički se okreće budućnosti.

Dodatan kritički stav zauzima i prema piscima koji prate kraljičinu vjasku: pored stotinu vojnika, njih desetorica zauzimaju zadnji deo kolone, ali to ne znači da ne zauzimaju važnu ulogu u tekstu. Naprotiv, njima se pisac vraća s vremena na vreme, potcrtavajući njihov položaj u pohodu, iznoseći njihove stavove prema prirodi pohoda, ali i prema sebi samima. Roman i počinje slikom odvođenja jednog od pisaca, mladića koji je ideal srednjovekovnog umetnika u gladovanju i koji jedini objektivno gleda na situaciju u kojoj se zatekao, komentarišući je tako što skoro sve vreme, skoro do kraja narativa, ne progovara. U toj uvodnoj slici, Petrović, u maniru čehovljeve puške, smešta sve krucijalne elemente *Papiru sa vodenim znakom*: odnose umetnika i spoljnog sveta, porodičnu i kolektivnu prošlost koja utiče na sadašnjost poje-

dinca, susret vojnika i stvaraoca, kao i sve troje glavnih junaka – premda bi se o njihovom statusu „glavnih“ junaka moglo detaljnije govoriti, pošto roman većinom, slično romanu *Krila* Stanislava Krakova, podrazumeva kolektivitet iz kog samo povremeno iskaču glasovi i dela istaknutih individua – odnosno kraljicu, pisca i mladog vojnika čija pozicija u tekstu neprestano raste. Ostali stvaraoci pozvani u pohod zajedno su pripadnici „bratije od knjige“, jednog zasebnog entiteta unutar romana koji ima svoj naročiti poredak i organizaciju. Spolja gledano, oni su na kraju kolone jer njihova uloga nije u pohodu, već u onom što sledi nakon njega, odnosno pisanju pisma u kraljičino ime. No, i pored toga, oni zahtevaju prava i traže položaj, manifestujući tako osobine mnogih pripadnika savremene književne „bratije“: „Kakva je to sorta bila! Većina je zahtevala da ima zapregu samo za sebe, pošto sa drugima neće da se vozi, jer ko zna otkad ne govore, valjda je jasno ko svojim darom zaslužuje da ima najveću moguću privatnost i udobnost, o tome nema rasprave. Manjina pak, koja nije imala ništa protiv da se klaca u društvu, posvađala se u putu oko toga ko ume bolje sa rečima. A dvojica su se uz piće, uz vino, tako lako i brzo sprijateljili da bez mucanja nisu umeli da progovore. Nije bilo vojnika koji kasnije nije tvrdio da mu je taj pohod bio jedan od najnapornijih, a reklo bi se da ni volovima nije bilo nimalo lakše, valjda zbog toga što su morali da vuku toliko tih ljudi teretne čudi“. Pisci se javljaju povremeno, traže da im se ispune sve želje, žale se na uslove puta, prebacuju jedni drugima, ogovaraju i nipodaštavaju, tvrdeći da su bolji od drugih, dok jedino pripovedni glas objektivno i vrlo oštro posmatra i njihovo ponašanje i dotadašnji spisateljski (ne)uspeh. Čak i onaj mladić sa početka romana na kraju završava tragično, kao najoštriji Petrovićev komentar o odnosu starijih pisaca prema mlađima i poziciji za koju mladi autori (ne) mogu i danas da izbore za sebe, naročito kada su okruženi starijima. Među njima se najviše ističe zvanični hroničar puta, karikatura lika na granici istoričara i pisca, a njegov lik neretko daje neophodnu dozu parodijskog humora koji često nedostaje prozi koja tematizuje istorijske događaje.

Upravo su humor, svest o odnosu istorijskog i savremenog trenutka, kao i umešnost da u samo nekoliko crta dočara, makar i u kroki formi, zaokruženo svakog junaka koji se izdvaja iz mnoštva, najupečatljiviji aspekti romana. Takođe, znajući da je ovo prvi od mnogih koji će se nastavljati na njega, važnost ovog dela utoliko je veća – što dokazuje i dosadašnja recepcija, kao i Nagrade Vukove zadužbine, te nagrade „Beskraini plavi krug“ i „Beogradski pobednik“, kojima je, samostalno ili u dvoknjžju sa drugim pomutim naslovom, ovenčan – kao početak *Romana delte*. Poetički, tematski i idejno gledano, ovaj roman preslikava ideju fluidnosti na više nivoa, ne samo koncentričnim rastom radnje od prvog poglavlja pa nadalje, već i mnogobrojnim dodacima koji, iako se ne čine kao suštinski za roman, imaju ulogu pritoke i dodatne kontekstualizacije koja je važna za osnovnu nameru pisca. Opet, treba istaći da ovo nije štivo za sve, bilo da se radi o čitaocima koji ne favorizuju žanr istorijskog romana ili pak o onima koji preferiraju tekstove koji su jasno omeđeni početkom i krajem jedne pojedinačne knjige. Ipak, Goran Petrović i njima donosi određenu vrstu satisfakcije, od humornog i kritičkog pogleda na savremenost do činjenice da se svaki od ovih romana može čitati i izdvojeno iz celine, zadržavajući kvalitet i ističući svoje individualne namere. Sve ove ideje donekle preslikava i roman *Ikostas sveg poznatog sveta*, ali, završavajući rečima kojima kulminira i *Papir sa vodenim znakom*, to je „samo po sebi početak neke druge povesti“.

СТЕВАН КОСТИЋ: *ГОСПОЂА, ТАЈНОВИТИ ЖИВОТ КРИСТЕ ЂОРЂЕВИЋ*, ВУКОТИЋ МЕДИА, БЕОГРАД, 2023.

ГОСПОЂА И ДРУГОВИ

Објављивање књиге Стевана Костића о жени чији су се животни путеви укрштали са судбинама Јосипа Броза Тита, Саве Шумановића, Милоша Црњанског, Иве Лоле Рибара, Добрице Ћосића и других историјских личности може послужити и као идеалан предложак за авантуристички спектакл

пише: Вуле Журић

Измаштани светови домаћих играних серија сниманих у златно доба југословенске телевизије сразмерно су често били сликани марксистичким бојама. Потом је клатно идеолошке контекстуализације ових садржаја, бар у Србији, отишло прилично удесно, да би последњих година копродукциони дигитализовани кадар освојили модерни ентеријери кућа нових богаташа, те њихова силиконска тетовирана тела. Друштвени ангажман је уступио место аудио-визуелним садржајима лишеним сваке идеолошке мотивације, што је последично довело до потраге за причама о јунацима чија би судбина требало да се уклапа у калуп политички коректних „вредности“ глобализованог света. Тако је недавно снимљена и ТВ серија „Вера“, посвећена Вери Пешић, која је током Другог светског рата радила за обавештајне службе свих зараћених страна у окупираној Србији. Као највећи квалитет ове продукције и сами аутори и критика истакли су управо идеолошку неопредељеност главне јунакиње.

У таквој атмосфери, објављивање књиге Стевана Костића „Госпођа, тајновити живот Кристе Ђорђевић“ могло би се разумети и као својеврсни субверзивни чин. Истовремено, Костићева књига о жени чији су се животни путеви укрштали са судбинама Јосипа Броза Тита, Саве Шумановића, Милоша Црњанског, Бранислава Нушића, Иве Лоле Рибара, Добрице Ћосића и многих других историјских личности може послужити и као идеалан предложак за какав холивудски авантуристички спектакл. Али како год читали ову књигу, њеном аутору следује признање јер је први успео да на једном месту прикупи

Стеван Костић

Госпођа

ТАЈНОВИТИ ЖИВОТ КРИСТЕ ЂОРЂЕВИЋ

све оно што се зна о бурном животу „једине југословенске партизанке која је била госпођа“.

Име Кристе Ђорђевић до сада је помињано у културолошким студијама, текстовима историчара уметности, монографијама тумача књижевности, мемоарима, роману „Лагум“ Светлане Велмар-Јанковић, али она сама иза себе није оставила иоле важније писане трагове. Једина два текста у целини посвећена њеном *лику и делу* написали су Добрица Ћосић и Родољуб Чолаковић. Чолаковић је аутор некролога објављеног у „Политици“, а Ћосић јој је посветио нешто дужи текст у књизи мемоарске прозе „Пријатељи“. Али ни Ћосић, као и потпуности остварени писац, ни Чолаковић, који је у младости гајио списатељске амбиције, нису успели да сећање на ратну другарицу и блиску пријатељицу отргну од центрифугалних сила фабулирања. За овај релативни неуспех, међутим, не треба кривити њих, већ све оно што је Кристина Ђорђевић у своме животу чинила јавно, а поготово толико тога што је успела да уради далеко ван домашаја јавности. Управо су ти недостајући делови слагалице њеног живота представљали највећи изазов за Стевана Костића, новинара РТС-а, који је књигу о Кристи Ђорђевић почео да пише након што јој је посветио целу једну полусатну телевизијску емисију.

Нови медиј захтевао је и другачији приступ. И док су у поменутој емисији Костићеве саговорници говорили о свим најважнијим епизодама из живота Кристе Ђорђевић, централно место у књизи заузима прича о судбини партијског злата које јој је крајем тридесетих

година на чување поверио извесни инжењер Бабић, будући маршал Јосип Броз Тито, а које му је она, одмах по ослобођењу Београда, вратила. Кроз ову кључну тачку преламају се бројни зраци што бацају ново светло на људе са којима се Криста Ђорђевић сусретала и догађајима у којима је суделовала, како пре почетка, тако и за време трајања, а онда и након завршетка Другог светског рата.

**Рођена 1892. у Загребу као
Христина Шумановић, сестра
од стрица сликара Саве
Шумановића, рано је остала без
мајке, па је сву бригу о њеном
васпитању и школовању на себе
био преузео њен отац Светислав,
један од оснивача Српске банке**

Рођена 1892. у Загребу као Христина Шумановић, сестра од стрица сликара Саве Шумановића, рано је остала без мајке, па је сву бригу о њеном васпитању и школовању на себе био преузео њен отац Светислав, иначе адвокат, један од оснивача Српске банке и истакнути члан хрватског Сабора. Након школских година, током којих је, између осталог, учила стране језике и свирала клавир, одлази на даље школовање у Беч. Тамо упознаје свог будућег супруга и првог српског специјалисту за кожне и венеричне болести, доктора Ђорђа Ђурицу Ђорђевића, са којим се, у лето 1916. године, венчава у загребачкој Саборној цркви.

До краја Великог рата, Ђурица Ђорђевић је својим лекарским ангажманом успео да од одласка на фронт спасе многе знане и незнане људе. Међу њима су били и Иво Андрић, Нико Бартуловић и Иво Војновић, који су, према сећањима Кресте Ђорђевић, из Болнице милосрдних сестара, где су „лежали“ са лажним дијагнозама које је поставио Ђурица Ђорђевић, долазили у њихову породичну кућу „на дуге ноћне разговоре“. У том истом периоду, до руку доктора Ђурице стиже дрвена табакера, дело зеничког сужња Сретена Стојановића. Ђурица младом, неухрањеном Приједорчанину обезбеђује средства за одлазак на школовање у Беч, а потом и у Париз, а рођени брат Младена Стојановића се по повратку у земљу одужује своје добротвору израдом оригиналних дрвених рељефа којима бива украшена кућа Ђорђевића на Дорћолу. Стојановић израђује и Кристини бисту, која је, сем помињаног партијског злата, једино што је од куће у Улици Страхињића Бана остало након немачког бомбардовања у априлу 1941. године.

Али пре ове катастрофе, Криста Ђорђевић је, заједно са својим мужем, у Београду успела да уради много тога.

Ђорђевићи су у Београд стигли одмах по уједињењу. Ђурица се бавио пионирским послом у оквиру своје уже лекарске специјалности, али је паралелно успео да издејствује званичну забрану проституције, те да у исто време обезбеди пружање превентивне здравствене заштите свим, како се то данас каже, „сексуалним радницама“. Такође, доктор Ђурица Ђорђевић је током двадесетих и почетком тридесетих година организовао три лекарске експедиције током којих су бројне медицинске екипе прегледале и лечиле на хиљаде људи на истоку и југу новостворене државе. Криста је супруга пратила током прва два путовања, док је у време трећег већ увелико била заокупљена најпре оснивањем Удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“, а потом и на изградњи истоименог уметничког павиљона на Калемегдану. Чини се да је управо тај њен ангажман утицао на то да остатак свога живота целим својим бићем буде уз оне који су се тих дана за победу револуције борили што из илегале, што из затворских зидина. Један од њих био је и Иво Лола Рибар, син Тонице Рибар, која је заједно са Крестом Ђорђевић и другим супругама виђенијих људи била у управи „Цвијете Зузорић“.

„Иво Лола Рибар је био невероватан“, рекла је Криста Ђорђевић у једном од ретких интервјуа. „Знате ли ви да је он преваспитавао целу своју породицу? Јесте, човече, јесте“.

Ова потреба да се буде у току са прогресивним идејама младих људи дошла је у време изненадне и преране смрти доктора Ђурице, који је од последица можданог удара преминуо 1934. године. Блиска са кнегињом Олгом, радо виђена у најважнијим круговима тадашњег високог друштва, Криста Ђорђевић је упоредо почела да обавља врло поверљиве тајне задатке за људе из најужег руководства КПЈ, која је и у земљи и у емиграцији деловала у дубокој илегалу.

Ко зна колико пута је, током честих путовања у иностранства, у своје пртљагу преносила важне партијске материјале и тајне поруке. А потом је њена кућа на Дорћолу постала „штек“ у коме су с времена на време боравили важни партијски људи, међу којима је био и сам Јосип Броз. Приликом једног од својих боравака у Улици Страхињића Бана, он јој је поверио на чување кофер у ком су се налазили партијски златници.

Упоредо са овим „невидљивим“ радом, текао је и њен јавни живот, који је, између осталог, обележило приређивање велике изложбе Саве Шумановића. Изложба је отворена у згради данашњег Филолошког факултета само два дана након што је Немачка напала Пољску. А онда је годину и по дана касније бомбардован и Београд. Под рушевинама куће у Улици Страхињића Бана нису остала само вредна уметничка дела, богата библиотека, партијско злато, него и радио-станица која је требало да послужи за директну везу са Коминтерном у Москви.

Криста Ђорђевић је првих неколико ратних месеци боравила у кући Сретена Стојановића, да би потом, преко Шумадије, где је током скривања од четника и Немаца упознала голобрадог Добрицу Ћосића, доспела до Виса и Барија, одакле је, након поновног сусрета са, тада већ маршалом Титом, одлетела у Лондон. Тамо је требало да од избегличке владе преузме управљање организацијом југословенског Црвеног крста.

Током овог боравака у Лондону, Криста Ђорђевић се готово сигурно

виђала и са Милошем Црњанским, коме је др Ђурица био венчани кум. Ни Костић није успео да дође до поузданијих доказа да ли су се Криста и њени кумови Црњански сретали у Лондону. Не постоји ни било каква потврда да је Криста Ђорђевић утицала на одлуку писца „Сеоба“ да се половином шездесетих година заувек врати у отаџбину.

**Блиска са кнегињом Олгом,
радо виђена у најважнијим
круговима тадашњег
високог друштва, Криста
Ђорђевић је почела да
обавља врло поверљиве
тајне задатке за људе из
најужег руководства КПЈ**

Али, зато постоје сведочења „учесника и сведока“ која потврђују да је, одмах по повратку у ослобођени Београд, Криста Ђорђевић дала да се детаљно прекопа место на коме је до априла 1941. била њена кућа, те како је пронађени грумен истопљеног злата одмах вратила ономе који јој га је и поверио на чување.

Уследиле су године током којих је, делећи стан са породицом Добрице Ћосића, Криста Ђорђевић обављала дужности прве председнице АФЖ-а, чланице југословенске делегације у новоформираној Организацији уједињених нација, председнице Црвеног крста Србије, да би последње године јавног рада провела на месту начелника у Савезном комитету за културне везе са иностранством и радећи као председник Друштва пријатеља Народног музеја, институције којој ће тестаментом поклонити слике Саве Шумановића.

Са Титом се последњи пут видела у пролеће 1977. године, док се опорављала од тешког прелома ноге, који је доживела на степеништу Павиљона „Цвијета Зузорић“. Родољуб Чолаковић је у својим дневницима с почетка седамдесетих забележио како су он и његова жена Милица готово редовно новогодишњу ноћ проводили у друштву Кресте Ђорђевић, Иве Андрића, те Александра и Луле Вучо.

О чему су током тих вечери разговарали, и ми и Стеван Костић можемо само да нагађамо. Али, иако и након читања књиге о Кристи Ђорђевић многе тајне из њеног живота остају неоткривене, Костићев новинарски задатак је у потпуности испуњен.

Овом књигом Криста Ђорђевић је најзад доспела под рефлектор јавности, да би, потом, још једном утонула у дубоку сенку одавно одабране, вечне илегалности.

ČEDOMIR VIŠNJIĆ *DVADESETE, PROPALI IZLET POTPUKOVNIKA MAKSIMOVIĆA – KNJIGA I,* SNV, ZAGREB, 2022.

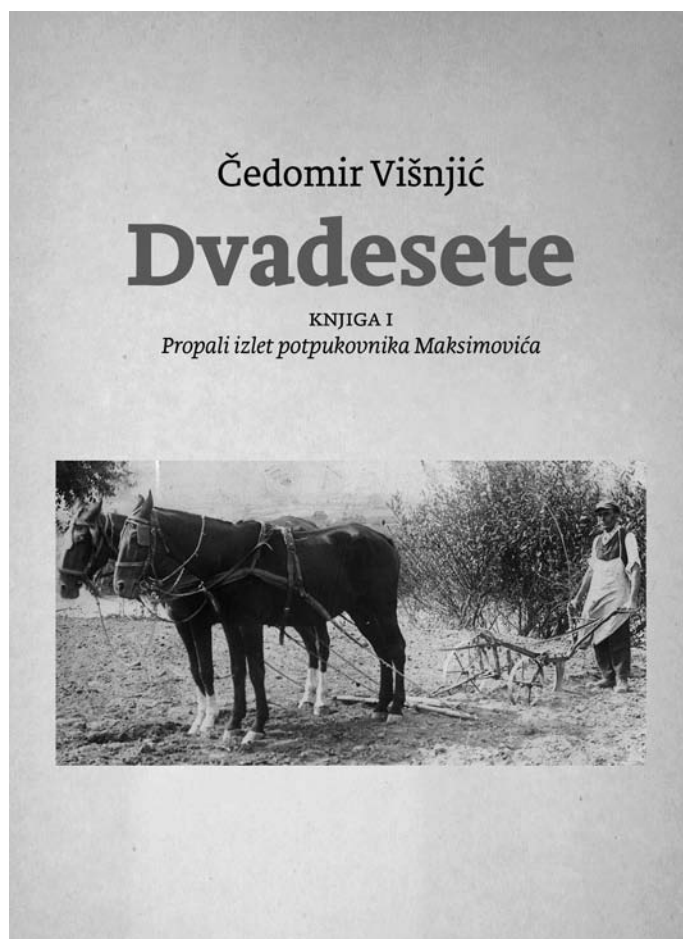
DA LI JE MOGLO BITI DRUGAČIJE?

Višnjićeva knjiga dragocjena je „historija promatrana iz prvog reda“, iz kojeg se – to je najveća zasluga autora – tako dobro vidi politička, nacionalna, socijalna i kulturna arena, u kojoj je obavljeno to južnoslavensko ujedinjenje, sa svim mogućim traumama koje su je pratile

PIŠE: Bojan Munjin

Knjiga Čedomira Višnjića prvorazredno je štivo o godinama kada je stvarana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, prvenstveno zato što se radi o stanovitaj „historiji uživo“, sa sijaset iskaza, ne samo njenih glavnih političkih junaka, nego mnoštva običnih ljudi, koji su ili s ushitom ili s animozitetom, ili pak s pomiješanim osjećajima, bili svjedoci i sudionici stvaranja te države. Drugim riječima, ova knjiga je dragocjena „historija promatrana iz prvog reda“, iz kojeg se – to je najveća zasluga autora – tako dobro vidi politička, nacionalna, socijalna i kulturna arena, u kojoj je obavljeno to južnoslavensko ujedinjenje, sa svim mogućim traumama koje su je pratile.

Posredno, knjiga Dvadesete, sa svojim živim svjedočanstvom o gotovo stotinama „malih“ turbulentnih događaja, naročito u provinciji ili na relaciji Beograd – Zagreb, dolazi kao epohalni zaokret, ili kao vjerodostojnije svjedočanstvo od dosadašnje uobičajene historiografije, hrvatske ili srpske, koja je iz razloga koji se ne trebaju posebno objašnjavati – svaka manje ili više do sada navijala za svoju stranu i puhala svaka u svoj rog. Ili, kako sam autor utvrđuje, bez bilo kakve zle namjere, „historija dvadesetih godina na prostoru hrvatsko-srpskom uglavnom je ispričana iz zagrebačkog ili beogradskog ugla“. Odnosno, maksima kojoj je bez sumnje privržen autor uče studenti povijesti na boljim fakultetima: ako neki historičar shvati da ga neka tema zagrijeva na pogrešan

način, onda bi bilo pošteno da se njome uopće ne bavi. Obratno, Višnjićeva knjiga ne podilazi nikome.

Naprosto je bilo previše rogova u vreći na svim stranama, to je vrlo vidljivo u knjizi, da bi se oni u relativno kratkom vremenu, bez velikih lomova i sa perspektivom trajnijeg zajedničkog života, mogli udružiti zajedno

Čitav nevjerojatni ljudski, društveni i politički mozaik u tim dvadesetim godinama XX vijeka, koji na neki grčevit i maničan način svijetli na preko pet stotina stranica ove knjige, poput neke pretrpane i sumorne božićne jelke, govori – to je ključna misao koja obuzima čitaoca – da je ujedinjenje južnih Slavena u prilikama koje su vladale 1918. godine, iznutra i izvana, bila objektivno krajnje teška ako ne i nemoguća misija. Narodski rečeno, naprosto je bilo previše rogova u vreći na svim stranama, to je vrlo vidljivo u knjizi, da bi se oni u relativno kratkom vremenu, bez velikih lomova i sa perspektivom trajnijeg zajedničkog života, mogli udružiti zajedno. Ili,

kako je na jednom mjestu u knjizi u jednoj rečenici sažeta čitava drama ujedinjenja, prilikom susreta predsjednika Jugoslavenskog odbora Ante Trumbića i šefa srpske vlade Nikole Pašića na Krfu o uvjetima tog ujedinjenja: „Otkad su se zagrlili, otad su se i omrznuili.“ Nešto uravnoteženiju sliku traume tog ujedinjenja, čitamo u knjizi, dao je Sima Marković, doduše iz komunističkih klupa: „Ova naša država ovakva kakva je, nije, na žalost, rezultat jednog logičnog razvitka nacionalne svesti. Ideja ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca nije bila dovoljno pripremljena, ni kod Srba, ni kod Hrvata, ni kod Slovenaca...“ Paradoks je u tome da su te činjenice u to vrijeme bili svjesni, ovako ili onako, predstavnici državotvornih partija na raznim stranama, ali razumna kritika takve situacije došla je s lijevice, koja je za tu državu tada bila najmanje zainteresirana.

Ipak, mjesto radnje ove knjige, kao stanovitog „obilaska prošlosti“ kako kaže autor, nije svjetska politička scena, niti domaće prilike u veli-

Ova knjiga, pored svoje centralne teme jest i svojevrsna posveta tadašnjim Srbima iz Hrvatske, bez patetike i patosa, koji su danas, usput rečeno, u hrvatskom mozaiku toliko značajni kao otprilike i lanjski snijeg

kim gradovima, nego hrvatska provincija, sa mješovitim hrvatsko-srpskim stanovništvom, kao svojevrsni pokazni laboratorij mogućeg daljnjeg suživota. To izmiješano stanovništvo, u neprestanim napadajima međusobne ljubavi i mržnje, gledalo je kao u neki spas – jedni u Zagreb drugi u Beograd, neki u ideal Jugoslavije, neki još dalje, i Hrvati i Srbi, u sovjetsku Rusiju a neki s ogorčenjem tek u svoje ubogo i jadno preživljavanje. Ova knjiga, pored svoje centralne teme jest i svojevrsna posveta tadašnjim Srbima iz Hrvatske, bez patetike i patosa, koji su danas, usput rečeno, u hrvatskom mozaiku toliko značajni kao otprilike i lanjski snijeg. Oni su se u dvadesetima našli, između propale Austrougarske i izmaglice Kraljevine SHS, na prostoru ničije zemlje, umnogome mimo svoje volje. Metafizički rečeno, starodrevne proročanske knjige često su upozoravale pojedince da u trenutku katastrofičnih kriza isključivo gledaju naprijed i ne osvrću se a hrvatski Srbi su tada „hodali unatrag s pogledom u pravcu kretanja“, kako dramatično navodi autor. U toj strašnoj biblijskoj slici oni nisu bili jedini. Ti hrvatski Srbi nisu naravno mogli podnijeti mržnju hrvatskih nacionalista, koji su ih smatrali nekom vrstom pete kolone Karađorđevića (u knjizi vidimo da neki od njih to zaista i jesu bili), ali nisu bili suglasni niti sa centralizmom srpskih radikala. Sa strahom su gledali na tadašnji vrh Katoličke crkve u Zagrebu, ali su se oštro bunili i protiv autoritarizma Srpske pravoslavne crkve u Beogradu, koja je željela ukinuti tradicionalnu narodno-crkvenu autonomiju pravoslavnih crkava u Hrvatskoj. Tako je na primjer neokrunjeni politički vođa prečanskih Srba, Svetozar Pribičević, započeo

karijeru kao oduševljeni zagovornik narodnog jedinstva a završio ju je kao razočarani federalist, dok je Ilarion Zeremski, Episkop gornjokarlovački, umro pišući centrali svoje crkve u Beogradu da se okane svojih agresivnih namjera prema lokalnim pravoslavnim mitropolijama. Za Srbe, ali i za ostale južne Slavene „dvadesete godine dvadesetog vijeka bile su vrijeme kada je započeo završni čin ove drame...“, sumorno zaključuje autor. Zato ponovimo još jednom, bez nategnutog hvalospjeva, kako ova knjiga predstavlja više nego etički podvig autora Čede Višnjića, rodom iz srpske porodice iz Dubrava kraj Ogulina, da taj galimatijas turbulentnih socijalnih i političkih prilika hrvatske provincije, prikaže objektivno i dobronamjerno, bez trunke namjere da „odgovornost“ tadašnjih teških prilika oko ujedinjenja, smjesti na bilo čiju „nacionalnu“ stranu.

Kroz gusto tkivo ove knjige, u kojoj se isprepliću politički skupovi u hrvatskim krajevima, jedni za Kraljevinu a drugi za Hrvatsku republiku, kao i opasni incidenti i uzurpani glasovi općinskih povjerenika, žandarmerijskih službenika, ogorčenih seljaka i lokalnih političkih prvaka, čitaoci promatraju čitav jedan narodni život neposredno nakon Prvog svjetskog rata, koji je u odnosu na gromoglasno izvikivane ideale bratstva južnih Slavena, bio težak da teži nije mogao biti. Cijelo vrijeme čitalac ima dojam kao da se sam nalazi na licu mjesta, u kakvoj seoskoj zadimljenoj krčmi, u zgradi neke musave općine, na kaotičnim demonstracijama pred eksploziju ili na livadi prilikom političkog govora nabreklih žila, dok nekome aplaudiraju a nekome zvižde, dok svjetina prijeti, jedna srpskoj Kruni a druga hrvatskim pravašima – u trenutku kada je nakon Velikog rata svim tim narodima trebalo zasjati obećano sunce slobode i ujedinjenja. Uvjerljivijeg uzbuđenja u preciznom slikanju tog veličanstveno mračnog mozaika autor nije mogao bolje naslikati. I nije se tu radilo samo o hrvatsko-srpskim odnosima, nego o tome što su tada, ljudi koji su u bijedi i iznemoglosti preživjeli taj prethodni rat; kao žrtve, pobjednici, dezerteri ili gubitnici – bili ljuti svi na sve. Ta činjenica sveopće „oluje negativne energije i kakofonije najrazličitijih glasova“, na koju upozorava autor, u ovoj knjizi je osvijetljena na gotovo brutalan način: bunili su se seljaci protiv bogataša, intelektualci protiv popova, nova administracija protiv one predratne, komunisti protiv konzervativaca, desničari jedni na druge, demokrati protiv radikala i tako u krug. Tko su i gdje su tada bili Jugoslaveni? U knjizi čitamo da ih je bilo i među Hrvatima i među Srbima i ostalima, ali s očitim zaključkom da se u turbulentnim vremenima na Balkanu, gdje „jedan metak mijenja sve“ i nacionalna orijentacija mijenjala vrlo brzo i taj tzv. plivajući identitet i nije bio neka neobična stvar. Višnjićeva knjiga na momente djeluje i kao napeti vestern: politički stavovi tada su se branili pištoljima, mržnja prema neistomišljenicima potkrepljivala se toljagama a oružje se spremalo u štagljeve za ne daj bože, iz straha ili za onaj čuveni osvetoljubivi trenutak pod kodnim imenom „počelo je“. O nekom stvarno demokratskom društvu jedva da se moglo govoriti a uvjerljivije od institucija pravne države funkcionirali su korupcija, šverc i crna berza. Stoga se u ovoj knjizi i do općepoznatih političkih prvaka toga vremena, Supila, Pribičevića, Radića, regenta Aleksandra i mnogih drugih, probijamo postupno, kroz magmu dnevnih događaja u kojima je bilo zloslutne zebnje, pravedničke mržnje, krvavih glava, atentata i mrtvih na sve strane, u bjesomučnim natezanjima kako bi trebala izgledati nova država. Na razvalinama starih društava, s jedne strane hrvatskog koje se još uvijek sjećalo austrougarskih činovnika

i malograđanskog reda i s druge strane srpskog, koje se teško izvlačilo iz onog „pusto turskog“, knjiga pokazuje da je južnoslavensko ujedinjenje bilo „revolucija koja se koleba“, kako glasi naslov jednog njenog odlomka, jer je nova država objektivno imala malo vremena, to će se pokazati 20 godina kasnije sa izbijanjem Drugog svjetskog rata, da izbalansira sve bitne razlike njenih dijelova, među kojima nisu postojale samo nacionalne već i kulturalne i civilizacijske granice. Nerazumijevanja, animoziteti i mržnje bile su naprosto tolike da su se ljuti suparnici na toj granici previše često gledali preko nišana. Stoga je i ironija sudbine da će se Višnjićeva knjiga svidjeti podjednako i današnjim hrvatskim i srpskim desničarima. Prvima zato što će oni spremno reći „bili smo još onda u pravu kada smo tražili hrvatsku republiku“ a ovima drugima zato što će uzviknuti, „pa eto vidite da se sa Hrvatima nije moglo“, no knjiga Dvadesete jasno pokazuje, prema izvorima, dokumentima i izjavama glavnih junaka, da, opet paradoksalno, za tu Kraljevinu Srba Hrvata i Slovenaca su bili (s različitim motivima) mnogi desničari s jedne i druge strane (što danas ne žele spominjati svi oni kojima to nije u interesu) a da za nju kao što rekosmo nisu bili komunisti, koji su u kasnijem periodu bili jedini vladari one druge Jugoslavije. Knjiga također superiorno pokazuje, na konkretnom primjeru stvaranja zajedničke države južnih Slavena, da jedan historijski događaj ne predstavlja samo jednu jedinu istinu nego rašomon različitih istina, koje se sukobljavaju, preklapaju ili koegzistiraju zajedno a njeni protagonisti, kao u starogrčkoj drami, svatko sa svojom istinom, odlaze u grob.

Višnjićeva knjiga na momente djeluje i kao napeti vestern: politički stavovi tada su se branili pištoljima, mržnja prema neistomišljenicima potkrepljivala se toljagama a oružje se spremalo u štagljeve za ne daj bože

Tako se duh Višnjićeve knjige dobro slaže na primjer i s razmišljanjima nedavno preminulog pisca Milovana Danojlića o istoj temi: „Jugoslavija je mogla biti srećna formula nacionalnog samoprevazilaženja i osvajanja identiteta na jednom višem civilizacijskom stupnju, a okrenula se u muku i samouništenje u zajedničkoj grobnici.“ Zato, konačno, velika vrijednost knjige Dvadesete leži u tome, izvan uobičajeno akademskih analiza i zaključaka, koje uvijek stoje pomalo izvan i rezoniraju s visoka, što ona dovodi naročito današnjeg čitaoca do svijesti, kroz taj dugi historijski hod praktično od sela do sela i od lokalne žandarmerijske stanice do masovnih ogorčenja seljaka i namrgođenih odluka ministara, kako su te nesretne dvadesete – to na nekoliko mjesta uočava i autor – bile zlokobni uvod u dvije tragedije Jugoslavije, u prvu sredinom i u drugu krajem XX vijeka. Da li je moglo biti drugačije? Koliko god nas sasvim ljudski boljelo to što se dogodilo, ali da je zaista moglo biti drugačije, bilo bi.

ZAHAR PRILEPIN: *JESENJIN*, SLUŽBENI GLASNIK, BEOGRAD, 2022.

U SRČI OGLEDALA

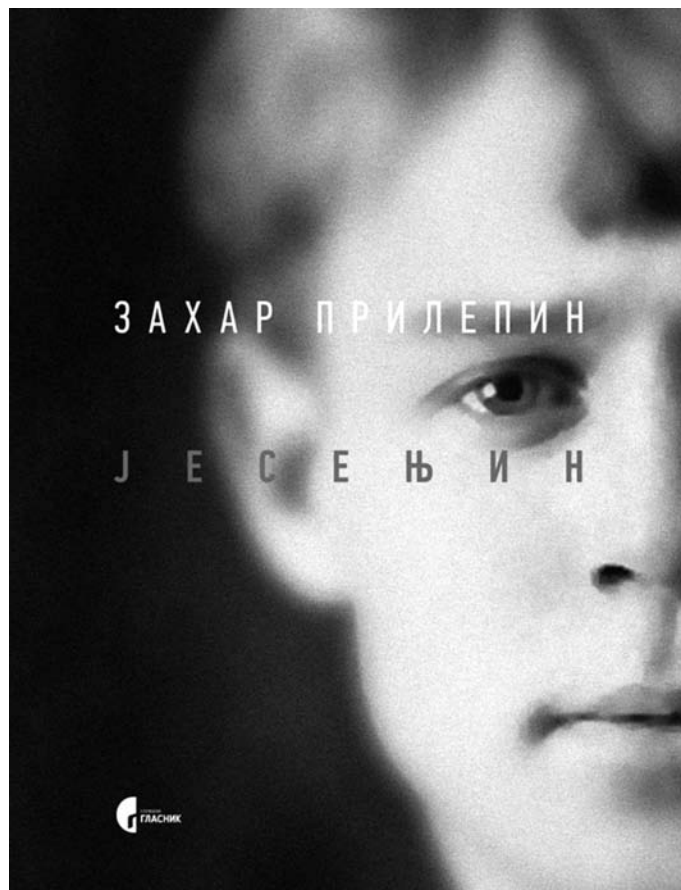
Možda i najintrigantniji savremeni ruski pisac okreće se ka biografiji i baštini možda i najvoljenijeg ruskog pesnika svih vremena. Na blizu devet stotina stranica velikog formata, Zahar Prilepin bavi se životom Sergeja Jesenjina. Srpski prevod pojavljuje se dve godine nakon originala i jedan je od izdavačkih poduhvata

PIŠE: **Muharem Bazdulj**

„Ko ti je taj Prilepin?“ – sasvim lako mogu da zamislim pitanje potencijalnog čitaoca ovog teksta koji je upravo pročitao samo nadnaslov. Budući da tekst pišem za časopis Srpskog kulturnog društva iz Zagreba, čini mi se da bi zgodan fenomenološki odgovor mogao biti: „Prilepin je pisac koji je riječ ‘obitelj’ vratio srpskom jeziku“. Naime, Prilepin (rođen 1975.) objavio je 2014, punu deceniju nakon svog romanesknog prvencu, svoj peti roman koji se u originalu zove „Обитель“. Riječ je o njegovom vjerovatno najslavnijem i ponajboljem romanu. Srpski prevod objavljen je samo godinu dana nakon originala. Roman je prevela Radmila Mečanin (kao, uostalom, i knjigu „Jesenjin“ o kojoj će ovdje biti riječi), a na srpskom je ponio naslov „Obitelj“. Izdavač je imao potrebu ovako „braniti“ prevodno rješenje: „Obitelj je reč slovenskog porekla, i osim što znači ‘porodica’, znači i manastirsko bratstvo, teritorija manastira, svi manastirski objekti... U rečniku Matice srpske, osim značenja ‘porodica’, navedeno je i ovo drugo značenje – obitelj je ‘manastirsko bratstvo’. Zanimljivo je da Nikolaj Velimirović u svojim knjigama koristi reč ‘obitelj’ upravo u ovom značenju. Radnja Prilepinovog romana događa se u Soloveckom manastiru i odnosi se na ‘obitelj’, zato je i naslov u prevodu na srpski ostao autentičan“.

Manastirska obitelj

Da stvar bude bizarnija, Prilepin je u Srbiji jako mnogo preveden i rado je viđen gost, dok je u Hrvatskoj objavljen jedan jedini njegov roman, i to upravo ova „Обитель“ koja je u Sandorfovom izdanju iz 2021. i u prevodu Ive

Alebića postala „Manastir“. Ovo je valjda jedinstven primjer da je „Obitelj“ srpsko, a „Manastir“ hrvatsko prevodno rješenje, pošto se sa zapadne strane Dunava „manastir“ prepoznaje kao paradigmatično srpska riječ, kao što se „obitelj“ jednako u Bosni i Srbiji prepoznaje kao čisto hrvatski termin. (Ne mogu da odolim, a da se ne prisjetim onog poštaru iz proze Darija Džamonje koji nikako ne razumije „zašto se svi katolici u Sarajevu zovu Obitelj“). A kad smo već spomenuli Sarajevo, a u kontekstu Prilepina, zanimljivo je prisjetiti se 2018. kad je Obavještajno-sigurnosna agencija Bosne i Hercegovine (OSA) sa sjedištem u Sarajevu zabranila Prilepinu ulazak u BiH jer ga je proglasila „sigurnosnom prijetnjom“, a pisac je samo trebao održati književno veče u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci Republike Srpske u Banjoj Luci.

Opseg i cijena

Prije nego kažemo nešto više o sadržaju knjige, valja navesti ponešto i o samom srpskom izdanju. Ono je štampano ćirilicom, u broširanom povezu, u formatu 19X25 centimetara (znači formatu u kojem se češće štampaju umjetničke monografije negoli beletrističke stvari), na 868 stranica. Originalno rusko izdanje ima 1030 stranica te je možda odluka o formatu donesena da bi se makar malo smanjio broj stranica. Ipak, postavlja se pitanje da li je možda bolje rješenje bilo štampanje u dva toma „standardnog“ formata. To bi, reklo bi se, olakšalo „fizički“ aspekt čitanja. Takođe, iz srpske perspektive, cijena knjige je neobično visoka. Knjiga košta 5.500 dinara, dakle nepunih pedeset evra. Za ovakve knjige, u Hrvatskoj je to već odavno uobičajeno.

U Srbiji su, međutim, donedavno knjige rijetko bivale skuplje od cca. 1.000 dinara, odnosno maksimalno deset evra, pa je ovo za srpsko tržište relativno neuobičajen potez.

Činjenice i fikcija

Svojoj knjizi o Jesenjину Prilepin je dao podnaslov „Obećavajući susret“. Važno je reći da u Prilepinovim bibliografijama, knjiga o Jesenjину stoji na zasebnoj „nefikcijskoj“ polici. Jer ova knjiga nije ni „romansirana biografija“ (nalik na one koje ispisuje Irving Stoun) niti je akademska biografija (poput onih koje su o Ivi Andriću i Danilu Kišu nedavno objavili Mihael Martens odnosno Mark Tompson). Prije knjige o Jesenjину, Prilepin je napisao biografiju Leonida Leonova na blizu šest stotina stranica, dok je poslije knjige o Jesenjину napisao biografiju Mihaila Šolohova (više od 1.000 stranica). On, dakle, očigledno ima afinitet prema ovom žanru i on kao svaki veliki pisac žanr prilagođava samom sebi. U pristupu temi, barem kad je o Jesenjину riječ, Prilepin ima pomalo i instinkt istraživačkog novinara. Čak i na južnoslovenskim prostorima, ljubitelji poezije uglavnom znaju (ili misle da znaju) osnovne crte biografije ovog pjesnika, dok je u Rusiji to još mnogo prisutnije. Ipak, nije da Prilepin samo želi da uđe u finese i detalje; ne, on želi i da pokaže da su neki opštepoznati i opšteprihvaćeni momenti iz udžbeničkih Jesenjinih biografija činjenično pogrešni ili barem pogrešno protumačeni.

Prilepin je u Srbiji jako mnogo preveden i rado je viđen gost, dok je u Hrvatskoj objavljen jedan jedini njegov roman, i to upravo ova „Одигатель“ koja je u Sandorfovom izdanju iz 2021. i u prevodu Ive Alebića postala „Manastir“

Život je drugdje

U glasovitom romanu „Život je drugdje“ Milan Kundera pokušava da ispiše arhetipsku biografiju arhetipskog pjesnika. Arhetipski pjesnik po pravilu umire mlad, pa je takav slučaj i sa njegovim Jaromilom. I Jesenjín je živio jedva pedesetak dana poslije svog tridesetog rođendana (1895. – 1925.). Pjesnik je, kaže Kundera, dječak koga njegova majka pokušava uvesti u svijet odraslih u koji on nije spreman da uđe. Takvu ulogu je u Jesenjínovom životu odigrala njegova baka s majčine strane, Natalija Titova. Pod njenom paskom je već kao petogodišnjak naučio da čita, a već četiri godine kasnije je pisao prve pjesme. Od petnaeste godine počinje sistematično da piše poeziju, tako

da je osam pjesama koje je napisao tokom 1910. uvršteno u njegova sabrana djela. Dok je još živio u zavičaju, u Rjazanskoj guberniji, pokušao je da objavi svoju prvu knjižicu pjesama kojoj je dao naslov „Bolesne misli“, ali nije uspio da nađe izdavača. Nije ga to previše uznemirilo; kao u onoj čuvenoj replici iz Čehovljeve drame: Čekala ga je Moskva.

Nije da Prilepin samo želi da uđe u finese i detalje; ne, on želi i da pokaže da su neki opštepoznati i opšteprihvaćeni momenti iz udžbeničkih Jesenjinih biografija činjenično pogrešni ili barem pogrešno protumačeni

Breza

U Moskvu se Jesenjín preselio kao sedamnaestogodišnjak. Tamo je isprva živio sa ocem što je jedan od detalja iz Jesenjínovog života koji Prilepin u svojoj knjizi detaljnije osvjetljava pošto Jesenjín u poeziji oca praktično nije ni pominjao i kao da je imao potrebu da ostavi utisak da s njim nije imao dobar odnos, što nije tačno. Već nakon godinu dana u Moskvi, stupa u vanbračnu zajednicu sa Anom Izradjovnom, s kojom će dobiti sina Jurija. U knjizi se vrlo precizno opisuje Jesenjínov turbulentan odnos sa ovom ženom, kao i njegova neobična ravnodušnost prema vlastitom sinu. 1914. prvi put objavljuje neku svoju pjesmu. Radi se o pjesmi „Breza“ što nije lišeno simbole. U posljednjim godinama dekadencije carske Rusije, on će biti prepoznat kao mladi pjesnik sela i ruralnih krajolika. 1915. Jesenjín se iz Moskve seli u Petrograd. Tamo će vrlo brzo razviti dosta blisku relaciju sa Aleksandrom Blokom koji će mu u književnim krugovima biti neka vrsta pokrovitelja i mentora. To je vrijeme kad Evropom bjesni Prvi svjetski rat, a Jesenjín ima ravno dvadeset godina, pa nije neočekivano što je bio mobilisan. Nije, međutim, u njemu bilo previše militarističkih sentimenata. Prilepin detaljno opisuje kako je pjesnik uspio da se sačuva od angažmana na prvoj liniji fronta. Imamo li u vidu da je sam Prilepin u vlastitom životu neko ko se nije libio vojničkog angažmana, tu imamo zanimljivu ilustraciju njegove ambivalencije prema piscu o kojem piše, jer se ponegdje s njim očito identifikuje, a ponegdje, eto, i ne.

Revolucija

Nakon potpisivanja separatnog mira u Brest Litovsku, Jesenjín napušta vojsku. Brzo nakon toga, pošto se razišao sa prvom ženom, stupa u brak sa Zinaidom Rajh s kojom će imati dvoje djece: ćerku Tatjanu i sina Konstanti-

na. Podržao je Februarsku revoluciju, kao i kasnije uspon boljševika, ali se nije učlanio u Komunističku partiju, tvrdivši da on politički svakako stoji još više lijevo. I ova veza je bila jako nestabilna, a okončana je početkom 1920. godine. Kao da je slutio skori kraj, u posljednjih pet godina života Jesenjin živi boemskije nego ikad prije i to je vrijeme kad se stvara „crna legenda“ o ovom pjesniku, crna legenda koju je ljepše nego bilo ko drugi opisao on sam u svom remek-djelu, pjesmi „Crni čovjek“ gdje se kao demon koji prati mladića koji je nekoć na selu živio srećno i idilično, a poslije se odao svim mogućim porocima, pojavljuje zapravo on sam, odnosno njegov vlastiti odraz u ogledalu. Tih godina on putuje po jugu: od Rostova do Tbilisija i od Taškenta do Samarkanda. Tamo će upoznati čuvenu američku igračicu, Isadoru Dankan, koja je od njega bila starija osamnaest godina. Iako je ona jedva natucala ruski (navodno je znala samo dvadesetak riječi), a on nije govorio nijedan strani jezik, vrlo brzo su se vjenčali. Brak je trajao oko godinu dana, no pošto je pratio svoju slavnu ženu po Evropi i Americi, taj brak je zasigurno pomogao u stvaranju globalnog oreola slave oko Jesenjina.

Niko ovaj kratki, plodni i uzbudljivi život „prokletog pjesnika“ nije opisao tako sugestivno i tako literarno moćno kao Zahar Prilepin. Njegovi uvidi su toliko originalni i on se toliko uživljava u Jesenjinovu psihi, da se knjiga čita kao triler

Prokleti pjesnik

U maju 1923. Jesenjin se vratio u Moskvu. Dobio je sina sa pjesnikinjom Nadeždom Volpinom. Živi neurednije nego ikad. Majakovski se šalio kako se Jesenjin po povratku u Rusiju u novinama češće pojavljuje u crnoj hronici nego u kulturnoj rubrici. Hapšen je nekoliko puta, ali takođe neumorno održava književne večeri. Početkom 1925, Jesenjin je upoznao Sofiju Andrejevnu Tolstoju, unuku Lava Nikolajeviča Tolstoja te se vrlo brzo njome i oženio. Činilo se da mu život ulazi u mirnije vode. Radio je intenzivno na redigovanju svog dotadašnjeg opusa, a i pisanju novih stvari, jer je planirao da objavi neku vrstu izabranih ili sabranih djela. 28. decembra pronađen je mrtav u hotelskoj sobi u Lenjingradu. Istraga je pokazala da se ubio, mada sve vrijeme postoje i paralelne teorije da ga je likvidirala sovjetska tajna policija. Bilo kako bilo, niko ovaj kratki, plodni i uzbudljivi život „prokletog pjesnika“ nije opisao tako sugestivno i tako literarno moćno kao Zahar Prilepin. Njegovi

uvidi su toliko originalni i on se toliko uživljava u Jesenjinovu psihi, da se knjiga čita kao triler, bez obzira što znamo šta slijedi i šta će da se dogodi. Pišući stotinjak godina nakon događaja o kojima govori, Prilepin uspijeva vrlo efektno uhvatiti duh vremena, a isto tako kao pisac koji u trenutku stvaranja knjige ima petnaestak godina više nego je imao Jesenjin u trenutku smrti, ostavlja utisak mudraca koji pjesnikove eskapade gleda sa viškom „gorkog taloga iskustva“. Jer ima dosta poveznica između Jesenjina i Prilepina: obojica nisu knjiški moljci nego ljudi sa životima u petoj brzini, obojica imaju slavu širu od puke književno-akademske, obojica imaju široku publiku i ta publika im je važnija od valorizacije kritike, obojica poznaju Zapad, ali su prema Zapadu ambivalentni, obojica, tjutčevljevske rečeno, „vjeruju u Rusiju“.

U Moskvu se Jesenjin preselio kao sedamnaestogodišnjak. Tamo je isprva živio sa ocem što je jedan od detalja iz Jesenjinovog života koji Prilepin u svojoj knjizi detaljnije osvjetljava pošto Jesenjin u poeziji oca praktično nije ni pominjao

P.S.

Ovaj tekst je dogovoren sa urednikom časopisa „Prosvjeta“ u februaru 2023. Prvi rok koji sam dobio za završetak teksta bio je kraj aprila. Ispostavilo se da usljed različitih obaveza nisam uspio da završim tekst dotad, pa je rok produžen za sedam do deset dana. Šestog maja sam radio na tekstu i praktično ga završavao, pa sam u nekom trenutku htio na internetu provjeriti jedan detalj iz Prilepinove bibliografije. Ukucavši „Zahar Prilepin“ u pretraživač, najprije mi se ukazuje vijest od prije jedva pola sata, informacija TANJUG-a koja glasi ovako: „MOSKVA - Ruski pisac Zahar Prilepin povređen je danas kada su nepoznate osobe digle u vazduh njegov auto, saopštili su izvori u službi za vanredne situacije. Kako prenosi ruska agencija Tass, napad se dogodio u gradu Nižnji Novgorod. 'Auto pisca je dignut u vazduh. On je preživio, ali je ranjen i nalazi se u svesnom stanju', naveli su izvori. Prema preliminarnim podacima, eksplozivna naprava bila je postavljena ispod automobila, navodi ruska agencija“. Srećom, u međuvremenu stižu vijesti da se pisac uspješno oporavlja i da će biti dobro. Ako je suditi po njegovoj skorašnjoj bibliografiji, napisaoće on još neke biografije. A u budućnosti će neki talentovan ruski pisac i Prilepinov uzbudljiv život pretvoriti u čudesnu literarnu biografiju. Jer ako Rusija ima neki kontinuitet, to je kontinuitet književnosti veće od života.

КРАЈИШКИ ГРЕНАДИР

Милена Северовић

ЗАГРЕБАЧКА ДЈЕВОЈКА ИЛИ АУТОПОРТРЕТ

И када је сама
она је дама,
путује од Илице до Шалате,
у Масариковој свраћа у редакцију
гдје текстове прегледа,
у Гундулићевој лијечи зубе,
храбра је, бори се
и на себе не да.
Лаконога и брзог хода
с мирисом финог парфема
пролази Цветним тргом,
носи торбу препуну књига
и вуче мисли Гајевом
обојене латицама снова
и прољеће у себи носи
као и пјесма ова.

СУСРЕТ У ЗАГРЕБУ

за Славка М.

Зима је и снијег пада
полако ходам улицама
моје младости и овог, старог града.
На Зрињевцу сам,
павиљон ми се стари смјешка,
испред Спленида стоји
пјесник, стари Миха
и прави првог сњешка.
А затим полако улази у кафану
за свој стари стол,
пише нешто и записује
и прича уз алкохол.
Дан полако нестаје
и на све пада мрак,
одлазим на перон и машем,
чека ме задњи влак.

КРАЈИШКИ ГРЕНАДИР

Петру Прерадовићу

Полако се дани,
олуја стиже у пратњи
жутог из Сахаре пијеска,
сама сам на перону,
вјетар плеше с птицом,
далеко је сунце,
видим га попут бљеска.
Отпутовали су давно добри људи
и мајстор је угасио свијећу,
зачарана ме шума зове
док боса трчим
тражећи срећу од ове већу.
И док слушам
старог Прерадовића из мог завичаја
он ми из своје пјесме маше
и даје знак,
машем и ја њему и знам:
бити Србин и Крајишник
у свијету,
слогу,
и пјесми
задатак је
не баш посве лак.

ПРЕСЕЉЕЊЕ

Селим се и чистим кућу
собе, столице и књиге,
остављам људе, дрвеће, облаке,
пакујем кофере, писма и бриге.
Састављам драге успомене
и остављам небо, земљу и сеоски пут
бирам људе и лица,
фотографије,
пакао стављам у кут.
Пресељавам се
и остављам ноћи, јутра и дане,
зиму и љето,
све остављам,
чекају ме облаци, вјетар и птице
а ципеле ће ме одвести саме.

БАГРЕМ У НОЋИ

Мрак у круговима плеше
и сат је касни,
далеко негде звијезде се крију
води их ловац страшни...
Мјесец се смије
путнику што хода кроз ноћ,
док вино га грије,
и мрак мрви поноћ.
Село на бријегу сања
и не види ни мјесец ни путника свог,
цвијет багрема га заклања
и мирише читава ноћ
од цвијета и багрема тог.

ПЈЕСНИК, ИГРАЧ НА ЖИЦИ

Стално на жици
ходам на штиклама,
мјерим облаке
док кишне капи
шапућу ми тихо:
издржи, издржи...
Вјетар ми држи равнотежу
и чита Јеванђеље,
свијет је ђаволова игра,
вјечито у пометњи и метежу.
Клањам се младом цвијету
што пупа,
слобода је највећа наша радост,
зато је можда и толико скупа.
Али, играч на жици
никад није сам,
он сам личи на Прометеја
и његове бакље плам.

НА СВЕТОГА ЈОВАНА

Јутро је
и птице већ се чују на грани
зима плеше с вјетром,
снијег полако пада
одлази ноћ
и већ се дани.
Пахуља се пахуљи смијешу
бјелином је затрпан град,
чекам те и мислим на те,
а ти си далеко сад.
Јутро је и снијег пада
у тишини спава град,
мирно је, а тебе нема
хладан је и завејан,
диван Нови Сад.

ШКОЛА У КОПРИВНИЦИ

Мој стари град
потонуо,
за мене потонуо,
потпуно га прекрила Драва,
а ја још и сад гледам
моју стару школу, болницу и парк,
јер мој читав млади живот
тамо лежи и спава.
Мој стари град
држи ме за руку
и корача са мном кроз бродоломе
што су хтјели да ме
на дно одвуку.
Тако, понекад још и сад
кад дође зора
видим његову слику,
чујем гласове дјеце, разреда, учитељице
и шум кестена испод старог прозора.
Мој стари град
изрони одједном
као далеки брод на видику.
А мене је он
и моју слику, не трепнувши
спалио на пламенику.

ЈЕСЕЊИ ШЕШИР

Јесен
пребацила је жуту кабаницу
преко леђа и груди,
тумара са шеширом пољима
у чизмама од магле и студи.
Јесен
од љета је украла мало сунца,
а хладноћу од зиме,
дозива срне у шуми,
сакрила се испод лишћа
и никоме не рече своје име.
Јесен
што год дотакне
врховима својих прстију позлати,
ујутро се никоме не јавља
њу познају само јасени
и сасушене, пожутјеле влати.
И док сам пратила ласте
и гледала Дунав са миром,
јесен је прошла покрај мене
и махнула ми својим шеширом.

МАЛИ ПУТ

Данас је свети Мрата
и новембарски, сиви дан
напољу на Тргу
иза врата
улични свирач пјева
све Балашевићеве пјесме
и кроз дан
док „панонски морнар“ плови
весео је Срем,
чекамо круне славе и срећке,
живот је прозрчан
као целофан
понекад читам Црњанског
тек да склопим круг
моја Марина
и вратим стари, сакривени дуг,
а затим ће наићи вјетар с Карпата
и овити ми шал
од студени, жутог лишћа и
кишног, јесењег злата
и знам: не, неће ме одувати
јер има неки мали пут до тебе,
он ће ме водити,
сакрити
и сачувати.

POVRATAK MRTVACA

Slobodan Grubač

Stradao vozač

Drniš, 4.7. Danas oko 10 sati vozač „tristaća“ ŠI 620-03 sletio s ceste prema Šibeniku kod sela Žitnić. Vozilo je potpuno uništeno. Vozač D. S. je u teškom stanju prebačen u šibensku bolnicu. Obaviješteni smo da se liječnici bore za njegov život.

Slobodna Dalmacija, 5.7.2008.

Jadni Darinko kako mu se to desilo? Vozio je staru autinu. Nije bio pijan. Cesta je suha. Da se nije ubio. Nagađalo se u „Gradskoj kavani“, gdje se od buke jedva moglo razgovarati, mnogi su sjedili vani na Poljani pa su razgovarali u tišini bez duhanskog dima.

Čas sam budan, drijemam zaspem, pa se budim. „Kamo ćemo? Krvario sam u tijelu, osjećao sam mlazove i slijevanje krvi, nešto je pritiskalo misao, gubio sam značenja ne povezujući riječi, svjetlost pa mrak, svjetlo i tama se poigravaju, tako i čula, vidiš ne vidiš, čuješ ne čuješ, lebdiš, bolovi te bude i osvještaju...”

Umišljeni novinar, polupismeni izvjestitelj, zaboravio je dodati da sam šezdesetogodišnjak, prosvjetni radnik, otac četvero djece, da sam sletio s ceste iz nepoznatih razloga, te da policija ispituje uzroke nesreće. Uz moje inicijale svi bi čitaoci lako saznali da se radi o meni. Ovako, nepotpuna informacija, rekao bi pravi urednik.

Sletio sam izbjegavajući direktan sudar sa ogromnim starim „mercedesom“. Išao je mojom stranom, paralelno sa šleperom s lijeve strane. Preticao je i nastavio prema meni. Sletio sam u krš, tako me učio šofer Ante u autobusu, vozio sam se s njim godinama. „Šta god da učiniš, imaš šanse, u direktnom sudaru niko nije ostao živ!“ Eto, to sam učinio.

Ležim u bolnici deseti dan. Liječnici rade sve da me spase. Čas sam tamo, čas onamo, čas ovdje, čas ondje, znam i ne znam šta se događa.

Vozač „merđe“ odvezao se u Knin, sretan da nije razbio auto, mene ostavio u kršu. Policija oslikava i razgleda olupinu „tristaća“.

Žena dolazi svakog dana, gleda me zamotanog. Plačući me doziva. Ne znam se odazvati, suze mi upiju zavoji. Znam u mutljagu mi dolaze djeca: kćer iz Splita, druga iz Zagreba, sin iz Australije i sin iz Kanade. Zaplaču, čekaju moju smrt, brigaju svoje brige, muče ih njihove muke. Lebdim, padam, letim i njišem se.

Preminuo vozač u Šibeniku

Šibenik, 25.7.... Dvadeset dana nakon slijetanja s ceste prema Šibeniku kod sela Žitnica, podlegao je teškim ozljedama šezdesetogodišnji D.S. iz Drniša. Liječnici su ulagali krajnje napore da ga spase, ali zbog unutrašnjih povreda D.S. je preminuo.

Vjesnik, 26.7.2008.

Istina je nisu me mogli spasiti. U mračnom kutu svijesti čekala ne smrt, znao sam i osjećao. Uzdigao sam se ispod plafona. Govore: „Mogao je još živjeti...“ Voze me u mrtvačnicu pa u frižider. Hladno je tamo, čekat će tijelo dok djeca ponovo dođu iz Australije i Kanade.

Lebdim, ostavio sam tijelo u frižideru, neko me nježno drži za ruku, vodi me kroz zasljepljujuću svjetlost, umilno govori: „Ne boj se!“ Gledam prizore iz mog življenja, zgražaju me filmske scene svađa, polemika, diskusija, govornih dvoboja, cinizma, brzog osuđivanja i ogovaranja, ima nešto i ljepote kada sam bio dobar.

Dolazimo uskim mostom nad neizmjernom provalijom, kroz ogromna vrata od kovanog željeza sa pozlatama, gledam radosne ljude u zelenilu, cvijeću, pokraj bisernih rijeka u svjetlosti, takve svjetlosti ne vidjeh do sada. Svira čudesna muzika, okrepljuje prizor i muzika. Htio bih odmah tamo, vidim doktore, profesore, naučenjake, sirotane, stare partizane, djecu i desetine povijesnih ličnosti. Vidim sve i razaznajem u daljini. Vidik mi završava na kristalnom dvorcu. Pred vratima stojim uz lijepo muško biće koje me ne napušta, odjednom ugledah velike zgrade sa strane.

– Nagledao si se! Govori!

„O čemu ću govoriti? Jadan ti sam! – pomislih.

– Govori o čemu razmišljaš! Ne boj se, potaknu me pratilac.

– Govori, niko te ne prekida! Žele da im kažeš šta donosiš!

– Znaju oni, ali trebaš reći!

„Imamo najboljeg i najčasnijeg vođu. U Norvalu nije dogovoreno rušenje Jugoslavije, podjela Bosne i protjerivanje Srba. Izmišljeno je da su im u Zadru razbijeni lokali i kuće i da su protjerivani. Izmislili su da im je uništeno dvadesetak sela ispod Papuka. Puka je fantazija o izbacivanju iz stanova, davanju masovnih otkaza, uhvatili se Splitske pošte, smjenjivanja, nestajanja ljudi, miniranja kuća, napada na oficire, njihovu djecu i žene. Nije bilo Lore, Gospića, Siska, Karlovca, Osijeka, Vukovara, Pakračke poljane. Sve su to izmišljotine.

Oni su ubijali naše ljude u Škabrnji, Plitvicama, po bukovičkim, miljevačkim i prominskim selima, Vojniću, a tek u Vukovaru, slavonskim i baranjskim gradićima i selima, bombardirali naš Zagreb. Protjerali su Hrvate iz takozvane Krajine, ubijali i pljačkali. Htjeli su uzeti našu zemlju i pripojiti je Srbiji. Oni su započeli i izazvali rat.

Pratilac mi čvrsto bez neugode stisnu ruku.

– Koga još briga za to? Čega si se uhvatio? Gdje si sve to pokupio? Bježi kod oca laži!

Sve je nestalo. Mrak samo mrak propadamo kroz tamu. Pratilac me drži za ruku, niz lice osjećam curenje suza.

– Ne boj se! – tješi me. Kao da smo izašli iz lifta, kroz lijevak u zemlji stigli smo u pakao. U rotirajućem tunelu je tama i nepodnošljivi smrad. Na zidovima tunela pričvršćeni živi likovi, zaudaraju, cere se i stravično skriče. Zli duhovi, nestrpljivi demoni čekaju sotonin znak da iskoče na Zemlju. Vikali su na nas i htjeli nas dotaći. Zlo se osjećalo, zaudaralo, mogao si ga okusiti, smrt i strah su oko nas. Slušali smo vapaj, leleke, naricanje, molbe, opravdanja, preklinjanja, objašnjavanja učinjenog. Vodič ih je poznavao i sve njihove grijehе u životu. Ponavljao je da su imali bezbrojne mogućnosti popravljanja i pokajanja, ali nisu htjeli slušati i ljubiti Hrista.

– Sada je sve gotovo: Osuda je neopoziva! Radili ste po svojoj volji! – ponovio im je nekoliko puta.

Duša mi je u tjelesnom obliku. Gledam u vatrenim jamama kosture na kojima vise komadi trulog mesa. Dobivaju ljudski izgled zaglušujući viču, u prsima im prljavi oblačić između kostiju to im je duša. Iz kostiju vire crvi, sumporna vatra im ne smeta. Sve izgori pa se opet obnavlja u istom obliku na isti način. Tako se pati u vječnosti. Kakva sjetva, takva žetva, sjetio sam se. Puno je gatara, vračeva, nečasnih svećenika, lažnih propovjednika, čitača misli, čarobnjaka, vještica, opsjenara, preljubnika, zavodnika, slugu okultnih i demonskih sila.

Gušio me smrad, dim spaljenog mesa, zaglušivalo jaukanje, zapomaganje, nabranjanje, kletve stravične prijete i proklinjanje te škrgutanje zuba. Tmina je gotovo tekuća, ali se od potoka žerave, rastaljenog kamenja i vatre u jamama opet vidjelo i naziralo.

Ugledasmo hrpe careva, kraljeva, vojskovođa, poglavica, vođa, vrhovnika, poglavnika, doglavnika, logornika, tabornika, osoblje i mučitelje iz logora, đenerale, oficire, časnike, svećenike svih vrsta i značaja, mase okupatorskih vojnika iz povijesti, hrpe domaćih izdajnika, četnika, ustaša, balista, ljotičevaca, gomile ubica, koljača, palikuća, silovatelja, lopova, pljačkaša, bankara, tajkuna, policajaca, umjetnika, špijuna, političara, cajki... Dojmili su me se poznanici iz vremenskih razdoblja u mom životu, te nekoliko srodnika koji su me dozivali.

– Držim te, drži se za mene čvrsto! Ako se odvojiš, izgubljen si! Nađosmo se odjednom u nekakvoj prostoriji slična kancelariji. Za stolom sjedi crna spodoba, mijenja oblike, glas joj je prijeteći i podrugljiv.

– Govori! – dreknu.

Ugleda mog vodiča pa ustuknu. Smiri se spreman da sluša.

– Ne boj se! – ponovi mi vodič.

„Mi nismo željeli rat. Oni su prvi počeli. Nije bilo ubijanja Srba u Vukovaru, razbijanja kuća i lokala u Zadru i protjerivanja. Nije bilo...!“

„Dosta, postao si... – lažov. Želiš me nadmudriti. Ja sam neprikosnoveni kralj laži, lažov oduvijek za sva vremena. Šta očeš, mene nadmašiti i smijeniti? Zaveži, prestani blebetati! Slušaj, pamti ako očeš! Tebe sam odavno vrebao. Bio si malo tamo, malo amo. Bio si komunara, time si se ponosio. I danas si ljubitelj istine i pravde, komunara ili odsjev u duši, ali si iskreno prihvatio Boga. Spajaš na oko nespojivo, može i to jer komunjare su zagovarale odvratno bratstvo, ljubav, dobrotu, pravdu, ravnopravnost, jednakost... zbog toga sam ih napadao i pridobivao.

Rat, strah, nepravde, prijete, izrugivanje, vrijeđanje, poniženja su te spasili. Predao si se Bogu, žena se za te stalno moli. Ideš na mise i liturgije, ti bi ujedinio sve te odvratne kršćane, dobio si pratioca jačeg od mene. Prikovao me trenutno za stolicu, mene poglavnika laži, ne mogu dozvati svoje doglavnike. Ali, kad odete bit će isto.

Vi ste kao djeca. Mama on je prvi mene tukao! – grozno se smijao.

Ti bi istinu o ratu i ko je šta radio. Šta će ti to? Prošlo je sve i ko je šta učinio, učinio je. Šta će ti to? Istinu tražiš u novinama, filmovima, knjigama, izjavama itd. Šta će ti to? Svi lažu, prešućuju, slave ubice, drugome pripisuju svoje zločine i namjere. To je ringšpil laži i obmana. Ostavi se toga.

E, vidiš, ja sam to počeo i radio na tome. Uspio sam, to je moj trijumf! Ha, ha, ha, haaaaa, he, he, heeeee, ho, ho, hooooo, hi, hi, hiiiiii, hu, hu, hu, huuuuuuuuu smijao se, zavjese su se tresle. Kako ono vi kažete da sam se smijao na otvornike ili zatvornike, kao da su stražari u zatvorima. Opet se nastavio ceriti. Moj pratilac ga je strogo pogledao, pa se smirio.

„Meni je do bijesa smetao, mir, ljubav, bratstvo, sloga, druženje, prijateljstvo, kumstva i suradnja. Izabrao sam vođe, voždove, vrhovnike, glavare, poglavare da vas uče povijesnim budalaštinama i bespućima zbiljnosti, darovao sam najbedastiji jezik mržnje, mržnju sam im darovao u izobilju. Gore kod vas mržnja izaziva rak, a ovdje vas čekamo, i darivamo vam jame sa gorućim sumporom. Ja uživam i oni dok meni ne dođu. Vidio si sve i znaš sve. Znao bi još bolje da ti nije zaštitnika. Počeo se opet kreveljiti.

„Sloboda, demokracija, samostalnost, bogatstvo, svoj na svome i svi na mome!

– Vi ste vulgarni! – uzviknuo sam.

– I to je moja tvorevina! Što očeš ja sam ovdje vladar i domaćin.

– Uh da ti nije...

– Pusti! – prišapta mi vodič.

„Jedva sam dočekao da se pobijete i pokoljete, balkanska prokleta krv, da susjed puca na susjeda, prijatelj na prijatelja, kolega na kolegu... Ja obožavam ubice, koljače, silovatelje, palikuće, pljačkaše, zlotvore koji se pretvaraju u domoljube i nazovi vjernike. Dajem ideje vašim govornicima da je rat neophodan i svet za slobodu i demokraciju, bolji život i za naše unuke, samo unuci i sinovi vaših vođa nisu ušli u rat. Borite se za bedastoće i obećanja, a zapravo ste sluge stranaca. Banke, dućani, hoteli, najvrijednije tvornice, vile, zemlja su u rukama stranaca. To ti je, braco, kolonija, pa ti pjevaj. Svoj na svome, počeo se keziti, moj vodič ga je pogledao, pa se uozbiljio.

– Ko mrzi brata, dobije tuđina za gospodara – , to su govorili vaši stari, to mi je bio trn u oku. Uspio sam da radite za strance u svojoj zemlji i još to smatrate srećom i uspjehom. Imate pustu zemlju, sve opljačkano i prodano, sirotinju, siročad, udovice, invalide, rasplakane majke i sestre.

Imate milionere, prosjake, ministre i ministrice pljačkaše, ubice i palikuće, polupismene književnike, pjevače sa čepovima u guzici, pjevačice u gaćicama se nogataju i mlataraju rukama, gomilu loših glumaca, serije što liče na seoske priredbe. Imali ste sve i svega, i sada imate, ali nije vaše. Otvarate pučke kuhinje u Slavoniji, javna jebališta u Dalmaciji, kupališta i groblja za pse, čak i domove za njih. Mrzite različite od sebe i to javno izražavate. Šta se snebivaš i grštiš bogomoljče. Stuga ti je! Smetaju te moje riječi! Šta ćeš? Uh da ti nije zaštitnika...!

Ti bi istinu! Šta će ti? Vidiš kako uživam. Vidiš ove ljepote, a tek kad oni odozgora stignu. Moram ih naseljavati i pripremiti im sumpor.

– Bježi, bježi da te ne vidim! Marš! Ovaj tvoj pratilac – čistunac me nervira. Ne mogu vam ništa. Ajte ća! Pustite me da radim. Čekam odozgo svoje sinove, bojim se da ih ne upropasti ljubav i praštanje, posebno još da se ne ispovijede i pokaju.

– Ajte ća, da vas ne gledam, ublažio je. Odlazite, – rekao je tiho gledajući prema mom vodiču.

Učini mi se crni runjavi čovjek.

– Gade!, viknu prema meni.

– Ne boj se! – pridrža me vodič.

Izletimo kao na krilima u sunčani dan.

– Spas! Spasenje! Živ sam! Živ sam!

– Živ si i još ćeš poživiti. Vidio si, čisti se od grijeha.

Prioni uz Hrista, kaj se dok imaš vremena. Ostavi laži i poluistine, kalja te smeće svijeta. Ne sudi, voli sve ljude svijeta, svi su božja djeca. Ljubav i praštanje to ti je vodilja. Ljubav je sveobuhvatna, univerzalna i božja, ona ne pravi razlike. Vidio si, spoznao si, moli, radi i živi. Pričaj i piši o svemu. Dođi mi čist kad ti iscuri život. Piši i pričaj o svom povratku.“

Dade mi ruku u blještavoj bjelini prelijepi čovjek, možda je moj anđeo čuvar, ne usuđujem se, nisam dostojan. Uznese se, nestu u plavilu neba.

– Hvala! Hvala! Bog te čuvao! To mi je dragi pozdrav. Vikao sam, suze su tekle niz lice.

Izgubio sam oblik tijela, lebdim, mali sam oblačić stopljen bojama oko sebe, razmišljam, znam, vidim, čujem, ali sam bestjelesan.

Promatram vedrinu nad Svilajom, Prominom, Mosećom i Drnišom. Drhturim od ljepote. Odjednom ugledam sprovod. Razgledam s visine dvadesetak metara, blizu su crkve, zvona brecaju.

Ugledam sinove i unuke nose kapsu. To je moje tijelo, potmulo me boli da ga nađem. Drhturim mijenjam oblike u zraku. Idu sinovi, unuci, žena, kćeri, nevjeste, zetovi, rodbina, kumovi, prijatelji, susjedi i znatiželjnici. Veliki i lijepi sprovod. Da li sam ga zaslužio? Volio bih da je sama porodica, rodbina, kumovi i par drugova.

Kako ću i kad ću u tijelo, boli me nestrpljenje, bojim se da mi se šta ne desi. Bili su u crkvi. Nakon desetak metara spuštaju kapsu da je unesu u grobnicu. Plaču, pop je dao znak govornicima. Hvale me, to me ljuti. Mogu proći kroz iglene uši, ipak me strah da tijelo ne zatvore u grobnicu. Pratilac mi je rekao da ću još živjeti, ponavljam.

Mlađi sin zamoli da se otvori kapsa, da me vidi posljednji put. Otvoriše, ležim u odijelu voštan, blijed, istrošen, sklopljenih ruku ispod ruža na prsima. „Lijepi mrtvac! – pomislih. Čujem u sebi: „Ohol si, oholost je početak svakog grijeha.“ Sad je čas! Dašak sam, oblačić, maglica, šta li. Uletim kroz nosnice u svoje tijelo. Cijel sam, svjetlost je u meni, zakuca srce, struji krv, počeh disati, otvoriše se oči, dođe snaga. Uхватim se za rubove kapse, pridignem se, izađem bos i uspravan.

Vriska, bježanje, ljudi trče, žene viču, neki plaču, bježe, trče niz brijeg mimo ceste i staza, padaju i dižu se, dovikuju se, nekoliko ih je pokrenulo aute.

Sâm sam bosonog u odijelu na groblju. Kapsa, razbacano cvijeće, otvorena grobnica. Ubacujem sve u grobnicu, stavljam poklopnice. Pričekat će drugi put. Najvažnije je da sam živ. Bit ću dobar i bataliti gluposti o ratu. Idem kući u grad. Gladan sam, gladan sam kao pas, ovu izjavu ne voli moja žena.

Dan još traje, svjetlost je prelijepa. Proći ću pokraj kafića na početku sela. Željan sam kafe, željan sam rakije, svega, svega sam željan. Dvorište kuće i kafiću je uz cestu. Prilazim, oni ispred bježe, ruše stolove stolice, čaše, šolje... Ulazim na vrata, konobarica pada iza šanka. Gosti unutra vrište iskaču kroz otvorene prozore, prizemlje je, niko se ne ozljeđuje. Šta ću? Uvijek sam pristojan, sad nisam izdržao priđem šanku popijem par čaša vode. Nisam pitao dozvolu, nikog nije bilo. Prestrašena konobarica je spavala.

Glupo sam postupio, došao sam u kafić, prije sat vremena pored kafića je prošao moj sprovod, svi su se ustali da me pozdrave. Ne znam više, bilo bi isto jer sam morao proći uz kafić.

Idem kući. Automobili krivudaju, neki projure bezglavo, okreću se ljudi da me pogledaju. Bosonog u odijelu usred ljeta. Čudak ili luđak. Mnogi me poznaju, znaju da sam pokopan. Dođoh kući, dvorišna vrata zatvorena, ispraznila se ulica, djeca bježe, lopte, romobili, bicikle i igračke ostale na ulici. Susjedi utekli u kuće, spuštaju rolete... Šta je ovo? Ja sam živ i sam samcat. Sjetim se, sinovi su donijeli novce za sprovod i sedminu. Sedmina je u gostionici, idem tamo preko potoka. Žamor je, miriše pršut, pečena janjetina a tek vino. Čula su mi proradila. Gladan sam, gladan sam! Radujem se obitelji, rodbini, kumovima, drugovima pa i onima što žele biti prijatelji.

Prilazim im, radosno viknem: „Dobra večer, dragi ljudi, žene i djeco! Pometnja, strah, bježanje, vriska, plač, bježi se brate na sve strane. Vidi mene, lud li sam. Zaboravio sam da je to moja sedmina.“

Jadna moja žena ostala na stolici, prepala se, uzela krunicu, moli, gleda u mene. Osjećam, moli za moju dušu. Smiješim joj se. Uporno moli, misli da sam utvara, vjernica je ne boji se. Sjedi, moli, sama je, niko joj ne smeta. Ja pet, šest metara dalje...

Sve je razbacano i prevrnuo: hrana, tanjuri, čaše, vrčevi, viljuške, noževi, svašta je na podu. Hrabriji vire iza stakla. Ljetna je noć, upalila se svjetla, kruže komarci, leptiri i noćni kukci.

- Ja sam!
- Ko si, šta želiš?
- Ja sam tvoj..., zaplakao sam.
- On je umro..., zaplače.
- Ali, ja sam živ, razgovaram s tobom. Nisam vukodlak!
- Ja sam živ, žiiii sam“
- Satrvana sam danima! Bojim se...!
- Ne boj se! Eto me...!

Priđem joj. Primih je u zagrljaj, tresla se i jecala. Uvjeri se da sam živ, čvrsto me zagrlila. „Hvala Bogu!“ naslonila je glavu na moja prsa.

Polako se prikupljaju ljudi, žene i djeca. Žele pričū, nije im do jela ni pića. Draži ih moj povratak, neku su razočarani što nisam mrtav. Pričao sam im, dugo sam im pričao. Zažareni od radoznalosti i neobičnih događaja, zaprepašteno su slušali, nisu postavljali pitanja. Uostalom, rečeno mi je da sve ispriopijedam radi spasenja mnogih. Govorenje o kratkom viđenju raja i boravka u paklu, očito me odmaralo i donosilo blagost u duši. Došli su lokalni novinari, sve snimali i zapisivali.

Pristigli takozvani veliki novinari salijetali su me, okružili me hrpom kamera, fotoaparata, mikrofona, fleševa. Šuma ljudi i pomagala, odbio sam izjave i razgovore. Ispričao sam sugrađanima i lokalnim novinarima, neću se ponavljati do besvijesti, pričati istu pričū, ionako će biti stotine verzija.

Obilazim desetak dana urede. To je muka, tortura i suvišnost. Kakvi su to besmisleni poslovi, kao da ih rogati izmišlja, to je paukova mreža gluposti s nitima propisa, izjava potvrda, zahtjeva i saslušanja. Tražili su mi svjedoke da sam živ, živ sam stajao pred njima. Morao sam donijeti potvrdu iz bolnice da sam umro, te svjedoke da sam mrtvac. Onda su tražili svjedoke da sam oživio. Nema ih. Da se pojavi moj pratilac i vodič, onesvijestili bi se. Poslije su tražili svjedoke da nisam ni umro, nego da sam zamro, ponovo svjedoke da sam živ potpuno živ.

Trebalo je potvrda za penziju (još uvijek ne mirujem), za zdravstveno osiguranje, za kuću i zemljište, jer su mi sve to obustavili i započeli ostavinsku raspravu. Brzo vas brišu iz živih. Počeo sam vikati. „Jadan ti sam što sam živ! Svi jedva čekaju da me nema!“ Tješila me moja žena da se ne ljutim.

Počelo je nagađanje, izmišljanje, olajavanje, čerečenje, lešinarenje u našoj žutoj štampi. Uostalom, sve je kod nas žuta, bijedna senzacionalistička štampa. Nemamo pravih novina koje pišu terenski dopisnici, pa sada nakon tridesetak godina iz takvih bivših novina možete napisati detaljnu povijest ili kroniku svakog sela i grada. Bile su to nekad dobre stare novine. Iz današnjih novina moći ćete rekonstruirati besadržajne govore i lažna obećanja političara, beskrajne laži iz vanjske i unutrašnje politike i komentare „a la americana“, proglašavanje diletanata u genije, slike iščašenih golišavih cura, slike navodno slavni nogometaša zbog luđačkog trkanja za loptom, usput domoljuba koji svoje novce drže u stranim zemljama da ne bi plaćali porez u domovini koju toliko vole, a opet usput ima ih par malih šovinista. Nekad smo imali novine! Opet ja, a treba se smiriti, nikom ne suditi. „Pusti, pusti...!“ , govorila je moja majka ocu kad se ljutio.

Štampaju se tako gluposti, tiskaju se u redu oko mene.

VRATIO SE IZ MRTVIH
 GLUMIO MRTVACA
 TESTIRAO OBITELJ, RODBINU I PRIJATELJE
 BIO U SVOM SPROVODU I SEDMINI
 UBILA GA ADMINISTRACIJA
 VJERNIK TO NE ČIINI
 „MRTVAC“ SAD UŽIVA
 PRESTRAŠIO LJUDE U SPROVODU I SEDMINI
 DOGOVORIO SE SA SUPRUGOM
 PRESTRAŠIO CIJELI GRAD
 PRIČAO O RAJU I PAKLU SAMO RODBINI
 MNOGI TVRDE DA SE POMLADIO
 KUPIO NOVI AUTO
 ODBACILI GA IZ RAJA POTJERALI IZ PAKLA
 SPASILO GA LAGANJE
 NEKI TVRDE DA GA SPASILA VJERA
 LAŽ DO LAŽI – ON ŽIV

To je nekoliko naslova iz žute svakodnevne štampe. Pravih novina nemamo. Opet ja, ludi li sam, kad ću sve to ostaviti. Rijetko kupujem novine, nekad sam hrpe kupovao i učio iz njih. Dosta više, govori glas u meni. Opet ideš u prošlost. Prošlo je, nema više.

Radiokomentara, TV izvještaja je bilo na bacanje. Nudili mi da napišem scenarij, dolazili čak iz Holivuda. Zamaman je miris krvi, senzacija i novca. Prekinuo sam pričanje, nisam davao izjave. Oni su i dalje izmišljali. Istinsku pričū sačuvao je lokalni novinar.

PANOPTIKUM

Goran Borković

IZLOŽBA POSVEĆENA NADI DIMIĆ

Tehnički muzej Nikola Tesla od 12. svibnja do 30. lipnja predstavlja izložbu posvećenu Nadi Dimić, kao i tvornici koja je nosila ime te danas već zaboravljene narodne heroine. Izložba se sastoji od dvije cjeline: "Sanja Iveković: Nada Dimić File 2023" i "Nada Dimić – rekonstrukcija industrijskog nasljeđa". U prvoj od njih prvi su put objedinjeni radovi Sanje Iveković iz istoimenog započetog 1998. godine, kada je Nada Dimić (1923.-1942.) već bila izbrisana iz javnog prostora Zagreba.

Predstavit će se, među ostalim, ciklus "Gen XX" (1997 – 2001), koji reafirmira antifašističku baštinu usmjeravajući pažnju na žene, sudionice antifašističke borbe, te dokumentacije performansa "Repetitio est mater" (Galerija Otok, Dubrovnik, 1998) s kojim je započela svoj projekt i umjetničke intervencije Nada Dimić "S.O.S." (2000). Tu su i instalacija koja uključuje maketu tvornice, tvorničke predmete i "Timeline", rad u nastajanju, koji je od posljednjeg izlaganja 2016. dopunjen recentnim dokumentarnim materijalom.

Iz Tehničkog muzeja kažu da izmještanje tih radova iz uobičajenog konteksta umjetničkih muzeja i galerija u Tehnički muzej čija je povijest usko povezana s industrijom, a i danas ima važnu ulogu u očuvanju industrijskog nasljeđa, daje dodatnu dimenziju njihovu čitanju i apostrofira razmjere i posljedice društvenih, ekonomskih i političkih promjena u Hrvatskoj nakon 1990-ih. "Povezivanje narodne heroine i tvornice ukazuje na dva djelomično usporedna, a svakako komplementarna procesa koja su obilježila devedesete u Hrvatskoj – brisanje antifašističkog nasljeđa i gašenje industrije, socijalističkog nositelja gospodarskog i društvenog napretka", ističu.

Druga, manja cjelina, pokušaj je rekonstrukcije povijesti i rada istoimene tvornice na temelju sačuvanih pisanih izvora (tvornički bilteni iz 1960-ih, arhivski materijali vezani uz tvornicu, novinski članci). U njoj su predstavljeni skromni fizički ostaci rasuti po javnim ustanovama i privatnim kolekcijama koji

svjedoče o jednoj od najuspješnijih tvornica trikotaže i pozamanterije u bivšoj Jugoslaviji koja je do privatizacije 1993. nosila ime Nade Dimić, a 1998. bila pred zatvaranjem.

Izlaganjem „ostataka ostataka“ te tvornice upozorava na još uvijek zapostavljeno industrijsko nasljeđe socijalizma i ukazuje na njegovu poziciju disonantnog nasljeđa koje izaziva oprečne reakcije društva, što pridonosi njegovu propadanju, te problematizira mogućnosti istraživanja i muzealizacije baštine čiji su fizički ostaci u potpunosti ili većim dijelom izgubljeni, ističe se u najavi organizatorica Kosjenke Laszlo Klemar i Barbare Blasin.

REFLEKSIJE NA NESVRSTANE

Srpski paviljon na 18. Bijenalu arhitekture u Veneciji sa izložbom "U refleksijama..." Ive Njunjić i Tihomira Dičića zasnovan je na projektu Sajma u Lagosu jugoslavenskog arhitekta Zorana Bojovića iz 70-ih godina prošlog stoljeća. U vrijeme izgradnje bio je simbol nove multinacionalne države i nezavisnosti, a danas je supermarket za trgovinu sa zapadnom Afrikom.

Autori rada "U refleksijama, 6°27'48.81"N, 3°14'49.20"E" posjetili su taj kompleks i zaključili da bi Pokret nesvrstanih, kao plod međunarodne saradnje, i danas trebao biti uzor u oblikovanju budućnosti. "Pored sajma u Lagosu, projekti u Srbiji koje treba sačuvati, nalaze se pred sličnim izazovima. Promišljena arhitektura je sposobna da podnese izazove koje donosi budućnost, prema njoj se treba odnositi s poštovanjem", naglasio je Dičić.

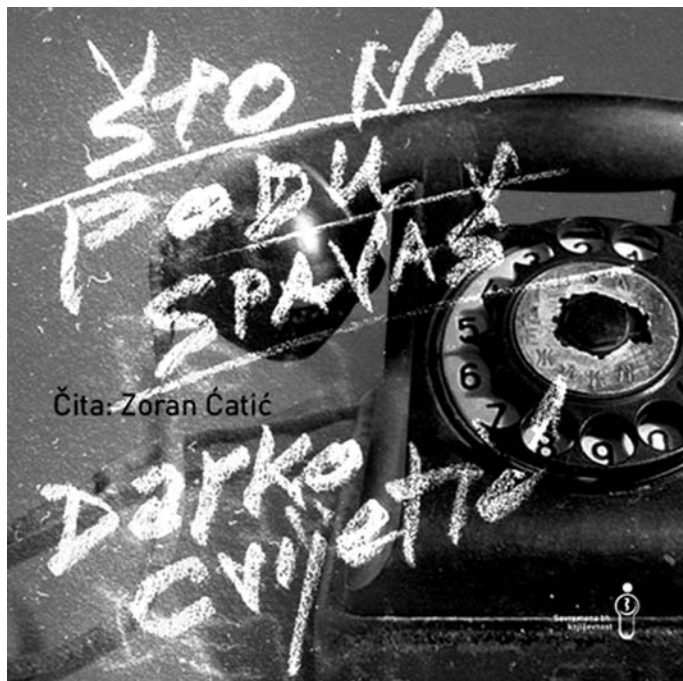
Na otvorenju je istaknuto da je u srpskom paviljonu "prošlost prisutna ali ne kao nostalgичni pogled u istoriju već kao resurs za budućnost". Međunarodna izložba arhitekture u Veneciji održava se od 20. maja do 26. novembra na temu Laboratorija budućnosti – prema konceptu umjetničke direktorice Lesley Lokko.

TRIJUMF PREDSTAVE "ŠTO NA PODU SPAVAŠ"

Drama "Što na podu spavaš" prema tekstu Darka Cvijetića, u režiji Kokana Mladenovića, koprodukcija Srpskog narodnog pozorišta, Dramskog kazališta "Gavela", Narodnog pozorišta Sarajevo i festivala MESS, trijumfiral je na 72. Festivalu profesionalnih pozorišta Vojvodine (FPPV), osvojivši nagrade za najbolju predstavu u cjelini i za režiju, kao i za najbolju žensku ulogu i za scenografiju.

Žiri 72. FPPV odgledao je deset predstava u selekciji Aleksandre Glovacki Velikić, a većinom glasova proglasio je najbolju predstavu i dodijelio nagradu za režiju. Nagrada za najbolju žensku ulogu pripala je Maji Izetbegović za ulogu Senke u pobjedničkoj predstavi, kojoj je pripala i nagrada za scenografiju (Marijela Hašimbegović). Za najbolju mušku ulogu nagrađen je Aljoša Đidić – za tumačenje lika Hendrika Hefgena u predstavi "Mefisto" u režiji Harisa Pašovića.

NAGRADA "VLADAN DESNICA"

Narodna biblioteka Srbije dodijelit će 21. juna nagradu "Vladan Desnica" za najbolji roman 2022. godine, koja je vrijedna 12.000 eura, a specifična je po tome što je pisci dodjeljuju piscima. Upravnik NBS-a Vladimir Pištalo, i sam nagrađivani pisac, osvrnuo se 13. aprila na konferenciji za novinare na težak položaj kolega, navodeći da su među najmanje plaćenim umjetnicima u Srbiji.

Nagrada "Vladan Desnica", za koju je rekao da osjeća da je već postala tradicionalna, iako se dodjeljuje tek drugi put, omogućit će dobitniku da živi od nje godinu dana. Pištalo je podsjetio na riječi Rodoljuba Čolakovića da bi "mogao da piše mnogo bolje nego Ivo Andrić, ali da nema vremena". Također, podsjetio je da je Vuk Stefanović Karadžić govorio da bi "malo ko verovao kako je teško knjige pisati".

U žiriju na čelu s akademikom Dušanom Kovačevićem su i nagrađivani pisci Vladan Matijević, Vladimir Tabašević, Ljubica Arsić, Milisav Savić, Mirjana Mitrović, Enes Halilović, Vule Žurić i Dejan Stojiljković. Svečano uručenje bit će

21. juna, na prvi dan ljeta na mjestu gdje je 6. aprila 1941. godine stradala nekadašnja zgrada NBS na Kosančićevom vencu. Prvi laureat nagrade "Vladan Desnica", dodijeljene za najbolji roman 2021. godine, bio je Dejan Aleksić za roman "Petlja", objavljen u izdanju Lagune. U najužem izboru bili su i romani Milene Marković "Deca", Mirka Demića "Ruža pod ledom", Milice Vučković "Smrtni ishod atletskih povreda" i Vladimira Kopicla "Španska čizma". Milena Marković dobila je za roman-poemu "Deca" NIN-ovu nagradu za najbolji roman, Milica Vučković dobila je nagradu "Zlatni suncokret" za "Smrtni ishod atletskih povreda", a bila je i u najužem izboru za novoustanovljenu nagradu Biblioteke grada Beograda "Beogradski pobednik" za najbolji roman, koja je pripala Dragi Kekanoviću za "Privrženost".

BILO JEDNOM NA BRIJUNIMA...

Beogradska premijera predstave „Bilo jednom na Brijunima“, koja se prema tekstu i u režiji Kokana Mladenovića bavi susretom dva bračna para – Tita i Jovanke Broz sa Ričardom Bartonom i Elizabet Tejlor 1971. godine na Brionima, izvedena je 7. aprila u Bitef teatru, koji je i producent sa Kreativnom produkcijom Joca Art. Bartona igra Milan Marić, Tita Branislav Trifunović, Tihana Lazović je Elizabet Tejlor, a Sanja Marković Jovanka Broz.

Predstava istražuje događaje i odnose četiri legendarne povijesne ličnosti, čiji je povod za susret bilo snimanje filma „Sutjeska“, u kojem je slavni glumac Barton igrao doživotnog predsjednika SFRJ maršala Tita. „To je ono što o samom susretu istorijski pouzdano znamo. Sve ostalo plod je naše mašte“, izjavio je Mladenović 6. aprila na konferenciji za novinare. Podaci o vremenu koje su slavni bračni parovi proveli zajedno dostupni su kroz štire pisane i video tragove jugoslavenskih medija, biografske spise o njihovim životima i crtice iz Bartonovog dnevnika, te je tema predstave domaštavanje i istraživanje mogućih događaja i odnosa između njih, dodao je Mladenović.

„Imate Tita koji je lider trećeg sveta i potpuno ravnopravno učestvuje u velikim svetskim događajima. Imate ženu predsednika koja je odlikovani heroj, iz rata je izašla kao major, dva puta ranjena. Imate najpoznatije svetske filmske zvezde tog trenutka. Imate sudar onog najboljeg iz komunističkog sveta i onog najreprezentativnijeg iz zapadnog kapitalističkog sveta. To je samo po sebi potentna dramska situacija. Kada kompariramo to sa današnjim elitama, bar meni koji sam staromodan, sve je u korist ondašnje priče. Teme koje propituju naši glumci, koristeći svoje privatne stavove, i teme koje propituju ličnosti u predstavi, jesu kapitalne teme naših života. A mi se danas ne bavimo kapitalnim pitanjima. Bavimo se pitanjima preživljavanja i pitanjima kako da prevaziđemo ovu neverovatnu vulgarnost koja čini naš svakodnevni život, bilo da je to vulgarnost političke ili estradne prirode“, rekao je Mladenović.

„Značajno mi je bilo da propitujem žensko pitanje, koje me naravno uvek zanima – šta danas znači biti žena umetnica, žena javna ličnost. Ovaj proces mi je bio kao terapija. Dao mi je mogućnost da u ime Elizabet ispričam neke stvari koje ja lično želim da kažem“, izjavila je Tihana Lazović.

FILM O BRANKU ČOPIĆU

Jubilarni, 70. Martovski festival završio je 2. aprila svjetskom festivalskom premijerom dokumentarnog filma „Moj Branko ne laže“ redatelja Branka Lazića o liku i djelu pisca Branka Čopića (1945-1984). Snimljen je u produkciji Radio-televizije Republike Srpske, prema scenariju Saše Berendike, film „Moj Branko ne laže“ (2022) pokušava da odgovori na pitanje kako je vedri pisac, koji je iza sebe ostavio imponantno djelo, ozbiljnu oporuku i tragičnu biografiju, postao i ostao „samo“ partizanski i dječji pisac. U filmu učestvuju akademik Matija Bečković, istoričar Predrag Marković, prof. dr Mihajlo Pantić, reditelj Darko Bajić, prof. dr Duško Pevulja, doc. dr Oleg Soldat, književnici Ljubivoje Ršumović, Pero Zubac, Vule Žurić...

O Čopiću su govorili da je prvi komunistički jeretik, najčitaniji pisac Jugoslavije, pisac za narod i sirotinju, najomiljeniji osmijeh Beograda, posljednji Krajišnik... Lazić pokušava da odgovori filmom kako je Branko Čopić, poslijeratni najčitaniji, najprevođeniji, najtiražniji pisac jugoslavenskog prostora, podjednako omiljen i kod djece i kod odraslih, postao prvi heretik komunističke Jugoslavije.

REVALORIZACIJA FILMSKOG NASLIJEĐA 50-IH

Knjiga „Srpski film: pedesete“ autora Saše Radojevića, u izdanju Filmskog centra Srbije (FCS), predstavlja prvi sistemski pokušaj revalorizacije srpskog filmskog naslijeđa pedesetih godina 20. vijeka, koje je manje poznato ne samo široj publici, nego i filmofilima, a broji oko 50 ostvarenja.

Knjigu su predstavili 6. aprila u Galeriji Artget Kulturnog centra Beograda filmska teoretičarka i kritičarka Vesna Perić, redatelj i scenarist Milutin Petrović, kao i autor Saša Radojević, scenarist, glumac, redatelj i kritičar.

Direktor FCS-a Gordan Matic izjavio je da je i lično dugo očekivao ovu knjigu, čija je tema – period pedesetih – deficitarna ne samo u Srbiji, nego i u regiji. Radojević je, kako je ocijenio, vrlo studiozno obradio period 50-ih u srpskoj kinematografiji, a pohvale za knjigu zaslužuje i urednik izdavačke djelatnosti FCS-a Mirosljub Stojanović.

Vesna Perić je zahvalila Radojeviću na tome što je „otkrio neke elemente istorije filma koji se i na akademijama ‘pretrčavaju’“, dodavši da „knjiga u osam poglavlja ide od opšteg ka posebnom i nije koncipirana hronološki već po temi i motivima“. „Ovu epohu vidim kao fantastično blago, koje je ostalo u senci kasnijeg crnog talasa. Filmovi iz 50-ih nosili su stigmatu ili socrealizma ili konformističkog stila, a zapravo su imali vezu sa životom i bili raznovrsni i žanrovski i tematski“, rekla je Vesna Perić. Kako je navela, uz narative poslijeratne izgradnje, kao i filmove o NOB-u i ilegalcima, to je period u kojem prvi put imamo ženu redatelja i prvi kolor film (Soja Jovanović, komedija „Pop Ćira i pop Spira“), prvi film koji je distribuiran u Americi (melodrama „Anikina vremena“ Vladimira Pogačića), prvi najprodavaniji film u inostranstvu (bajka „Čudotvorni mač“ Voje Nanovića, sve do pojave „Ko to tamo peva“ 1980. Slobodana Šijana), prvu aferu oko jednog filma zbog navodne subverzivnosti (drama o izmještanju sela zbog izgradnje hidrocentrale „Jezero“ Lole Đukića).

Radojević se prisjetio svoje dječje fascinacije filmom „Čudotvorni mač“, ali i „gubitka kontakta s filmovima iz tog perioda, jer su prestajali da budu važan sadržaj televizijskog programa i postepeno nestajali iz sećanja“. „Srpska kinematografija je kinematografija diskontinuiteta. Zašto i kako svaka generacija kreće od nulte tačke? Krajem 50-ih i početkom 60-ih prva generacija autora je ‘izbrisana’, nisu mogli da nastave karijere, nipoštašavani su. Ja sam hteo da ih vratim u fokus, da sagledam u celini korpus epohe, da vidimo šta sve tu postoji i koje se tu vrednosti mogu naći“, izjavio je Radojević. Kao svoje favorite naveo je filmove „Veliki i mali“ i „Subotom uveče“ Vladimira Pogačića, „Čudotvorni mač“ Voje Nanovića, „Rafal u nebo“ Vanje Bjenaša, „Ešalon doktora M“ i „Poslednji kolosek“ Žike Mitrovića.

NIKO KAO KOJA

Izložba fotografija posvećenih jednom od najoriginalnijih rock muzičara s prostora bivše Jugoslavije Dušanu Kojiću Koji, čiji su autori Zorica Kojić i Dragan Ambrozić, otvorena je na Malom Kalemegdanu u Beogradu, kao svojevrsno odavanje duga tom velikom umjetniku za njegov izuzetan doprinos kulturi grada Beograda, regije i Evrope. Izložba „Koja – Ja imam šarene oči“ obuhvaća Kojine fotografije iz različitih perioda karijere čiji su autori Goranka Matic, Predrag Popović Buca, Stanislav Milojković, Andreja Kmetović i Nemanja Đorđević.

Dušan Kojić Koja, rođen u Beogradu 14. juna 1961. godine, spada među najutjecajnije autore i muzičare rock scene u nekadašnjoj Jugoslaviji. Kroz sastave Šarlo Akrobata i Disciplina kičme, kako su istaknuli organizatori, izgradio je reputaciju beskompromisnog stvaraoča i svojom originalnošću i inventivnošću snažno doprinio da ovdašnje grupe konačno počnu da razmišljaju o sebi kao dijelu svjetskih muzičkih tokova.

„Izložba je tu da bi pokazala da je Koja naš heroj. Mesto mu je na Kalemegdanu i u našim srcima“, istakao je Dragan Ambrozić, dok je Zorica Kojić dodala da je povod za izložbu obilježavanje velikog datuma u domaćem, regionalnom rock and rollu – 40 godina od izlaska prvog albuma Discipline kičme „Sviđa mi se da ti ne bude prijatno“. Goranka Matic rekla je na otvaranju da Koja zna za izložbu, što joj je posebno drago, pa će dobiti i fotografije postavke. Koja je 2019. godine doživio moždani udar u Londonu, od kojeg se i dalje polako oporavlja.

Sa snimanja filma *Dosje Labudović* / Stevan Labudović i Mila Turajlić

AУТОРИ

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / NIKOLA BAJTO / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ
BORIVOJ ČALIĆ / BOJAN DIMITROVIĆ KRIŠTOFIĆ / SLOBODAN GRUBAČ / NENAD JOVANOVIĆ
MILOŠ KORDIĆ / SONJA LEOŠ / DANILO LJUBOTINA / ĐORĐE MATIĆ / BOJAN MUNJIN
MILIVOJ NENIN / NENAD RIZVANOVIĆ / IGOR RUŽIĆ / MILENA SEVEROVIĆ
ČEDOMIR VIŠNJIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ / NENAD ŽIVANOVSKI-STOLIĆ / VULE ŽURIĆ

IZ FILMA *DOSJE LABUDOVIĆ*, 2022.

www.casopis-prosvjeta.net

CIJENA: 20 KN / 2,65 €